

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**İBNÜ'S-SALÂH'IN SAHİH HADİS İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİNE
YÖNELTİLEN TENKİTLER
(İrâkî ve İbn Hacer Özelinde)**

Yüksek Lisans Tezi

NAGİHAN YANAR

İSTANBUL 2013

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**İBNÜ'S-SALÂH'IN SAHİH HADİS İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİNE
YÖNELTİLEN TENKİTLER
(İrâkî ve İbn Hacer Özelinde)**

Yüksek Lisans Tezi

NAGİHAN YANAR

Danışman: PROF. DR. İSMAİL LÜTFİ ÇAKAN

İSTANBUL 2013

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı HADİS Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi NAGİHAN YANAR'ın İBNÜ'S-SALAH'IN SAHİH HADİS İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİNE YÖNELTİLEN TENKİTLER (İRAKİ VE İBN HACER ÖZELİNDE) adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 11.12.2012 tarih ve 2012/35-10 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi ...11.../...01.../...2013...

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

1. Tez Danışmanı Prof. Dr. İSMAIL ÇAKAN
2. Jüri Üyesi Doç. Dr. MEHMET ÖZŞENEL
3. Jüri Üyesi Doç. Dr. BEKİR KUZUDİŞLİ

İmzası

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soy isim	: Nagihan YANAR
Ana Bilim Dalı	: Temel İslâm Bilimleri
Program	: Hadis
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. İsmail Lütfi ÇAKAN
Tezin Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans-2013
Anahtar Kelimeler	: Hadis, Usûl, İbnü's-Salâh, Sahih, Tenkit, Irâkî, İbn Hacer

ÖZET

İBNÜ'S-SALÂH'IN SAHİH HADİS İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİNE YÖNELTİLEN TENKİTLER (Irâkî ve İbn Hacer Özelinde)

İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin (v. 643/1245) *Ulûmu'l-hadis* adlı eseri, kaleme alındığı hicri yedinci asırdan bu yana, hadis usûlü çalışmalarının vazgeçilmez bir başvuru kaynağı olmuştur. Bu tez çalışmasında İbnü's-Salâh'ın asrımızda dâhil olmak üzere, kendisinden sonra yapılan hadis usûlü çalışmalarına önemli ölçüde kaynaklık eden bu eserindeki sahih hadis ile ilgili görüşleri ve bu görüşlerine yöneltilen tenkitler konu edilmektedir. Ancak söz konusu tenkitler hadis usûlünün iki önemli ismi olan Zeynüddin el-İrâkî (v. 806/1404) ve talebesi İbn Hacer el-Askâlânî'nin (v. 852/1449) eserleri çerçevesinde ele alınmıştır.

Bir giriş ve üç bölümden müteşekkil çalışmanın ilk bölümünde, İbnü's-Salâh'ın hayatı eserleri ardından da *Ulûmu'l-hadis* üzerine yapılan çalışmalar kısaca tanıtılmıştır. İkinci bölümde Irâkî'nin, üçüncü bölümde ise talebesi İbn Hacer'in, İbnü's-Salâh'a yönelttiği veya İbnü's-Salâh'ı savunduğu tenkitler ele alınmıştır.

Bu çalışma neticesinde, eseri üzerine geniş bir edebiyat vücut bulan İbnü's-Salâh'ın her görüşünün tartışmasız kabul edilmediği, sonraki âlimler tarafından eserinin her bir cümlesinin büyük bir ilmî titizlikle tetkik edildiği ve esasen müellifin pek çok görüşünün de tenkit edildiği kanaatine ulaşılmıştır.

GENERAL INFORMATION

Name and Surname : Nagihan YANAR
Department : Basic Islamic Sciences
Programme : Hadith
Supervisor : Prof. Dr. İsmail Lütfi Çakan
Type and Date of Thesis : MA - 2013
Keywords : Hadith, Methodology of Hadith, Ibn al-Salah,
Authentic (*Sahih*), Criticism (*tenqid*), al-Iraqi, Ibn Hajar

ABSTRACT

THE CRITICISM MADE OF IBN AL-SALAH'S VIEWS ON AUTHENTIC HADİTH

(In point of view of Iraqi and Ibn-i Hacer)

The book, *Ulum al-hadith*, written by Ibn al-Salah al-Shahrazuri (d. 643/1245) has been an indispensable source for the studies of Hadith Methodology since the VIIth/XIIIth century when the book was compiled. This dissertation studies the opinions of Ibn al-Salah on the authentic (*sahih*) hadith in his mentioned book and the critiques of them, particularly those of Zayn al-Din al-Iraqi (d. 806/1404) and his pupil Ibn Hajar al-Asqalani (d. 852/1449) who are the prominent figures in the field of Hadith Methodology.

The first part of the study which is composed of an introduction and three parts provides a general description about the life and works of Ibn al-Salah, then the works written on hadith methodology. The second and third part focuses on respectively al-Iraqi's and Ibn Hajar's critiques of Ibn al-Salah's opinions.

As a consequence, this study demonstrates that all opinions of Ibn al-Salah, whose work were well-received and caused an important literature on it to exist, were not inarguably accepted and his every word were examined by the following scholars with scientific rigor, and in fact many opinions of him were criticised.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	1
ÖNSÖZ	IV
KISALTMALAR.....	VI
GİRİŞ.....	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI.....	2
II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI.....	4
BİRİNCİ BÖLÜM	
İBNÜ'S-SALÂH'IN HAYATI, ESERLERİ VE ULÛMU'L-HADİS ADLI ESERİ ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR	
I. İBNÜ'S-SALÂH'IN HAYATI VE ESERLERİ	7
A. İBNÜ'S-SALÂH'IN HAYATI.....	7
1. Nesebi ve Doğumu	7
2. Tahsili ve İlim Yolculukları	8
3. Şahsiyeti ve Vefatı.....	11
4. Yaşadığı Dönem.....	13
B. İBNÜ'S-SALÂH'IN ESERLERİ.....	14
1. Hadis ile ilgili eserleri.....	15
2. Fıkıh ile ilgili eserleri	15
3. Diğer Eserleri	16
II. İBNÜ'S-SALÂH'IN ULÛMU'L-HADİS ADLI ESERİ VE ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR	16
A. İHTİSARLAR.....	19
B. ŞERHLER VE NÜKETLER	24
C. MANZUM ESERLER.....	25

İKİNCİ BÖLÜM

İRAKÎ'NİN TESPİT ETTİĞİ VEYA YÖNELTİĞİ TENKİTLER

I. HADİS USÛLÜ	28
A. SİHHAT AÇISINDAN HADİSLERİN TAKSİMİ	28
B. SAHİH HADİSİN TANIMI	29
C. ESAHHU'L-ESÂNİD.....	30
D. SAHİH HÜKMÜ VERME.....	31
1. <i>Sahihayn'da yer almayan hadisler</i>	<i>31</i>
2. <i>Müellifi tarafından hakkında "sahihtir" hükmü verilmeyen hadisler..</i>	<i>33</i>
3. <i>Humeydî'nin el-Cem' beyne's-Sahihayn'ında Yer Alan Ziyadelerin Sıhhat Durumu.....</i>	<i>34</i>
4. <i>Hâkim'in sahih hükmü verdiği hadisler</i>	<i>34</i>
E. MUALLAK HADİS.....	35
1. <i>Verilen örneğin üst başlıkla uyumsuzluğu.....</i>	<i>36</i>
2. <i>Konu ile ilgili verilen örneklerin tutarsızlığı.....</i>	<i>37</i>
F. CEZM VE TEMRİZ SİĞALARININ KULLANIMI	38
G. SAHİH HADİSİN MERTEBELERİ	50
H. SAHİHAYN HADİSLERİNİN KAT'İYYETİ.....	51
I. BUHÂRÎ VE MÜSLİM'İN TEFERRÜDÜ.....	53
İ. HADİSLERLE AMEL ŞARTLARI.....	54
II. HADİS TARİHİ.....	55
A. İLK SAHİH HADİS MUSANNİFİ	55
B. SAHİHAYN'IN TASNİF TARİHLERİ.....	55
III. HADİS EDEBİYATI	56
A. BUHÂRÎ VE MÜSLİM'İN SAHİH'LERİNİN MUKAYESESİ	56
B. BUHÂRÎ'NİN SAHİH'İNDEKİ HADİSLERİN SAYISI	57
C. MÜSLİM'İN SAHİH'İNDEKİ HADİSLERİN SAYISI	58
D. HÂKİM'İN MÜSTEDREK ADLI ESERİ	59
E. İBN HİBBÂN'IN SAHİH'İ İLE HÂKİM'İN MÜSTEDREK'İNİN MUKAYESESİ	60
F. MÜSTAHREC TÜRÜNÜN FAYDALARI.....	61
G. BUHÂRÎ'NİN ESERİNE DAİR ÖVGÜLERİNİN MAHİYETİ.....	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBN HACER'İN TESPİT ETTİĞİ VEYA YÖNELTİĞİ TENKİTLER

I. HADİS USÛLÜ	64
A. SAHİH HADİSİN TANIMI	64
1. <i>İsnad İfadesinin Gereksiz Kullanımı</i>	64
2. <i>İllet Lafzının Kayıtsız Kullanımı</i>	65
B. EN SAHİH HADİS/İSNAD	66
1. <i>Belli Bir Hadisin/İsnadın En Sahih Olduğunu Söylemek</i>	66
2. <i>İmam Mâlik'in En Sika Talebesi</i>	67
C. SİHHAT HÜKMÜ VERME	69
1. <i>Sahih Hadis İçin Hıfzın Şart Koşulması</i>	69
2. <i>Sahih Hadisleri, Hakkında Hüküm Bulunan Hadislerle Sınırlamak</i>	72
3. <i>Sahihayn Dışındaki Hadislerin Durumu</i>	73
4. <i>Müstahrec Türü Kitaplarda Yer Alan Hadislerin Sihhat Durumu</i>	75
5. <i>Humeydî'nin el-Cem' beyne's-Sahihayn'ında Yer Alan Ziyadelerin Sihhat Durumu</i>	77
D. MUALLAK HADİS	79
1. <i>Buhârî'nin Cezm Siğasıyla Rivâyet Ettiği Hadislerin Sihhat Durumu</i> . 79	
2. <i>Temrîz siğalarıyla ifade edilen sözün isnad edildiği kişiye aidiyeti</i>	81
E. SAHİH HADİSİN MERTEBELERİ	83
II. HADİS TARİHİ	84
A. SAHİH HADİS MUSANNİFLERİ	84
1. <i>Sahih Hadisleri Tasnif Eden İlk Musannif</i>	85
2. <i>Sahih Hadisleri Tasnif Eden İlk Musannifin İlk Takipçileri</i>	87
III. HADİS EDEBİYATI	89
A. BUHÂRÎ VE MÜSLİM'İN SAHİH'LERİNİN MUKAYESESİ	89
B. HÂKİM'İN MÜSTEDREK ADLI ESERİ	94
1. <i>Müstedrek'in Tasnif Metodu</i>	94
2. <i>Müstedrek'teki Hadislerin Sihhat Durumu</i>	96
C. MÜSTAHREC TÜRÜNÜN FAYDALARI	96
SONUÇ	98
EKLER	101
BİBLİYOGRAFYA	106

ÖNSÖZ

İslâm dininin temel yapı taşlarından biri olan hadisin/sünnetin, muhafazası ve günümüze intikali, Hz. Peygamber'in güzide ashâbından başlayarak her nesilden ulemânın büyük gayret ve özverili çalışmalarıyla sağlanmıştır. İlk asırdan itibaren uygulana gelen kurallar, zamanla yazılı hale getirilerek, hadis ilminin teorik zeminini oluşturmuştur. Bu teorik zemin her nesilde yetişen, alanında söz sahibi ulemânın tetkik ve tenkitleriyle gelişerek güçlenmiş ve İslâmî ilim geleneği içerisinde takdire şayan bir kontrol mekanizması durumunu almıştır. Mevcut bilgilerin bir araya getirilmesi ve pratiğin belli bir tanıma kavuşturulması noktasında önemli bir mevki teşkil eden isimlerden biri de İslâmî ilimlerle ilgili bir aileye mensup olan, tefsir, hadis ve fıkıh sahalarında devrinin tanınmış âlimleri arasında yerini alan, İbnü's-Salâh künyesiyle meşhur, Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Abdurrahman b. Mûsâ eş-Şehrezûrî (v. 643/1245)'dir.

Biz de bu tez çalışmamızda, İbnü's-Salâh'ın hadis usûlü içerisinde pek çok önemli tartışmaya konu olan *sahih hadis* ile ilgili görüşlerini ve bu görüşleri üzerine yapılan tenkitleri tespit etmeye çalıştık. Ancak İbnü's-Salâh'ın *sahih hadis* ile ilgili görüşlerini, usûle dair müstakil ve muteber eseri *Ulûmu'l-hadîs* çerçevesinde ele aldık. Zira her ne kadar İbnü's-Salâh, hadis alanı ile ilgili daha pek çok eser kaleme almış olsa da usûle dair kanaatlerini derli toplu bir arada sunduğu tek eseri *Ulûmu'l-hadîs*'tir. Bu nedenle tezin isminde de İbnü's-Salâh'ın *sahih hadis* ile ilgili görüşleri derken “*Ulûmu'l-hadîs* adlı eseri bağlamında” diye bir tahsise ihtiyaç hissetmedik.

İbnü's-Salâh'ın söz konusu eserinin hadis usûlünde temsil ettiği değere binaen *Ulûmu'l-hadîs* üzerine yapılan çalışmalar da ciddi bir yekûn tutmaktadır. Bunların tamamını aynı anda ele almak çalışmamızın sınırlarını fevkalâde zorlayacaktı. Bu

nedenle biz daha çok tenkitleri ihtiva eden *Nüket* tarzı eserlere yoğunlaştık. Bu eserler arasından da çok erken yaşlardan itibaren telif çalışmalarına başlayan, pek çok farklı alanda ders almakla birlikte özellikle hadis alanında kendini yetiştiren, İbnü's-Salâh'dan itibaren uzunca bir süre ihmal edilmiş olan hadis imlâ meclislerini yeniden canlandıran, gerek zühdü, takvası ve erdemli kişiliği gerekse hadis ilimleri sahasındaki dirayeti sayesinde büyük itibar gören Zeynüddîn el-İrâkî'nin (v. 806/1404) *et-Takyîd ve'l-îzâh* adlı eseri ile hocası İrâkî'nin ders halkasına katılarak ondan, başta kendi telif ettiği kitaplar olmak üzere pek çok eseri tahsil eden ve İrâkî tarafından kendisine verilen "hafız" unvanı ile tanınır olan İbn Hacer el-Askâlânî'nin (v. 852/1449) *en-Nüket ala kitâbîbni's-Salâh* adlı eserini incelemeyi uygun gördük. Böylece bir yandan hadis alanında görüşleri delil kabul edilen iki önemli ismin, İbnü's-Salâh'ın değerlendirmeleri ile ilgili kanaatlerini ortaya koyarken öte yandan aralarında hoca talebe ilişkisi bulunan iki yetkin âlimin düşünceleri arasındaki benzerlik ve farklılıklara dikkat çekmeyi arzu ettik.

Günümüzde genel kabulle karşılanan pek çok usûl kaidesinin, geçmiş ulemâ arasında, ilmî yöntemle detaylı olarak nasıl tartışıldığına, geçmişte var olan ilmî kontrol mekanizmasının canlı/dinamik bir şekilde mevcudiyetine bir örnek olması açısından, sadece tanımında dahi pek çok hadis usûlu konusunu ihtiva etmesini göz önünde bulundurarak *sahih hadis* mevzuunu ele almayı uygun gördük.

Tez konumuzun belirlenmesi ve ilk adımların atılmasına vesile olan saygıdeğer hocam ve ilk danışmanım Prof. Dr. Raşit KÜÇÜK'e, değerli tashih ve değerlendirmeleriyle maddi manevi desteğini her daim hissettiğim kıymetli hocam Prof. Dr. M. Yaşar KANDEMİR'e, tezin son okumalarında itina ve özveriyle yardımlarını esirgemeyen hocalarım Doç. Dr. Muhammet YILMAZ ve Doç. Dr. Bekir TATLI'ya, özellikle tezin teknik açıdan hazırlanmasında büyük katkı sağlayan sayın Arş. Gör. Ahmet Cevdet KARACA'ya ve çalışma süresince tavsiye ve önerileriyle rehberlik eden, kıymetli vakitlerini lütfedip tezin her satırını titizlikle gözden geçiren danışmanım Prof. Dr. İsmail Lütfi ÇAKAN'a şükranlarımı sunmayı ifası zevkli bir vazife bilirim.

Nagihan YANAR

İstanbul 2013

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a. mlf.	: Aynı müellif
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
d.	: Doğum
DİA	: TDV İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
İFD	: İlahiyat Fakültesi Dergisi
krş.	: Karşılaştırınız
m.	: Milâdi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜ	: Marmara Üniversitesi
nşr.	: Nâşir, neşreden
r.a.	: Radiyallahu anh, anhâ
s.	: Sayfa numarası
s.a.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
sy.	: Sayı
şrh.	: Şerh eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
trs.	: Tarihsiz, baskı tarihi yok
v.	: Vefat tarihi
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Her bilimsel çalışma, sınırları belli bir konu çerçevesinde yapılan titiz araştırmalar neticesinde vücut bulan, ilmi mesâilerin, sabırla takip edilen yolun, ilim dünyasına bir şekilde katkı sağlayan uzun uğraşların ürünüdür. Bu bağlamda küçük büyük atılan her adım, İslâmî ilim geleneğindeki yerini alırken, vahyin nüzûlünden günümüze değin hayret verici bir birikime ulaşan ilim-kültür hazinesinin de bir parçası mahiyetinde olacaktır.

Asırlardır süregelen bu ilmî miras, her yeni gelen neslin, bir önceki asırda yapılmış olan çalışmaları, sağlam bir zemin addedip kabul etmelerinin yanısıra bununla yetinmeyip ilmî titizlik ve akademik bir üslûbla yaptıkları önemli tetkik ve tenkitleriyle geliştirerek, bir sonraki nesle devretmeleri neticesinde oluşmuş, hatırı sayılır birikim meydana getirmiştir. Bu açıdan bakıldığında her ne kadar önceki eserler üzerine yapılan bazı çalışmalar, söz konusu eserlerden bir takım izler taşısa da esasen her bir eser bize, kültürümüzde mevcut bulunan tenkit geleneğinden bazı önemli örnekler sunmaktadır.

Bu bağlamda bu geniş hazinenin küçük bir parçası olmasını ümid ettiğimiz çalışmamız, hadis usûlünün önemli ismi olan İbnü's-Salâh'ın, bir İslâm klasiği olarak İslâm ilimler tarihindeki yerini alan ve asrımız da dâhil olmak üzere, kendisinden sonra yapılan hadis usûlü çalışmalarına önemli ölçüde kaynaklık eden *Mukaddimetü İbni's-Salâh/Ulûmu'l-hadîs* isimleriyle meşhûr, *Marifetü envâ'i ilmi'l-hadîs* adlı kıymetli eserindeki sahih hadis ile ilgili görüşlerini ve bu görüşlerine yöneltlen tenkitleri konu edinmektedir.

İbnü's-Salâh'ın, kaleme almış olduğu eser, Eşrefiye Dârü'l-hadis'inde talebelerine imlâ ettirdiği notlardan oluşmuştur. Bu açıdan bakıldığında ders notu olarak değerlendirebileceğimiz bu eser, bir takım eksikliklerle birlikte kendisinden önceki hadis usûlü bilgilerini derleyen ve ilk kez senedsiz olarak aktaran bir çalışma olarak hadis usûlünün vazgeçilmez bir köşe taşı olmuştur. İbnü's-Salâh sonrası yapılan hadis usûlü çalışmaları da genel olarak, *Ulûmu'l-hadîs* üzerinde gerçekleştirilmiş gerek şerh, gerek ihtisar gerekse manzum eserlerdir. Ancak İbnü's-Salâh sonrası pek çok âlim, *Ulûmu'l-hadîs*'i merkeze almakla birlikte, yapmış oldukları çalışmalarda kendi görüşlerine yer vermeyi, İbnü's-Salâh ile aynı kanaati paylaşmadıkları yerlere işaret ederek, tenkit etmeyi, İbnü's-Salâh'ın eksik bıraktığını düşündükleri yerleri ikmal etmeyi de ihmal etmemişlerdir.

Buna rağmen İbnü's-Salâh, genel olarak fikrî yapısı ve sahip olduğu bazı düşünceler nedeniyle bazı çalışmalarda belki de haksız yere bir takım eleştirilere maruz kalmıştır. Nitekim günümüzde bazı akademisyenler tarafından İbnü's-Salâh, kendi asrı ve sonrasında gelişen yeni düşünceler önünde büyük bir engel olarak görülmekte, hadis usûlü ile ilgili fikirleri sebebiyle ilim dünyasını durağanlığa sürüklediği yönünde itirazlara konu edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında fıkıh ilminde İmâm Şafî'ye, İslâm düşünce tarihinde Gazalî'ye yapılan itham, hadis ve hadis usûlünde de İbnü's-Salâh'a yapılmaktadır.¹

Yapmış olduğumuz bu mütevazı çalışma, eseri üzerine geniş bir edebiyat vücut bulan İbnü's-Salâh'ın her görüşünün değiştirilemez bir kanun addedilerek körü körüne takip edilmediği, sonraki âlimler tarafından eserinin her bir cümlesinin büyük bir ilmî titizlikle tektik edildiği, bu bağlamda *Ulûmu'l-hadîs* üzerine yapılan çalışmaların da bazı ufak tefek değişikliklerle birlikte asırlardır tekrar eden bilgilerden ibaret olmadığı ve esasen pek çok görüşünün de tenkit edildiğini gösterme amacına matuftur.

Öte yandan ulemânın ilmî titizliğini, en ince meseleleri dahi dikkatle ele alarak nasıl bir ilmî tartışma ortamı meydana getirdiklerini, örnek olması açısından ele

¹ Özşenel, "Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnü's-Salâh Ve Eseri Ulûmu'l-Hadis", s. 65.

aldığımız sahih hadis konusu ile ilgili yapılan tenkitlerden hareketle günümüzde genel kabulle karşıladığımız pek çok usûl kaidesini, tüm detaylarıyla nasıl tartıştıklarını, üstelik bu amaçla tenkitler ihtivâ eden eserler kaleme aldıklarını ve hepsinden öte bu tartışmaları serdederken kullandıkları uslûbu ortaya koymak da bu çalışmanın amaçları arasındadır.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Amacı ve konusu belirlenen, akabinde sınırları çizilen konu ile hedeflenenler çerçevesinde bilimsel yöntemle, doğru kaynaklara müracaat edilerek gerçekleştirilen her bir çalışma, araştırmacının gayreti ve titizliği nispetinde, ilim dünyasına az ya da çok katkı sağlama şansına sahiptir. Bu nedenle çalışmanın amacı ve konusunu belirlemek kadar araştırmada isabetle seçilmiş kaynaklara başvurmak ve doğru bir yöntem takip etmek de bir o kadar önem arz etmektedir.

Üç bölümden müteşekkil olan bu çalışmanın birinci bölümünde, araştırmanın eseri üzerinden yürütüldüğü İbnü's-Salâh'ın hayat hikâyesi, ilmî şahsiyeti, kaleme aldığı eserler ve genel hatlarıyla yaşadığı dönem tanıtılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Ebû Şâme el-Makdisî'nin (v. 665/1268) *Terâcimu rical ez-Zeyl ale'r-Ravzateyn*, İbn Hallikân'ın (v. 681/1282) *Vefeyâtü'l-a'yan ve enbau ebnaî'z-zaman*, Zehebî'nin (v. 748/1348) *Tezkiretü'l-huffâz*, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, *Tarihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm* gibi eserlerinin yanında Şafîî bir âlim olması açısından İbn Kâdî Şühbe'nin (v. 851/1447) *Tabakâtü's-Şafi'iyye* adlı eseri gibi çeşitli tarih, tabakat ve terâcim kitaplarına müracaat edilmiştir. Ayrıca *Ulûmu'l-hadîs* üzerine yapılan çalışmaların listesi için, Ali el-Kârî'nin (v. 1014/1606) *Şerhu nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser* adlı eserinin mukaddimesi, Ebü'l-Hasan et-Tebrizî'nin (v. 746/1345) *el-Kâfi fi 'ulûmi'l-hadîs* adlı eserinin muhakkikinin yazmış olduğu giriş bölümü yanında konuyla ilgili bazı Arapça ve Türkçe eserler gözden geçirilmiştir.

Çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümleri ise tezin esas konusunu teşkil eden kısımlardır. İkinci bölümde İbnü's-Salâh'tan yaklaşık iki asır sonra yaşayan, en güzide talebelerinden biri olan İbn Hacer'in hadis ilmini ondan daha iyi bilen bir kimseyi görmediğini dile getirerek taltif ettiği, Süyûtî'nin (v. 911/1505) ise VIII. yüzyılın

müceddidi olarak kabul ettiği Zeynüddin el-İrâkî'nin (v. 806/1404), İbnü's-Salâh'a yönelttiği tenkitler ile devrin ulemâsından çeşitli isimlerin yönelttiği ancak İrâkî'nin katılmayıp İbnü's-Salâh'ı savunduğu tenkitler ele alınmaya çalışılmıştır. Aynı şekilde üçüncü bölümde de İrâkî'ye on yıl süreyle talebelik etmiş ve kendisinden pek çok eser okumuş meşhûr muhaddis İbn Hacer'in, bizatihi kendisinin veya çeşitli âlimlerin, İbnü's-Salâh'a yönelttiği tenkitler tespit edilmiştir. Ayrıca İbn Hacer'in hocası İrâkî'nin görüşlerine katılmadığı noktalara gerek metin içinde gerekse dipnotlarda ayrıca işaret edilmiştir. Tenkit noktaları, kendi arasında hadis usûlu, hadis tarihi ve hadis edebiyatı olmak üzere belli bir tasnife tabi tutulmuş, metindeki sırasına göre değil tasnif gereği olması gereken yerde ele alınmıştır. Söz konusu tenkitler, İrâkî'nin *et-Takyîd vel-îzâh* ve İbn Hacer'in *en-Nüket ala kitâbîbni's-Salâh* adlı eserlerinin ilgili bölümleriyle sınırlı tutulmuştur. Ancak her ne kadar bu çalışmada, İrâkî ve İbn Hacer'in mezkûr iki eseri temel alınmış olsa da yer yer İrâkî'nin *Elfîye*'si ile şerhi *Fethu'l-müğis*'adlı eserleri ile İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-nazar*, Ebü'l-Feth Muhammed b. Ali İbn Dakîkul'îd'in, *el-İktirâh fî beyâni'l-istilâh*, Muhyiddîn en-Nevevî'nin (v. 676/1277) *et-Takrîb ve't-teysîr*, Ebü'l-Fida İbn Kesîr'in (v. 774/1373) *İhtisâru ûlumi'l-hadîs*, Burhâneddîn el-Ebnâsî'nin (v. 802/1400) *eş-Şeze'l-feyyâh min ulûmi'bni's-Salâh*, Sirâcuddîn Ömer b. Reslân el-Bulkinî'nin (v. 805/1403) *Mehâsinü'l-istilâh fî tazmîni [Kitâbi] İbni's-Salâh*, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyutî'nin (v. 911/1505) *Tedrîbu'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Abdülhayy el-Leknevî'nin (v. 1304/1886) *el-Ecvibetü'l-fâdila* adlı eserleri gibi hadis usûlüne dair çeşitli kaynaklardan da istifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBNÜ'S-SALÂH'IN HAYATI, ESERLERİ VE

ULÛMU'L-HADİS ADLI ESERİ ÜZERİNE

YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

I. İBNÜ'S-SALÂH'IN HAYATI VE ESERLERİ

A. İBNÜ'S-SALÂH'IN HAYATI

Hadis ilminde sahip olduğu önemli konumundan dolayı İbnü's-Salâh'ın hayatı klasik ve modern kaynaklarda pek çok müellif tarafından ele alınmaktadır.² Bu nedenle burada detaylı bilgi vermek yerine çalışmanın gereği olarak özet halinde bilgi verilecektir.

1. Nesebi ve Doğumu

Babası Halep'te Esediyye medresesinde müderris olan³ İbnü's-Salâh'ın tam adı Osman b. Abdurrahman b. Osman b. Salâhaddîn Abdurrahman b. Osman b. Mûsâ'dır.⁴ Kaynaklarda ittifakla belirtildiğine göre 577/1181 senesinde, Irak'ın kuzeyindeki Erbil'e bağlı Şehrezûr'un Şerehân köyünde⁵ doğan İbnü's-Salâh, aslen kürt olduğu için el-Kürdî, memleketine nisbetle eş-Şehrezûrî, yaşadığı köye nisbetle eş-Şerehânî, dedesi Ebû Nasr'a nisbetle en-Nasrî, büyük ölçüde ilmî açıdan yetiştiği yere nisbetle el-Mevsilî, uzun süre yaşadığı ve vefat ettiği yere nisbetle de ed-Dımaşkı⁶ diye

² Konuyla ilgili klasik dönemlerde kaleme alınan tabakat kitapları ile son dönemde yazılan çeşitli makalelerde yer alan bilgiler dışında, İbnü's-Salâh'ın hayatı ve eserleri üzerine müstakil bir tez çalışması da bulunmaktadır. Bkz. Tunç, Mazhar, *İbnü's-Salâh'ın hayatı, eserleri ve hadisçiliği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, SBE, Van 1997.

³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XVII, 281.

⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâm*, XXIII, 140; a. mlf, *Tezkiretü'l-huffâz*, IV, 1430; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şafi'iyye*, II, 113; İbnü's-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, VIII, 326; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 243; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, I, 654.

⁵ Ebû Gudde, *el-İsnad*, s. 107; İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ*, (Neşredenin girişi), I, 31.

⁶ İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şafi'iyye*, II, 113.

nisbelenmiştir. Künyesi Ebû Amr olup lakabı Takıyyüddîn'dir.⁷ Ayrıca babasına nisbetle Salâhuddîn diye de lakaplanan⁸ müellif, İbnü's-Salâh künyesiyle meşhûr olmuştur.⁹

2. Tahsîli ve İlim Yolculukları

İslâmî ilimlerle ilgilenen bir aileye mensup olan İbnü's-Salâh, ilk tahsilini bölgenin tanınmış bir kürt âlimi olan babası Ebû Kâsım Salâhuddin Abdurrahman b. Osman'dan (v. 618/1221) almıştır.¹⁰ Babasından Şehrezûr'un ilmini tahsil eden İbnü's-Salâh, eğitimini devam ettirmek üzere Musul'a gitmiştir.¹¹ İbn Hallikân'ın (v. 681/1282) bildirdiğine göre çok küçük denilebilecek bir yaşta İbnü's-Semîn diye maruf Ubeydullah b. Ahmed el-Bağdâdî'den (v. 588/1192) Ebû İshâk eş-Şirâzî'nin (v. 476/1083) *el-Mühezzeb* adlı kitabını baştan sona okuyan¹² İbnü's-Salâh, pek çok âlimden çeşitli ilimlere dair dersler almıştır. Hadis alanında ilk hocası İbnü's-Semîn başta olmak üzere, Musul'da Nasrullah b. Selâme el-Heytemî (v. 598/1201), Mahmûd b. Ali (v. 607/1210), Abdulmuhsin b. Abdullah b. Ahmed İbnu't-Tûsî (v. 622/1225) gibi âlimlerden de ders almıştır.¹³ Burada Nizamiye Medresesi müderrisi İmâdüddin Ebû Hâmid Muhammed b. Yunûs'a (v. 608/1211) yardımcılık yapan¹⁴ İbnü's-Salâh, İbn Yûnus'un kardeşi Ebû'l-Feth Mûsâ b. Yûnus'tan da bir süreliğine gizlice mantık dersi almıştır. Ancak hocasının, halkın mantık ilmini okuyanları, itikadı bozuk saydığı yönündeki ikazı sebebiyle mantık dersine son vermiştir.¹⁵

⁷ İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 243.

⁸ Ebû Gudde, *el-İsnâd*, s. 107.

⁹ İbn Hallikân, *a.g.e.*, III, 243.

¹⁰ İbn Hallikân, *a.g.e.*, III, 243; İbnü's-Salâh, *Tabakâtu'l-Fukahâ*, (Neşredenin mukaddimesi), I, 31.

¹¹ Brockelmann, *GAL*, I, 440-443; *Supplementband*, I, 610-612.

¹² Nuaymî, *ed-Dâris*, I, 20.

¹³ Zehebî, *Siyeru a'lâm*, XXIII, 140; Ebû Gudde, *el-İsnâd*, s. 108.

¹⁴ Ebû Gudde, *a.g.e.*, s. 108.

¹⁵ Kandemir, "İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî", *DİA*, XXI, 198.

Musul'un ardından Bağdat'a yolculuk yapan İbnü's-Salâh, İbn Sükeyne (v. 607/1210), İbn Taberzed Ömer b. Muhammed (v. 607/1210) gibi âlimlerden istifade ettikten sonra Horasan'a seyahat etti. Uzun süre burada ikamet eden İbnü's-Salâh, Hemedân'da İbnü'l-Muazzim Abdurrahman b. Abdülvehhâb (v. 609/1212), Nîsâbur'da Mansûr b. Abdülmün'im el-Furâvî (v. 608/1211), Müeyyed b. Muhammed b. Ali et-Tûsî (v. 617/1220), Zeyneb binti Abdurrahman b. Hasan (v. 615/1218), Horasan müftüsü İbnü's-Saffâr Kâsım b. Ebû Sa'd Abdullah (v. 610/1213), Merv'de Ebü'l-Muzaffâr es-Sem'ânî (v. 617/1220) ve Muhammed b. Amr el-Mes'ûdî, Kazvin'de Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfî gibi âlimlerden ders aldı.

Horasan, Irak ve Cezîre bölgelerinde ilmî açıdan kendisini oldukça yetiştiren İbnü's-Salâh'ın bir sonraki rihle merkezi Şam bölgesi oldu. Buraya 613/1216 yılında giden İbnü's-Salâh, Halep'te İbnü'l-Üstâd Abdurrahman b. Abdullah (v. 623/1226), Harran'da Abdulkâdir b. Abdullah er-Ruhâvî (v. 612/1215), Dîmaşk'ta Cemâleddin Abdüssamed el-Harestânî (v. 614/1217), Ebû Mansûr İbn Asâkîr (v. 620/1223) ve daha pek çok hocadan ilim tahsil etti.¹⁶

Daha sonra Kudüs'te kısa bir süre el-Medresetü's-Salâhiyye/el-Medresetü'n-Nâsiriyye'de hocalık yapan İbnü's-Salâh, Dîmaşk'a gitmek zorunda kaldı. Bunun sebebi el-Melikü'l-Muazzam'ın 616/1219'da, Kudüs'ün Haçlılar'ın eline geçeceğini ve daha sonra tekrar Kudüs'ü geri almanın zorlaşacağını düşünerek şehir surlarını yıktırmasıydı. Gidişi Zekiyyüddin Ebû'l-Kasım Hibetullah b. Abdülvâhid b. Revâha el-Hamevî'nin, Revâhiyye medreselerini kurmasına tesadüf eden İbnü's-Salâh yeni kurulan bu medreseye müderris olarak atandı. Şöhreti kısa sürede yayılan ve çok çeşitli ülkeden talebeleri olan İbnü's-Salâh, 630/1232 yılında, el-Melikü'l-Eşref'in, Eşrefiyye Dârü'l-Hadisi'ni yaptırmasının akabinde Eşrefiyye medresesinin müderrisliğine getirildi. Böylece Eşrefiyye medresesinin ilk müderrisi olan İbnü's-Salâh, hayatının

¹⁶ İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 244; Zehebî, *Siyeru a'lâm*, XXIII, 140; a. mlf. *Tezkiretü'l-huffâz*, IV, 1430; İbnü's-Sübkî, *Tabakâtü's-Şafi'iyye*, VIII, 326; İsnævî, *Tabakâtü's-Şafi'iyye*, II, 133; Ebû Gudde, *el-İsnâd*, s. 108; Kandemir, "İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî", *DİA*, XXI, 198.

sonuna kadar (on üç sene) bu medresede hocalık ve idarecilik yaptı. Ayrıca İbnü's-Salâh, Sittüŝŝâm ve eş-Şâmiyyetü's-suğra medreselerinde de ders verdi.¹⁷

Tefsir, hadis, fıkıh, Arap dili ve lugat ilmi gibi farklı pek çok alanda söz sahibi olan ve ömrü talim ve tedrisle geçen İbnü's-Salâh, birçok talebe yetiştirdi. Dımaşk'a gelen talebelerle meşgul oldu, imlâ meclislerinde hadis rivâyet etti ve başta kendi eseri *Ulûmu'l-hadîs* olmak üzere *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim* ve *es-Sünenü'l-kübrâ*'yı okuttu.¹⁸ İbnü's-Salâh'dan ders alan talebeler arasında, Revâhiyye medresesinde kendisine yardım eden ve vefatından sonra onun yanına defnedilen Ebû İbrahim İshâk b. Ahmed b. Osman el-Mağribî (v. 650/1252), Şemsüddin Abdurrahman b. Nuh b. Muhammed el-Makdisî (v. 654/1256), Ebû Muhammed Abdurrahman b. Nasr b. Yûnus (v. 656/1258), Ebü'l-Kasım Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim (v. 665/1266), Kemâleddin Sellâr b. Ömer el-Erbîlî (v. 670/1271), Ebû Hafs Ömer b. Es'ad el-Erbilî (v. 675/1276), Takiyyüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Hüseyin b. Rezîn b. Mûsâ el-Hamevî (v. 680/1281), *Vefeyâtü'l-a'yân* müellifi meşhur tarihçi Şemseddin Ahmed b. Mahmud b. İbrahim b. Ebî Bekr b. Hallikân, Ebü's-Sefa' Halil b. Ebî Bekr b. Muhammed (v. 685/1286), Cemâleddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed (v. 685/1286), Fahreddin Abdurrahman b. Yûnus b. Muhammed b. Nasr (v. 688/1289), Şam hatibi Abdulkâfi b. Abdulmelik b. Abdulkâfi ed-Dımaşkî (v. 689/1290), Taceddin Abdurrahman b. İbrahim (v. 690/1291), İbnü's-Salâh'ın damadı Fahreddin Ömer b. Yahya b. Ömer (v. 690/1291), Şihâbeddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ed-Dımaşkî (v. 693/1293), Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ahmed el-Makdisî (v. 694/1294), Şerefuddin Ebü'l-Fadl Ahmed b. Hibetullah b. Ahmed b. Asâkir (v. 699/1299), İbnü's-Salâh'ın kız kardeşinin oğlu Ahmed b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî es-Sufî (v. 701/1301), Abdulazîz b. İbrahim el-Cezerî (v. 701/1301), Kemâleddin Ahmed b. Ebi'l-Feth b. Mahmud eş-Şeybânî (v. 702/1302), Şerefuddin Ebû Hafs Ömer b. Muhammed el-Farisî (v. 702/1302), Zeynüddin Abdullah b. Mervan b. Abdullah (v. 703/1303),

¹⁷ İbnü's-Salâh, *Tabakâtu'l-Fukahâ*, (Neşredenin mukaddimesi), I, 35; Zehebî, *Siyeru a'lâm*, XXIII, 140; Nuaymî, *ed-Dâris*, I, 20; Ebû Gudde, *a.g.e.*, 108; Kandemir, "İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî", *DİA*, XXI, 198.

¹⁸ Kandemir, "İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî", *DİA*, XXI, 198.

Dımaşk hatibi Ebü'l-Abbâs Ahmed b. İbrahim el-Fezârî (v. 705/1305), Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed et-Taberî (v. 722/1322), Ahmed b. Ali b. ez-Zübeyr b. Süleyman ed-Dımaşkî (v. 724/1324), İbnü's-Salâh'ın son talebesi kabul edilen Ahmed b. Muhammed b. Ömer b. Osman (v. 725/1325) sayılabilir.¹⁹

3. Şahsiyeti ve Vefatı

Pek çok âlim tarafından vakarlı, takva sahibi, fasih konuşan, ilimde bir derya olarak nitelendirilen İbnü's-Salâh, Selefi görüşü benimsemiş, Allah'a, onun isimleri ve sıfatlarına olduğu gibi iman etmiş, tartışmalı konulardan uzak durmuştur. Bu özellikleriyle devrin sultanlarından son derece hürmet gören İbnü's-Salâh, pek çok ilim dalına vâkıf olması sebebiyle devrinin önde gelen âlimlerinden biridir. Muhaddis Ömer İbnü'l-Hâcib, İbnü's-Salâh hakkında "Takva sahibi, zeki, yolu sağlam, usûl ve furû'da son derece yetkin bir âlimdi. İlim öğrenme hırsı sebebiyle Araplar arasında darbı mesel oldu. Kendisini taat ve ibadete adayan önemli bir âlimdi." değerlendirmesinde bulunmuştur.²⁰

632/1234 senesinde Dımaşk'a gelip bir buçuk sene hocasının yanında kaldığını ifade eden İbnü's-Salâh'ın meşhur talebesi İbn Hallikân, İbn's-Salâh'ın kendi asrında tefsir, hadis, fıkıh, esma-i rical ve lügat sahalarında yetişmiş önde gelen âlimlerden biri olduğunu bildirmekte, İbnü's-Salâh'ın çok isabetli fetvalar verdiğini ve kendisinin de istifade ettiği hocalarından biri olduğunu ilâve etmektedir.²¹

İbnü's-Salâh, selefi düşünceye sahip olması dolayısıyla felsefe ve mantık gibi ilimlerle meşguliyeti uygun görmezdi. Kendisinden mantık ve felsefe ile meşguliyetin hükmü konusunda fetvâ isteyen birine İbnü's-Salâh, felsefenin saçmalık, şaşkınlık ve sapıklık olduğunu, felsefeyle uğraşanların ilâhî yardımdan ve nübüvvetin aydınlığından mahrum kalacağını, şer'î hükümleri araştırmak için mantık kurallarını kullanmanın hoş

¹⁹ İbnü's-Salâh, *Tabakâtu'l-Fukahâ*, (Neşredenin mukaddimesi), I, 36-38; Zehebî, *Siyeru a'lâm*, XXIII, 141-142; a. mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, IV, 1432; Nuaymî, *a.g.e.*, I, 20.

²⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâm*, XXIII, 142; Kandemir, "İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî", XXI, 199.

²¹ İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 243.

olmadığını zira şer‘î ahkâmın mantık ilmine muhtaç olmadığını ve Allah’ın tüm saf zihinleri bu ilimlerden müstağni kıldığını belirterek bu uğursuzların şerrinden müslümanları korumanın ve felsefe ile meşgul olanların medreselerden uzaklaştırılmasının sultana vâcip olduğunu dile getirmiştir.²²

Her ne kadar İbnü’s-Salâh felsefe ile meşguliyeti kınayan bazı fetvalar vermiş olsa da esasen onun bugün anladığımız manada selefi olduğunu düşünmemiz doğru olmasa gerektir. Zira onun felsefe ve mantık aleyhindeki tutumu ve tevilden kaçınması, devrindeki genel yaklaşım ile Fâtımî ve Bâtınîlerin felsefe ve mantığı Ehl-i Sünnet’e karşı silah olarak kullanmalarından kaynaklanmış olmalıdır.²³ Ancak İbnü’s-Salâh’ın selefi olarak nitelenmesi günümüzde de bazı araştırmacıların İbnü’s-Salâh hakkında, başta hadis usûlu olmak üzere ilim dünyasını duraklama sürecine sürüklediği yönünde kanaatlere sahip olmasına ve bu doğrultuda bir takım aleyhte çalışmalara konu edilmesine neden olmuştur.²⁴ Hâlbuki İbnü’s-Salâh da bir dönem mantık dersi almış ancak daha sonra hocasının, halkın bu tür dersler alanlara karşı olumsuz kanaat beslediği yönündeki ikazı sebebiyle bu dersleri almaktan vazgeçmiştir.²⁵ Tek başına bu durum bile İbnü’s-Salâh’ın yaşadığı dönemin, onun ilmî mesaisini doğrudan etkilediğini göstermesi açısından ayrı bir önem arz etmektedir.

Bütün ömrünü tedris ile geçiren İbnü’s-Salâh, 25 Rebûlâhir 643/19 Eylül 1245 Çarşamba günü seher vakti, Dımaşk’ta ahirete intikal etti.²⁶ Cenâze namazı Dımaşk camiinde öğle namazını müteakib kılınan İbnü’s-Salâh’ın vefatı büyük üzüntü uyandırdı. Naaşı büyük bir kalabalık tarafından omuzlar üzerinde taşındı. İzdiham meydana getiren büyük insan topluluğu İbnü’s-Salâh’ı Babu’l-Ferec’e kadar uğurladı.

²² Zehebî, *Siyeru a’lâm*, XXIII, 143.

²³ Özşenel, “Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnü’s-Salâh Ve Eseri Ulûmü’l-Hadis”, s. 60-61.

²⁴ Bkz. Bağcı, “Hadis Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadiste İctihad Kapısının Kapatılması Sorunu”, s. 547-549.

²⁵ Kandemir, “İbnü’s-Salâh eş-Şehrezûrî”, *DİA*, XXI, 198.

²⁶ Zehebî, *Siyeru a’lâm*, XXIII, 143. Bazı kaynaklarda İbnü’s-Salâh’ın gece vefat ettiği nakledilirken (bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, XVII, 282), bazılarında da sabah vakti vefat ettiği nakledilmektedir. (bkz. İsnevî, *Tabakatu’s-Şafi’iyye*, II, 134; Ebû Gudde, *el-İsnâd*, s. 110).

Burada ikinci kez yine büyük bir kalabalık tarafından cenaze namazı kılındı. Ancak Dımaşk'ın Harezmliler tarafından muhasara altına alındığı haberi alınınca büyük kalabalık defin işlemlerini tamamlamadan geri dönmek zorunda kaldı. Bu nedenle naaşı yaklaşık on kişi tarafından Sûfî mezarlığına defnedildi. Talim, tedris ve ibadetle geçen bir ömür altmış altı yıl sonunda nihayete erdi.²⁷

4. Yaşadığı Dönem

İbnü's-Salâh'ın yaşadığı dönem (577-643/1181-1245) ve coğrafya Eyyübîlerin hüküm sürdüğü döneme (567-867/1171-1462) tekâbül etmektedir. Bu dönemde Müslümanlar, batıda Haçlı seferleri doğuda Moğol istilası ile mücadele içerisindeydiler. Adını, hanedanın kurucusu Selâhaddin Yûsuf b. Eyyûb'un babası Necmeddin Eyyûb b. Şâdî'den alan Eyyübîler, Zengîler'in bir devamıdır.²⁸

Kudüs 583/1187'de Salâhaddin Eyyübî (v. 589/1193) tarafından seksen sekiz yıldır şehri ellerinde tutan Haçlılardan kurtarıldığında İbnü's-Salâh henüz altı yaşındaydı. Haçlıların Kudüs'ü geri almak için düzenlediği seferler bundan sonra da devam etti. Nitekim İbnü's-Salâh da Kudüs'de Salâhiyye Medresesi'ndeki tedris faaliyetlerini Haçlı tehdidi sebebiyle bırakmıştı. Salâhaddin Eyyübî'nin yeğeni Eyyübî hükümdarı el-Melikü'l-Muazzam Şerefuddin İsa (v. 624/1227) 619/1222'da, şehrin Haçlıların eline geçeceğini ve daha sonra burayı geri almanın zorlaşacağını düşünerek şehrin surlarını yıktırınca İbnü's-Salâh, Dımaşk'a döndü. Zehebî'nin ifadesiyle hükümdarın acziyetinden dolayı yıktırıldığı surlar, daha sonra tekrar inşâ edildi.²⁹ el-

²⁷ Ebû Şâme, *Terâcimu rical*, 176; Zehebî, *Siyeru a'lâm*, XXIII, 143; a. mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, IV, 1431; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XVIII, 282; İsnevî, *Tabakatu's-Şâfiyye*, II, 134, Ebû Gudde, *el-İsnâd*, s. 110.

İbnü's-Salâh'ın hayatı hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz: İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh ve mehâsinü'l-ıstulâh*, thk. Aişe Abdurrahman, (Neşredenin girişi), 13-38; Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'z-zamân*, VIII, 757-758; Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, sene 641-650, s. 184-188, Davudî, *Tabakatu'l-müfessirin*, I, 377; Taşkoprüzade, *Miftahü's-sa'âde*, II, 60-61, 147-148, 355.

²⁸ Şeşen, "Eyyübîler", *DİA*, XII, 20.

²⁹ Nuaymî, *ed-Dâris*, I, 20.

Melikü'l-Muazzam'dan sonra hükümdar olan kardeşi el-Melikü'l-Eşref Mûsâ (v. 635/1237) zamanında Kudüs, anlaşma yoluyla Haçlılara teslim edilmiştir (626/1229). Aynı tarihlerde doğu İslâm dünyasını dalga dalga istila eden Moğollar, Irak sınırlarına dayanmıştı.³⁰

Eyyübîler devri siyâsî ve itikâdî sahalarda olduğu gibi, ilim ve kültür alanlarında da büyük adımların atıldığı bir devredir. Bu dönemde önce Suriye daha sonra da Mısır, bilim ve edebiyatının merkezi haline geldi. Şehirlerin bu refahı, Eyyübî emirlerinin himayeleri, Haçlılara karşı mücadelenin teşviki ve Sünniliğin ihyası gibi hususların Arap edebiyatının bu altın çağında payı vardır. Nitekim İslâm dünyasında ilk kez Kahire'de "Cami-Medrese" uygulamasını başlatan da Eyyübîler olmuştur. Bu ilk uygulama kısa sürede devletin bütün topraklarına yayılmış ve özellikle hadis ilimlerinin okutulduğu Dârü'l-hadislerin açılmasıyla zirve noktasına ulaşmıştır. İşte bu sayede hadis ilmi, Eyyübîler devrinde altın çağlarından birini yaşamış, muhaddisler gerek idareciler gerekse halk arasında büyük itibar görmüşlerdir. Bu elverişli ortam sayesinde olsa gerek Eyyübîler devri, İbnü's-Salâh ile birlikte pek çok önemli âlimin yetiştiği bir devir olmuştur.³¹

B. İBNÜ'S-SALÂH'IN ESERLERİ

Özellikle hadis ve fıkıh ilmi başta olmak üzere pek çok alana dair eser kaleme alan İbnü's-Salâh'ın, hiç şüphesiz en meşhûr eseri *Mukaddimetü İbni's-Salâh* ismiyle maruf olan *Ma'rifetü envâ'i 'ilmi'l-hadîs* adlı eseridir. İbnü's-Salâh'ın bu eseri üzerine çoğu şerh ve ihtisar olmak üzere yüzlerce çalışma yapılmış, eser manzum hale getirilmiştir. Ardından bu ihtisar ve manzum eserler üzerine şerhler yazılmış ve böylece bir kitap ekseninde geniş bir külliyat vücut bulmuştur.

³⁰ Özşenel, "Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnü's-Salâh Ve Eseri Ulûmü'l-Hadis", s. 56-57.

³¹ Kahraman, "İbnü's-Salâh ve Ulûmü'l-Hadis'i", s. 336.

1. Hadis ile ilgili eserleri

a. *Mukaddimetü İbni's-Salâh.*

b. *Sıyânetü Sahîhi Müslim mine'l-ihlâli (haleli) ve'l-galat ve himâyetühû mine'l-iskâti ve's-sakat.*

c. *Misbâhu'l-mişkât fi'l-ehâdis.*

d. *er-Red 'ale't-terğib min ('an) salâti'r-reğâ'ibi'l-mevzû'a ve beyânü mâ fihâ min muhâlefeti's-süneni'l-meşrû'a (Hükmü salâti'r-reğâ'ib).*

e. *Envârü'l-lüm'a fi'l-cem' beyne's-sihâhi's-seb'a.*

f. *Müsnedü'l-hâfiz 'Osmân b. es-Salâh el-Eserî fîmâ verede mine'l-ehâdis fi fazli'l-İskenderiyye ve 'Askalân.*

g. *el-Emâlî.*

h. *el-Ehâdisü'l-külliyeye elletî 'aleyhâ medârü'd-dîn.*

ı. *Şerhu Ma'rifeti 'ulûmi'l-hadis.*

i. *et-Tenvîr fî mevlidi's-sirâci'l-münîr.*

2. Fıkıh ile ilgili eserleri

a. *Şerhu müşkili'l-Vasît.*

b. *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî (Şurûtü'l-müftî).*

c. *Fetâvâ ve mesâ'ilü İbni's-Salâh fi't-tefsîr ve'l-hadis ve'l-usûl ve'l-fikh.*

d. *Şerhu'l-Varakât fi'l-usûl.*

e. *Sılatü'n-nâsik fî sıfati'l-menâsik (el-Menâsik).*

f. *en-Nüket 'ale'l-Mühezzeb li-Ebî İshâk eş-Şîrâzî.*

3. Diğer Eserleri

a. *Tabakâtü'l-fukahâi 'ş-Şâfi 'iyye.*

b. *el-Müntehab mine'l-Müzheb fî zikri şüyûhi'l-mezheb li'l-Muvatta'.*

c. *Hilyetü'l-Îmâm eş-Şâfi 'î.*

d. *Risâle fî nesebi Resûlillâh ve mevlidihî ve meb'asihî.*

e. *Risâle fî'r-rü'yâ.*

f. *Fevâ'idü'r-rihle (er-Rihletü'ş-şarkıyye).*³²

II. İBNÜ'S-SALÂH'IN ULÛMU'L-HADÎS ADLI ESERİ VE ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

Her ilim dalı, günümüzdeki halini alıncaya kadar belli bir tekâmül süreci geçirmiştir. Aynı şekilde hadis usûlü literatürü de ilk örneklerinin ortaya konulduğu asırlardan, olgunlaşp altın çağını yaşadığı asra ve nihayet günümüze ulaşınca dek belli bir gelişim süreci takip etmiştir.³³ Müstakil olarak ilk örneklerinin hicri dördüncü asırda görüldüğü usûl-i hadis, hicri altıncı asırdan onuncu asra kadar devam eden olgunlaşma ve tekâmül dönemini pek çok kıymetli âlimin üstün gayretleri ve ilmi mesailerı neticesinde gerçekleştirmiştir. Bu dönemin musannifleri çoğunlukla kendilerinde öncekilerin amaçları doğrultusunda hadisin senet ve metninin rivâyet ve dirâyet açısından durumları ile hadis ilimlerine muttali olan ve hadisleri hızlarıyla ihata eden büyük hadis imamlarıdır. Hadis usûlü ilminin tedvini konusunda dönüm noktası olan ve yeni bir dönem başlatan İbnü's-Salâh, bu dönemin en önde gelen ismi olmuştur. İbnü's-Salâh'ın en önemli çalışması kabul edilen ve hadis usûlü açısından bir dönüm

³² İbnü's-Salâh'ın eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Kandemir, "İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî", *DİA*, XXI, 200; ayrıca bkz. İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü'ş-Şâfi 'iyye*, II, 115; Rudânî, *Sılatü'l-halef*, s. 215, 245, 306, 398; Arberry, *Fihrisü'l-mahtûtât*, I, 196, 243, 500; II, 1124; Fuad Seyyid, *Fihrisü'l-mahtûtât*, II, 174; Muhammed İsâ, *el-Mu'cemü'ş-şâmil*, III, 463-465; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, VI, 257; Ebû Gudde, *el-İsnad*, s. 111-112.

³³ Hadis Usûlünün geçirdiği aşamalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İtr, *Menhecü'n-nakd*, s. 36-74; Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 20-28.

noktası teşkil eden *Ulûmu'l-hadîs*'i ise kendisinden sonraki pek çok âlimin istifade ettiği ve hayli övgüye mazhar olan, şöhreti kısa zamanda uzak diyarlara yayılan bir eser olarak hadis usûlü tarihindeki yerini almıştır. Hatta İbnü's-Salâh bu eseriyle tanınır olmuş ve zaman zaman kendisine “Sahibu kitabı ulûmi'l-hadis” diye de hitap edilmiştir.³⁴

“Tam adı *Ma'rifetü envâ'i 'ulmi'l-hadîs olup Ulûmu'l-hadîs ve Aksa'l-emel ve 'ş-şevk fi 'ulûmi hadîsi'r-Resûl* diye de bilinen eserini İbnü's-Salâh, Eşrefiyye Dârül-hadisi'nde hocalığa başladığı 630/1233 yılından itibaren kaleme almaya başlamış, yazdığı kısımları talebelerine imlâ etmiş ve çalışmasını 634/1237'de tamamlamıştır. Müellifin, Râmhürmüzî'nin (v. 360/971) *el-Muhaddisü'l-fâsil*'ına, Hâkim en-Nisâbûrî'nin (v. 405/1014) *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*'ine, Hatîb el-Bağdâdî'nin (v. 463/1071) ise başta *el-Kifâye* ve *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî* adlı eserleri olmak üzere usûl-i hadîsin hemen her konuyla ilgili kitaplarına ve diğer usûl çalışmalarına dayanarak meydana getirdiği eserinde, Hâkim en-Nisâbûrî'nin (v. 405/1014) elli iki bölüm halinde ele aldığı hadis konuları altmış beşe çıkarılmış ve bu çalışma yazıldığı dönemde usûl-i hadîsin yeniden ihyası olarak kabul edilmiştir.”³⁵

Eser bir bakıma Eşrefiyye Dârü'l-hadisi'ndeki ders notlarının kitaplaşmış halidir. Bu bakımdan onu hadis usûlüne dair hazırlanmış bir ders kitabı olarak değerlendirmek mümkündür. Bu özelliği sebebiyle her ne kadar, kendinden önceki eserlerde yer alan bilgileri bir araya getirme noktasında büyük bir önem arz etse de tertibinin bozukluğu noktasında da tenkit edilmiştir.³⁶ Muhtemelen İbnü's-Salâh, eserinin sistematik açıdan bazı problemlerinin olduğunu fark etmiştir. Buna rağmen bu problemlere müdahale etmemiş olması ve eserinin olduğu gibi günümüze ulaşması, üzerinde düşünmeyi gerektiren bir durumdur. İbnü's-Salâh'ın üç yıl boyunca imlâ ettiği kitabının sonradan yapacağı düzeltmeler sebebiyle iki farklı nüshasının oluşması ve bu durumda düzeltilmemiş nüsha sahiplerini bir araya toplayarak durumdan haberdar

³⁴ Itr, *a.g.e.*, s. 66.

³⁵ Kandemir, “Mukaddimetü İbni's-Salâh”, *DİA*, XXXI, 121.

³⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 32.

etmenin neredeyse imkânsız olması bu durumun en önemli sebebi olarak görülebilir. Buna göre İbnü's-Salâh, eserini olduğu şekliyle muhafaza etmiş ve on yıl daha aynı medresede eserini okutmaya devam etmiştir.³⁷

Her ne kadar hadis usûlünde mütekaddimûn döneminin genelde, Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1071) ile sona erdiği kabul edilse de müteahhirûn döneminin başında zikredilen Kâdî İyaz'ın (v. 544/1149) *el-İlmâ*'sında konuların senedli bir şekilde aktarıldığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında *el-İlmâ* mütekaddimûn dönem ile müteahhirûn dönem arasında bir geçiş eseri sayılabilir. Ayrıca muhteva açısından ele alındığında Kâdî İyaz'ın, bütün usûl konularını ele almadığı ve ağırlıklı olarak hadis alma yollarını işlediği görülmektedir. Bu nedenle İbnü's-Salâh'ın *Ulûmu'l-hadis* adlı eseri, gerek bilgileri senedsiz olarak aktarma gerekse kendisinden sonraki dönemlere etkisi bakımından, müteahhirûn döneminin başlatıcısı olarak değerlendirilebilir.³⁸

Öte yandan İbnü's-Salâh, kendisinden önceki müelliflerin ele almadığı konuları ilk kez belli bir tanıma kavuşturmuş, öncekilerin ifadelerini ise kendi üslûbu içerisinde yeniden ifade etmiştir. Genellikle kendi görüşlerine, konuların sonunda "kultü" ifadesiyle yer veren İbnü's-Salâh, her konuyu büyük bir ilmî ihtiyat ve tevâzu ifadesi olarak "Allahu a'lem" diye bitirmiştir.³⁹ *Ulûmu'l-hadis*, Abdülhay el-Leknevî (v. 1304/1886), Nurettin İtr, Âişe Abdurrahman ve başkaları tarafından tahkîk edilerek pek çok kez yayımlanmıştır.⁴⁰

İbnü's-Salâh'ın *Ulûmu'l-hadis*'i kendisinden önceki âlimlerin eserlerinde dağınık halde yer alan bilgileri bir araya getirmesi sebebiyle hadis ilmi ile meşgul olan herkesin müracaat kaynağı olmuştur.⁴¹ Zeynüddin el-İrâkî, İbnü's-Salâh'ın *Ulûmu'l-hadis*'ini hadis usûlüne dair en değerli çalışma kabul ederken İbn Hacer el-Askalânî daha önceki eserleri güzel bir şekilde özetlemekle birlikte sistematığının iyi olmadığını

³⁷ Sönmez, "İbnü's-Salâh'ın Mukaddimesinden Önce Hadis Usulü Alanındaki Çalışmalar", s. 60.

³⁸ Özşenel, "Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnü's-Salâh ve Eseri Ulûmü'l-Hadis", s. 63.

³⁹ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s.223.

⁴⁰ Kandemir, "İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî", *DİA*, XXI, 199.

⁴¹ Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 328.

söylemektedir. Bununla birlikte bu eser, ilk derli toplu hadis usûlü eseri olduğu için büyük bir ilgi görmüş⁴² ve daha sonra gelen âlimlerin usûle dair çalışmaları onun bu eseri üzerinde yoğunlaşmıştır. Kitap üzerinde ihtisâr, şerh, hâşiye, ta'lik, nüket, elfiye türünden birçok çalışma kaleme alınmıştır. Sonraki usûl eserlerinin *Ulûmu'l-hadîs* üzerinde yoğunlaşmasında ilimde yaşanan tekâmül süreci ve kitabın özellikleri yanı sıra medresede okutulan bir ders kitabı olmasının da rolü bulunduğu düşünülebilir. Kitap üzerinde ihtisâr, şerh, hâşiye türünden çalışmalar yapmanın, metni ezberlemek ve daha kolay anlaşılır kılmak gibi pratik gayelerle bağlantılı olması da muhtemeldir.⁴³

Biz de tek bir kitaba dayalı vücut bulan bir edebiyattan, bir kısmını burada zikretmeyi uygun bulduk.

A. İHTİSARLAR

1. *İrşâdü tullâbi'l-hakâ'ik ilâ ma'rifeti süneni hayri'l-halâ'ik*⁴⁴: Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevî tarafından kaleme alınan eser İbnü's-Salâh'ın *Ulumû'l-hadis* adlı eserinin bilinen ilk muhtasarıdır.⁴⁵ İmam Nevevî, ezberlemesinde kolaylık olması ve daha kolay ibareler ve gerekli açıklamalarla okuyanların daha fazla istifade etmesi düşüncesiyle *Mukaddime*'yi ihtisar ettiğini eserinin önsözünde dile getirmektedir.⁴⁶ Abdülbârî Fethullah es-Selefi eser üzerinde hazırladığı yüksek lisans çalışmasını daha sonra yayımlamıştır. *İrşâd* ayrıca Nüreddin İtr tarafından tahkikli olarak neşredilmiştir.⁴⁷

2. *et-Takrîb ve't-teysîr li-ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr*:⁴⁸ Eser yine İmam Nevevî tarafından kaleme alınmıştır. Nevevî, İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'sinden ihtisar

⁴² Kandemir, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", *DİA*, s. 122.

⁴³ Özşenel, "a.g.m.", s. 64.

⁴⁴ Nevevî, *İrşâdü tullâbi'l-hakâ'ik*, thk. Nurettin İtr, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1991.

⁴⁵ Kandemir, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", *DİA*, s. 122; Özşenel, "a.g.m.", s. 64.

⁴⁶ Nevevî, *a.g.e.*, s. 54-55.

⁴⁷ Kandemir, "Nevevî", *DİA*, XXXIII, s. 47.

⁴⁸ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, thk: Abdulvehhâb Abdullatif, el-Mektebetü'l-ilmîyye, Medine 1959; Dârü İhyâi's-sünneti'n-nebevîyye, Beyrut 1979.

ettiği *İrşâdü tullâbi'l-hakâ'ik*'ı yeterince okunmadığı düşüncesiyle bir defa daha özetlemiştir.⁴⁹ Büyük ilgi gören *et-Takrîb*'i, Zeynüddin el-İrâkî, Burhâneddin İbrâhim b. Muhammed el-Kabâkîbî (v. 851/1447), Şemseddin es-Sehâvî (v. 902/1497) gibi âlimler şerh etmiş, fakat Süyûtî'nin *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*'si daha çok ilgi görmüştür. Nevevî'nin *et-Takrîb* adlı eseri ayrıca William Marçais tarafından, Fransızca'ya çevrilmiştir.⁵⁰

3. *el-Muhtasar fî ilmi usûli'l-hadisi'n-nebevi*:⁵¹ Ebü'l-Hasan Alaeddin Ali b. Ebi'l-Hazm İbnü'n-Nefs (v. 687/1288) tarafından hazırlanmış bir ihtisar çalışmasıdır.⁵²

4. *el-İktirâh fî beyâni'l-istilâh*⁵³: Eser İbn Dakîkul'îd ismiyle maruf Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Ali b. Vehb el-Kuşeyrî el-Küsî (v. 702/1302) tarafından kaleme alınmış olup *Mukaddime*'nin muhtasarıdır.⁵⁴ “Hadis ilmine giriş mahiyetinde muhtasar bir eser olup çeşitli hadis terimleri, hadis tahammül ve rivâyeti, muhaddisin ve hadis yazımının âdabı, râvilerin durumuyla ilgili konuları kapsamakta, sonunda da her biri kırk hadis ihtiva eden yedi kısım halinde çeşitli kriterlere göre sahih sayılan hadislere yer verilmektedir.”⁵⁵

5. *Rüsümü't-tahdîs fî ulûmi'l-hadîs*:⁵⁶ Ebü İshâk Burhaneddîn İbrâhim b. Ömer b. İbrâhim b. Halil Ca'beri (v. 732/1332) tarafından kaleme alınmış bir ihtisardır.⁵⁷

⁴⁹ Kandemir, “Nevevî”, *DİA*, XXXIII, s. 47.

⁵⁰ Kandemir, “Mukaddimetü İbni's-Salâh”, *DİA*, s. 122.

⁵¹ İbnü'n-Nefs, *el-Muhtasar fî ilmi usuli'l-hadisi'n-nebevi*, thk: Yusuf Zeydan, ed-Dârü'l-Mısriyyeti'l-Lübnaniyye, Kahire 1991.

⁵² Tebrîzi, *el-Kâfi*, (muhakkikin girişi), s. 6.

⁵³ İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh fî beyâni'l-istilâh*, thk: Âmir Hasan Sabrî, Dârü'l-beşâiri'l-islâmiyye, Beyrut 1996.

⁵⁴ Tebrîzi, *a.g.e.*, (muhakkikin girişi), s. 7.

⁵⁵ Özel, “İbn Dakîkul'îd”, *DİA*, XIX, s. 408.

⁵⁶ Ebü İshak Burhaneddîn İbrâhim b. Ömer b. İbrâhim b. Halil Ca'beri, *Rüsümü't-tahdîs fî ulumi'l-hadîs*, thk: İbrâhim b. Şerif el-Mili, Dârü İbn Hazm, Beyrut 2000.

⁵⁷ Tebrîzi, *a.g.e.*, (muhakkikin girişi), s. 7.

6. *el-Menhelü'r-revî fî 'ulûmi'l-hadîsi'n-nebevî*.⁵⁸ Bedreddin Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrahim b. Cemâ'a el-Hamevî (v. 733) tarafından kaleme alınmıştır. İbn Cemâ'a *Mukaddime*'ye önemli açıklama, düzeltme ve ilâveler yapmıştır. *Muhtasaru Mukaddimeti'bni's-Salâh fî şerhi 'ulûmi'l-hadîs* adıyla da bilinir.⁵⁹ İbn Cemâ'a'nın torunu İzzuddin Muhammed b. Ebû Bekr (v. 819/1416) tarafından, *el-Menhecü's-sevî fî şerhi'l-Menheli'r-revî* adı ile şerh edilmiştir.⁶⁰

7. *el-Hulâsa fî usûli'l-hadîs*.⁶¹ Şerefuddin el-Hüseyn b. Muhammed b. Abdullah et-Tîbî (v. 743/1342) tarafından yazılmış bir eserdir. Müellif *Ulûmu'l-hadîs* ile birlikte Nevevî'nin *Takrîb*'i ile İbn Cemâ'a'nın *el-Menhelü'r-revî* adlı eserlerinden istifade ederek *Mukaddime*'yi ihtisar etmiş aynı zamanda İbn Kesîr'in (v. 774/1373) yaptığı gibi gerekli ilâvelerde de bulunmuştur. Oldukça anlaşılır ibareler taşıması ve fazlalıklardan arındırılmış bir ihtisar olması sebebiyle eser hadis istilahları açısından ismini doğrular mahiyettedir.⁶²

8. *el-Kâfî fî 'ulûmi'l-hadîs*.⁶³ Ebü'l-Hasan Ali b. Ebû Muhammed Abdillâh b. Hasan Erdebîlî (Ebü'l-Hasan et-Tebrîzî) (v. 746/1345) tarafından kaleme alınmış ihtisardır. Müellif *Mukaddime*'nin tertibini değiştirmemekle birlikte pek çok önemli ziyadede bulunmuştur. Nevevî'nin *İrşâd* adlı eseri ile İbn Dakîkul'îd'in *el-İktirâh* adlı eserlerinde bulunan ilâveleri eserine kaydetmiştir. Ayrıca İbnü's-Salâh ve eseri üzerine yapılan tenkitlere de yer vermiştir.⁶⁴

⁵⁸ İbn Cemâ'a, *el-Menhelü'r-revî fî 'ulûmi'l-hadîsi'n-nebevî*, thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan, Dârü'l-fikr, Dimeşk1986.

⁵⁹ İbnü'l-Hanbelî, *Kafvü'l-eser*, s. 20.

⁶⁰ Koçyiğit, *Hadis Istilahları*, s. 329.

⁶¹ Tîbî, *el-Hulâsa*, thk: Subhi es-Sâmerrâî, Âlemü'l-kütüb, Beyrut 1985.

⁶² Tîbî, *a.g.e.*, s. 19.

⁶³ Tebrîzî, *el-Kâfî*, şerh ve tahrir: Ebu Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl-i Selman, Dârü'l-eseriyye, Amman 2008.

⁶⁴ Tebrîzî, *a.g.e.*, s. 5.

9. *Muhtasâru 'ulûmi'l-hadîs*:⁶⁵ Eser Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilmü'min el-İs'irdî ed-Dımaşkî (v. 749/1349) tarafından kaleme alınmıştır. Müellif İbnü'l-Lebbân ismiyle maruftur. Eseri İbn Hacer el-Askalânî'nin verdiği bilgiye göre İbnü's-Salâh'ın hadis ilimleri ve ıstılahlarına dair kitabının bir özetidir. Eser *Kitâb fî 'ulûmi'l-hadîs* adıyla da bilinir.⁶⁶ Bazı kaynaklarda İbnü'l-Lebbân'ın söz konusu eseri *en-Nüket alâ İbni's-Salâh* ismi ile anılmaktadır.⁶⁷

10. *el-Müntehab fî 'ulûmi'l-hadîs*:⁶⁸ Eser Ebü'l-Hasan Alâeddin Ali b. Osman b. İbrahim et-Türkmânî el-Mardînî (v. 750/1349) tarafından kaleme alınmıştır. Müellif, İbnü't-Türkmânî ismiyle de maruftur. *el-Müntehab*, İbnü's-Salâh'a ait eserin muhtasarı olup bir nüshası Dımaşk'ta Mektebetü'l-Esed'de, iki nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır.⁶⁹

11. *İhtisâru 'ulûmi'l-hadîs*:⁷⁰ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâîl b. Ömer b. Kesîr ed-Dımaşkî eş-Şafîî (v. 774/1373) tarafından kaleme alınmıştır. Her ne kadar *Mukaddime*'nin özeti olsa da İbn Kesîr esere önemli ilâvelerde de bulunmuş, ihtilaflı konularda kendi tercihini belirtmiştir. Ahmed Muhammed Şâkir (v. 1377/1958) tarafından *el-Bâ'isü'l-hasîs şerhu İhtisâri 'ulûmi'l-hadîs* adıyla şerh edilerek yayımlanan eser daha çok *el-Bâ'isü'l-hasîs* adıyla meşhur olmuştur.⁷¹

12. *el-Mukni' fî 'ulûmi'l-hadîs*:⁷² Eser İbnü'l-Mülakkın ismiyle meşhûr olan Ebû Hafs Sirâceddîn Ömer b. Ali b. Ahmed (v. 804/1401) tarafından kaleme alınmıştır. Müellif eseri ihtisar ederken onu yeniden düzenleyip ilâveler yapmış, daha sonra bu çalışmasını *et-Tezkire* ismiyle bir daha özetlemiştir.⁷³

⁶⁵ Kandemir, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", *DİA*, XXXI, 122.

⁶⁶ Akpınar, "İbnü'l-Lebbân", *DİA*, XXI, 121.

⁶⁷ Tebrîzî, *a.g.e.*, s. 11.

⁶⁸ Kandemir, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", *DİA*, XXXI, 122; İbnü'l-Hanbelî, *Kafvü'l-eser*, s. 20.

⁶⁹ Polat, "İbnü't-Türkmânî, Alâeddin", *DİA*, XXI, 234.

⁷⁰ İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-hadis*, şrh: Salâh Muhammed Muhammed Uveyza, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut 1989.

⁷¹ Özeydin, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", *DİA*, XX, 133.

⁷² İbn Mülakkın, *el-Mukni' fî ulûmi'l-hadis*, thk. Abdullah b. Yusuf Cüdey', Dâru Fevvâz, İhsâ' 1992.

⁷³ Kandemir, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", *DİA*, XXXI, 122.

13. *Mehâsinü'l-ıstulâh fî tazmîni kitâbi İbni's-Salâh*:⁷⁴ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Raslân b. Nasîr b. Sâlih el-Bulkînî (v. 805/1403) tarafından kaleme alınan bir ihtisardır.⁷⁵ Müellif İbnü's-Salâh'ın eserine beş bölüm daha ekleyerek hadis ilimlerinin sayısını yetmişe çıkarmıştır.⁷⁶ Tâhir b. Hasan el-Halebî de (v. 808/1405) *Nazmu Mehâsini'l-ıstulâh* adını verdiği eserinde *Mehâsinü'l-ıstulâh*'ı manzum hale getirmiştir.⁷⁷

14. *Nuhbetü'l-fiker*:⁷⁸ İbn Hacer Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî tarafından kaleme alınmıştır. İbnü's-Salâh'ın, hadis ilimlerini altmış beş nevi halinde incelediği *Mukaddime*'sinin kırk nevi daha eklenerek yapılmış bir muhtasarı olup 812/1409'da tamamlanmış ve yine müellifi tarafından 818/1415'de *Nüzhetü'n-nazar fî tavzihi Nuhbeti'l-fiker* adıyla şerh edilmiştir.⁷⁹ İbn Hacer, diğer ulemâ gibi İbnü's-Salâh'ın kitabını hulâsa etmiş olmakla birlikte konuların tertibi yönünden ona tabi olmamış, kitabının mukaddimesinde de belirttiği gibi onu kendisine has bir şekilde tertip ve izah etmiştir.⁸⁰ *Nuhbetü'l-fiker* hadis usûlünde, bilhassa bu ilme yeni başlayanlar için elden düşürülmeyecek kıymetli bir kaynak vasfını haizdir. Gerek *Nuhbetü'l-fiker* gerekse *Nüzhetü'n-nazar*, hadis ulemâsı arasında büyük kabul görmüş, İbnü's-Salâh'ın *Ulûmu'l-hadîs*'i gibi birçok kimse tarafından ya üzerlerine şerh veya hâşiye yazılmış yahut da nazmedilmiştir.⁸¹ Ali el-Kârî'nin *Şerhu Şerhi Nuhbetü'l-fiker*'i, İbrahim b. İbrâhim el-Lekânî'nin *Kazâ'ül-vatar min Nüzheti'n-nazar fî tavzihi Nuhbeti'l-fiker*'i, İbn Kutluboğa'nın *el-Kavlü'l-mübteker ala Şerhi Nuhbeti'l-fiker*'i bunlardan yalnızca bir kaçıdır.⁸²

⁷⁴Bulkînî, *Mehâsinü'l-ıstulâh fî tazmîni [Kitâbi] İbni's-Salâh*, thk: Halil Mansur, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1999.

⁷⁵ Uzunpostalcı, "Bulkînî, Ömer b. Raslân", *DİA*, VI, 411.

⁷⁶ Kandemir, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", *DİA*, XXXI, 122.

⁷⁷ Çelik, "Bazı Manzum Hadis Usulleri ve Manzûmetü'l-Beykûniyye, s. 241.

⁷⁸ İbn Hacer, *Nuhbetü'l-Fiker*, şrh. Ebü'l-Hasan Ali el-Kârî, İstanbul 1888; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzihi Nuhbeti'l-Fiker*, thk: Nureddin Itr, Dârü'l-hayr, Dımaşk 1993.

⁷⁹ Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", *DİA*, XIX, 523.

⁸⁰ Koçyiğit, *Hadis İstılahları Hakkında Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, s. 15.

⁸¹ Koçyiğit, "İlmu Usûli'l-Hadîs veya İlmu Mustalahi'l-Hadîs", XVII, s. 117-135.

⁸² *Nuhbetü'l-fiker* ve *Nüzhetü'n-nazar* üzerine yapılmış çalışmalar için bkz: Koçyiğit, *Hadis İstılahları Hakkında Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, s. 16-17; a. mlf., "İlmu Usûli'l-Hadîs veya İlmu Mustalahi'l-Hadîs", XVII, s. 117-135; Kandemir, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", *DİA*, XXXI, 123. Ayrıca İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'si üzerine yapılmış ihtisarlar için bkz. Tebrîzî, *el-Kâfi*, (muhakkikin girişi), s. 6-8.

B. ŞERHLER VE NÜKETLER

İbnü's-Salâh'ın eseri üzerine yapılmış çalışmaların bir kısmı şerh diye anılmakla birlikte bunların önemli bir bölümü hâşiye mahiyetindedir.⁸³ Bu eserlerde müellifler, *Ulûmu'l-hadîs*'in anlaşılmayan ibarelerini şerh etmekle yetinmeyip İbnü's-Salâh'a katılmadıkları noktalarda bazı tenkitlerini de dile getirmişler ya da tenkit yöneltten bazı âlimlerin eleştirilerine cevap vererek İbnü's-Salâh'ı müdafaa etmişlerdir. Bu eserlerden bir kısmı şunlardır:

1. *Islâhu Kitabi İbni's-Salâh*: Moğoltay b. Kılıç et-Türkî (v. 762/1360).⁸⁴

2. *el-Cevâhiru's-Sihâh fî şerhi Ulûmu'l-hadîs li İbni's-Salâh*: Ebû Ömer İzzüddîn Abdülazîz b. Muhammed b. İbrâhîm el-Kinânî el-Hamevî (v. 767/1366).⁸⁵

3. *en-Nüket alâ kitabi İbni's-Salâh*:⁸⁶ Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah ez-Zerkeşî (v. 794/1392). Zerkeşî *Mukaddime*'de okunması ve anlaşılması zor olan kısımları açıklamak, hatalı aktarıldığını düşündüğü yerleri tashih etmek ve İbnü's-Salâh'ın görüşlerine katılmadığı yerlerde kendi görüşünü belirtmek suretiyle eseri şerh etmiştir.⁸⁷

4. *eş-Şeze'l-feyyah min ulûmi İbni's-Salâh*:⁸⁸ Burhaneddin İbrâhîm b. Musa b. Eyyüb Ebû İshak el-Ebnâsî (v. 802/1400). Nüket tarzında olup İbnü's-Salâh'a yöneltilen tenkitlere de yer vermektedir.⁸⁹

⁸³ Kandemir, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", *DİA*, XXXI, 122.

⁸⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1163.

⁸⁵ İbnü'l-Hanbelî, *a.g.e.*, s. 19; Ali el-Kârî, *Şerhu nuhbeti'l-fiker*, s. 106.

⁸⁶ Zerkeşî, *en-Nüket*, thk: Zeynelâbidin b. Muhammed Belâ Feric, Edvâü's-Selef, Riyad 1998.

⁸⁷ Kandemir, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", *DİA*, XXXI, 122.

⁸⁸ Ebnâsî, *eş-Şeze'l-feyyâh*, Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut 1998.

⁸⁹ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, s. 1161.

5. *et-Takyîd ve'l-izâh limâ utlika ve uġlika min Mukaddimeti 'bni's-Salâh*:⁹⁰

Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân el-İrâkî, *Mukaddime*'nin tertibini aynen koruyarak gerekli gördüğü kısımları açıklamış, yer yer itirazlarını ortaya koymuş, İbnü's-Salâh'a yöneltilen isabetsiz tenkitleri de belirtmiştir. Bazı kaynaklarda eser, *Nüketü İbni's-Salâh* adıyla da anılır. İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket 'alâ Kitâbi İbni's-Salâh*'ında, İbnü's-Salâh'ın bazı görüşlerini tenkit ederken, İrâkî'nin bu eserindeki elli kadar görüşüne de eleştiriler yöneltmiştir.⁹¹

6. *Şerhu Ma 'rifetü envâi ulûmu'l-hadîs li İbni's-Salâh*: İzzüddin Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilazîz b. Cemâ'a (v. 819/1416-1417).⁹²

7. *el-İfsâh bi-tekmîli'n-Nüket 'ala İbni's-Salâh*:⁹³ Eser İbn Hacer Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî tarafından kaleme alınmıştır. İrâkî'nin *et-Takyîd ve'l-izâh*'ındaki elli kadar görüşüne yönelttiği bazı tenkitleri ihtiva etmekte olup Rebî b. Hâdî Umeyr, eser üzerindeki doktora çalışmasında İbn Hacer'in İbnü's-Salâh'a ve İrâkî'ye yönelttiği eleştirilerini de tespit ederek eseri *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh* adıyla yayımlamıştır. İbn Hacer'in *el-İstidrâk 'alâ Nüketi İbni's-Salâh* adıyla anılan eseri de bu kitap olmalıdır.⁹⁴

C. MANZUM ESERLER

1. *Aksa'l-emel ve's-sûl fî 'ulûmi hadîsi'r-Resûl*: Ebû Abdillâh Şihâbüddin Muhammed b. Ahmed b. Halîl el-Huveyyî (v. 693/1294) tarafından kaleme alınan bir manzûmedir. *Nazmu Ulûmi'l-Hadîs li İbni's-Salâh* ismiyle de bilinir.⁹⁵

⁹⁰ İrâkî, *et-Takyîd*, Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2011.

⁹¹ Kandemir, "İrâkî, Zeynüddin", *DİA*, XIX, 119.

⁹² Komisyon, *el-Fihrisü's-şâmil*, II, 1017; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, s. 1162.

⁹³ İbn Hacer, *en-Nüket*, thk: Rebî' b. Hâdî, Dâru'r-Râye, Riyad 1988.

⁹⁴ Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", *DİA*, XIX, 523.

⁹⁵ Çelik, "Bazı Manzum Hadis Usulleri ve Manzûmetü'l-Beykûniyye", s. 239.

2. *Manzûme fî Usûli'l-Hadis*: Ahmed b. Ferac el-İşbilî, (v. 699/1300) tarafından yazılmış bir manzûmedir. *Mukaddime*'nin muhtasarıdır.⁹⁶

3. *Tebziratü'l-mübtedî ve tezkiretü'l-müntehî*:⁹⁷ Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdurrahîm b. el-Hüseyn b. Abdurrahmân el-İrâkî tarafından kaleme alınmış bir manzumudur. İrâkî, İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'sini 1002 beyitte özetlemiştir. Benzerleri gibi *el-Elfiyye* diye şöhret bulan eseri, İrâkî daha sonra *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadis* adıyla şerh etmiştir. Eser ilk defa Sehâvî'nin (v. 902/1497) aynı kitap üzerindeki bir şerhiyle birlikte yayımlanmıştır. *el-Elfiyye*'nin Sehâvî, Bikâî, Zekeriyâ el-Ensârî, Emîr Pâdişâh, Abdürraûf el-Münâvî ve Üchûrî gibi âlimler tarafından yapılan şerhleri de bulunmaktadır.⁹⁸

4. *Nazmu'l-Elfiye*: Tâhir İbnu'l-Hasen İbnu'l-Habîb el-Halebî (v. 808/1418) tarafından yazılmış manzum eserdir.⁹⁹

5. *Nazmü'd-dürer fî 'ilmi'l-eser*:¹⁰⁰ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî tarafından kaleme alınmış manzum eserdir. Daha sonra bu manzume müellifi tarafından *el-Bahrü'llezî zehar fî şerhi Elfiyyeti'l-eser* adıyla şerh edilmiştir.¹⁰¹

⁹⁶ Çelik, "a.g.m.", s. 240.

⁹⁷ İrâkî, *Elfiye*, thk: Ahmed Muhammed Şakir, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1988.

⁹⁸ Kandemir, "İrâkî, Zeynüddin", *DİA*, XIX, 119; Ayrıca *el-Elfiyye* üzerine yapılmış çalışmalar için bkz: İbnü'l-Hanbelî, *a.g.e.*, (muhakkikin girişi), s. 22-23; Ali el-Kârî, *a.g.e.*, (muhakkikin girişi), s. 108-110.

⁹⁹ Çelik, "a.g.m.", s. 239.

¹⁰⁰ Süyuti, *Nazmü'd-dürer*, thk: Ahmed b. Yusuf Kâdirî, Dâru Sadeddin, Dimaşk 2000.

¹⁰¹ Özkan, "Süyûtî", *DİA*, XXXVIII, 193.

İKİNCİ BÖLÜM

İRAKÎ'NİN TESPİT ETTİĞİ VEYA

YÖNELTİĞİ TENKİTLER

I. HADİS USÛLÜ

A. SİHHAT AÇISINDAN HADİSLERİN TAKSİMİ

İbnü's-Salâh, kitabının sahih bölümüne “Allah, sana da bana da bilmediklerimizi öğretsin. Hadis ehli arasında hadis, sahih, hasen ve zayıf olmak üzere üçe ayrılır.” cümleleri ile giriş yapmaktadır.¹⁰² Irâkî, İbnü'-Salâh'ın söz konusu cümlelerinin iki açıdan tenkit edildiğini ifade etmektedir.

Bunlardan ilki dil ile ilgili tenkittir. İbnü's-Salâh'ın sahih bahsine başlarken kullandığı dua cümlesi bazı âlimler tarafından tenkit edilmektedir. Zira onlar, başta Tirmizî olmak üzere diğer bazı hadis imamlarının eserlerinden verdikleri örneklerle, duaya başlanıldığında öncelikli olarak kişinin kendisine dua edip daha sonra diğer insanlara duasında yer ayırması gerektiğini dile getirerek, İbnü's-Salâh'ın söz konusu dua cümlesinin “Allah Teâlâ bana ve sizlere bilmediklerimizi öğretsin.” şeklinde daha uygun olacağını ifade etmektedirler. Ancak Irâkî, sadece bir nebinin diğer nebilere dua ederken kendisinden başlaması gerektiğini, onun dışındaki dualarda bunun şart olmadığını, esasen itirazları desteklemek mahiyetinde ileri sürülen hadislerden de muradın bu olduğunu dile getirmekte ve Hz. Peygamber'in de kendisine dua etmeden önce ümmetinden bazıları için dua ettiğine dair pek çok örnek bulunduğunu da kaydederek itirazlara cevap vermektedir.¹⁰³

¹⁰² “اعلم علمك الله وإياي أن الحديث عند أهله ينقسم إلى صحيح وحسن وضعيف” İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 11.

¹⁰³ Irâkî, *et-Takyîd*, I, 212-216.

İbnü's-Salâh'ın sahih konusuna başlarken yer verdiği “Allah, sana da bana da bilmediklerimizi öğretsin. Hadis ehli arasında hadis, sahih, hasen ve zayıf olmak üzere üçe ayrılır.” cümlesine yöneltilen diğer bir tenkit ise; hadislerin taksimi ile ilgilidir. Bazı âlimler, İbnü's-Salâh'ın hadislerin üçlü taksimi konusunda, ehl-i hadisten yaptığı nakli güzel bulmamaktadır. Zira ehl-i hadisten bazıları hadisin sadece sahih ve zayıf olmak üzere iki kısmının olduğunu dile getirmektedirler. İtiraz sahipleri her ne kadar İbnü's-Salâh'ın bu taksim ile ilgili mevcut ihtilafı, hasen bahsinin dokuzuncu meselesinde zikrettiğini söylemiş olsalar da İbnü's-Salâh'ın bu ihtilaftan burada da bahsetmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Hasen terimi İmam Şafî (v. 204/819) ve İmam Buhârî (v. 256/869) gibi bazı âlimler tarafından kullanılmıştır. Ancak hadis taksimatı içerisinde hasen terimine, ilk kez Hattâbî (v. 388/998), *Meâlimu's-Sünen* adlı eserinde yer vermektedir. Buna binaen İbnü's-Salâh da sika bir âlim olan Hattâbî'ye ittiba ederek öncelikle bu taksime eserinde yer vermekte ancak bununla yetinmeyip bu konu hakkındaki ihtilafa da yeri geldiğinde değinmektedir.¹⁰⁴

B. SAHİH HADİSİN TANIMI

İbnü's-Salâh sahih hadisi, başından sonuna kadar adâlet ve zâbt sahibi râvîlerin yine kendileri gibi râvîlerden muttasıl bir isnadla müsned olarak rivâyet ettikleri şâz ve muallel olmayan hadis, olarak tanımlamaktadır.¹⁰⁵ Ancak mürsel hadisi kabul eden bazı âlimler, sahih hadis tanımındaki müsned terimine karşı çıkmaktadırlar. Zira onlar sahih hadis için ittisali şart koşmazlar. Şâz ve illeten salim olma şartında da aynı durum söz konusudur. İbn Dakîkul'îd *el-İktirâh* adlı eserinde zikredilen bu iki şartı ehl-i hadisin koyduğunu ancak bu konularda fukahanın nazarını da dikkate almak gerektiğini zira muhaddislerin illet diye tespit ettikleri pek çok hususun fakihler tarafından kabul edilmediğini belirtmektedir. Hâlbuki yapılan tanımın içerdiği şartların efradını cami' ağıyârını mani' olması gerektiğini savunan İbn Dakîkul'îd, bunu dikkate almayan

¹⁰⁴ Irâkî, *a.g.e.*, I, 216-217.

¹⁰⁵ أما الحديث الصحيح: فهو الحديث المسند الذي يتصل إسناده بنقل العدل الضابط عن العدل الضابط إلى منتهاه ولا يكون شاذاً ولا معللاً. İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 11.

İbnü's-Salâh'ı tenkid etmektedir.¹⁰⁶ Yöneltilen bu tenkide Irâkî, herhangi bir tanımın hangi branşa aitse o alanın mütehasıslarına göre tanımlanması gerektiğini bu nedenle bu tenkidin yersiz olduğunu dile getirmektedir.¹⁰⁷

Müslim (v. 261/874), *Sahîh*'in mukaddimesinde mürselin ilim ehlinin nezdinde hüccet olmadığını sadece haber olarak değerlendirildiğini belirtmektedir. Fukaha ve usûlcülerin sahîh hadis konusunda bu iki şartı koşmamaları, bu iki şartı koşanların nezdinde tanımı ifsad etmez. Zira musannif tanımında ihtilaflara girmemekte ancak ardından ihtilafa işaret ederek yapmış olduğu tarifin, hadis ehli nezdinde ittifakla kabul edilen sahîh hadis tanımı olduğunu belirtmektedir. Akabinde Irâkî, gerek söz konusu vasıfları taşıyıp taşımadığı gerekse bu özelliklerden bazılarının şart koşulup koşulmaması noktalarında mevcut bir takım ihtilaftan dolayı bazı hadislerin sıhhatinin tartışmalı olduğunu dile getirerek bir nevi bu tenkidi bertaraf etmektedir.¹⁰⁸ İbnü's-Salâh yapmış olduğu açıklama ile sahîh hadisin tanımı üzerinde hadis ehlinin icmâının bulunduğunu ifade etmektedir. O halde bu tanım da hadis ehli nezdinde efrâdını cami', ağyârını mani' bir tanımdır.¹⁰⁹

C. ESAHHU'L-ESÂNÎD

İbnü's-Salâh, esahhu'l-esânîd konusunda pek çok imamın birbirinden farklı görüş beyan ettiklerini dile getirmektedir.¹¹⁰ Ancak bazı âlimler, Hâkim ve diğer bazı âlimlerin, en sahîh isnadın şehirlere ve şahıslara nisbetle ele alınması gerektiğine dair kanaatlerinden hareketle, esahhu'l-esânîd'in söz konusu şekilde takyîd edildiğinde herhangi bir ihtilaftan söz edilemeyeceğini iddia ederek, İbnü's-Salâh'ı tenkid etmişlerdir. Ancak Irâkî, bu itirazın yerinde bir itiraz olmadığını zira Hâkim'in muhalefetin bu şekilde sınırlandırılacağını söylemediğini, sadece esahhu'l-esânîdi

¹⁰⁶ İbn Dakîkul'îd, *el-İktirah*, s. 186-187.

¹⁰⁷ Irâkî, *a.g.e.*, I, 218.

¹⁰⁸ Irâkî, *a.g.e.*, I, 218.

¹⁰⁹ İbn Dakîkul'îd, *a.g.e.*, s. 187, dipnot 4.

¹¹⁰ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 15. *على أن جماعة من أئمة الحديث خاضوا غمرة ذلك فاضطربت أقوالهم.*

mutlak olarak ifade etmeyip mukayyed olarak belirtmek gerektiğini söylediğini bildirmektedir. Kaldı ki takyîd edilmesi durumunda bile mutekaddimun ulemânın ihtilafı ortadan kalkmaz. Zira bir takım şahıslarla kayıtlandırılmış olsa da yine de ihtilaf bulunmaktadır. Bu bağlamda kaynaklarda “Filancaya göre esahhu’l-esânîd şöyle veya böyledir.”; “İbn Ömer’in en sahih isnadları şu veya bu senedle gelmektedir.” gibi ifadeleri bulmak hiç de zor değildir. Bu durumda şahıslara göre kayıtlandırılmış olsa dahi ihtilafın varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.¹¹¹

D. SAHİH HÜKMÜ VERME

1. Sahihayn’da yer almayan hadisler

İbnü’s-Salâh, yaşadığı asırda sadece isnada bakarak hadisin sahih olduğunu idrak etme melekesinin azalması sebebiyle zahiren isnadı sahih görüldüğü halde *Sahihayn*’da yer almayan ve hadis imamlarının meşhur mutemed kitaplarından herhangi birinde sahih olduğuna işaret edilmemiş hadislerle karşılaşıldığında, sadece isnaddan hareketle söz konusu hadisin kesinlikle sahih olduğunu söylemenin mümkün olmadığı kanaatindedir.¹¹² Muhyiddîn en-Nevevî de, bilgisine güvenilen âlimler tarafından tashih yapılmasının mümkün ve makbul olduğunu belirterek, İbnü’s-Salâh’ın en çok tenkide uğradığı noktalardan biri olan bu görüşüne itiraz etmektedir.¹¹³

Nevevî’nin ileri sürdüğü görüş esasen ehl-i hadisin bir uygulamasıdır. Zira müteahhir ulemâdan bazıları, mutekaddim ulemânın, her hangi bir hüküm vermediği hadisler hakkında sahih hükmü vermişlerdir. Bunlar arasında İbnü’s-Salâh’ın muasırı pek çok âlim de bulunmaktadır. Nitekim Sicilmâse kadısı Ebû’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdulmelik b. Kattân (v. 628/1230) *Beyânu’l-vehm ve’l-ihâm* adlı

¹¹¹ Irâkî, *a.g.e.*, I, 224; Ebnâsi, *eş-Şeze’l-feyyâh*, s. 30.

¹¹² إذا وجدنا فيما نروي من أجزاء الحديث وغيرها حديثنا صحيح الإسناد ولم نجده في أحد الصحيحين ولا منصوصا على صحته في شيء من مصنفات أئمة الحديث المعتمدة المشهورة فإننا لا نتجاسر على جزم الحكم بصحته فقد تعذر في هذه الإعصار الاستقلال
يادراك الصحيح بمجرد اعتبار إسانيد
İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 16.

¹¹³ Irâkî, *a.g.e.*, I, 227.

eserinde “İbn Ömer (r.a.) ayaklarında mestleri olduğu halde abdest alır mestlerini de meshederdi.” hadisi gibi pek çok hadis hakkında sahih hükmü vermiştir. İbnü’s-Salâh ile aynı tarihte vefat eden Ziyaüddin Muhammed b. Abdilvâhid el-Makdisî (v. 643/1245) ise sadece sahih hadisleri topladığı ve *Muhtar* diye isimlendirdiği eserinde daha önce sahih hükmü verilmeyen pek çok hadis zikretmiştir. Bir başka muasırı Zekiyyüddin Abdulazîm b. Abdulkavî el-Münzirî (v. 656/1258) ise geçmiş ve gelecek günahların bağışlanması ile ilgili hadisleri topladığı cüzünde pek çok hadise sahih hükmü vermiştir.¹¹⁴ İbnü’s-Salâh’tan bir sonraki asırda yaşayan pek çok âlim de sahih hükmü vermekten çekinmemiştir. Onlardan biri olan Şerefuddîn Abdülmü’min b. Halef ed-Dimyâtî’de (v. 705/1305), Cabir’den (v. 78/697) merfu olarak naklettiği hadise¹¹⁵ sahih hükmü vermiştir.¹¹⁶ Bu durumda esasen tashih konusunda çekinilecek herhangi bir durum söz konusu değildir. Kaldı ki verilen sahih hükmü müellifinin nezdinde bir hüccettir. Müteahhir ulemânın herhangi bir hadis hakkında sahih hükmü vermesi, söz konusu hadisin mütekaddimun nezdinde de sahih olmasını gerektirmez.¹¹⁷ Nitekim herhangi bir hadis hakkında verilen sahih hükmü üzerine mütekaddimun âlimler arasında ihtilaf meydana geldiği gibi hadisler hakkında hüküm verme ehliyetine sahip olan yetkin müteahhir ulemânın vermiş olduğu hükümler de kendi dönemlerinde her

¹¹⁴ Münzirî bu cüzünde Bahr b. Nasr> İbn Vehb> Mâlik> Yûnus> Zuhrî> Saîd> Ebû Hureyre tarikiyle bir hadis rivâyet etmiş ve ardından da “Bahr b. Nasr sika bir râvî olup İbn Vehb ve üstündeki râvîler ise *Sahihayn*’da hadisi bulunan ve hadisleriyle ihticâc edilen kimselerdendir.” açıklamasında bulunmuştur. Ancak İbn Hacer, sadece isnadının sika râvîlerden oluşmasının hadisin sahih sayılması için yeterli olmayacağını dile getirmektedir. Zira metin şâz ya da muallel olabilir. Kaldı ki Münzirî’nin sahih saydığı söz konusu hadis şâz bir hadistir. (İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 274.)

¹¹⁵ Dimyâtî söz konusu hadisin sahih gibi gözüktüğünü, zira râvîleri arasında bulunan Süveyd b. Sa’id ile Müslim’in, Abdurrahman b. Ebi’l-Mevâlî ile Buhârî’nin ihticâc ettiğini söylemiştir. Ancak İbn Hacer, burada hadise sahih hükmü verilmediğini zira isnadında *Sahihayn*’da rivayetleri yer alan râvîlerin bulunmasının hadisi sahih kabul etmek için yeterli olmadığını bildirmektedir. Çünkü her ne kadar râvîleri sika olsa da hadisin metni illetli olabilir. Kaldı ki bu durumu İbnü’s-Salâh da Müslim’in şerhine yaptığı mukaddimede “Kim bir şahsın hadisine sadece o kişinin rivayetini Müslim *Sahih*’ine aldı diye sahih sayarsa hata etmiş olur. Zira Müslim’in o râvîden hangi hadisi hangi sebeple rivâyet ettiği bilinmez.” ifadeleriyle izah etmektedir. İbn Hacer’e göre burada da aynı durum söz konusudur. Zira Müslim, hadisin râvîleri arasında yer alan Süveyd’in hadislerini sadece mutabii bulunduğu durumlarda *Sahih*’ine almakta teferrüd ettiği hadislerine *Sahih*’inde yer vermemektedir. (İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 275.)

¹¹⁶ Irâkî, *a.g.e.*, I, 227-232.

¹¹⁷ Ebnâsî, *a.g.e.*, s. 32.

âlim tarafından benimsenmiş değildir.¹¹⁸ Bu durum hadisler hakkında verilen sıhhat hükmünün içtihadî olduğunu ve hüküm vermeye yetkin her âlim tarafından sahih hükmünün verilebileceğini ortaya koymaktadır.

2. Müellifi tarafından hakkında “sahihtir” hükmü verilmeyen hadisler

İbnü’s-Salâh, Sahihayn dışındaki sahih hadisleri bir araya getirmek için hadis imamlarının meşhur ve mutemed musannefâtına bakılıp bu eserlerde yer alan hadislerden, sahih hadislerin derlendiğini bildirmekte ancak Sahihayn’daki sahih hadislere ziyâde edilecek hadislerin sadece söz konusu eserlerde yer almış olmasının onları sahih saymak için yeterli olmayacağını bilakis her bir hadis için eserin musannifi tarafından sahihtir hükmünün sarahaten verilmesi gerektiğini ifade etmektedir.¹¹⁹ Ancak Irâkî, Sahihayn’daki hadislere ziyâde edilecek sahih hadislerin İbnü’s-Salâh’ın belirttiği gibi her bir hadis için, mezkûr imamların meşhur eserlerinde sarahaten sahihtir hükmünün kaydedilmiş olmasının zaruri olmadığını bilakis hadis alanında otorite kabul edilen Yahyâ b. Maîn (v. 233/848) ve Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) gibi imamların suâlâtında söz konusu hadisin sıhhati hakkında sahih bir isnadla gelen her hangi bir bilginin de hadisi sahih saymak için yeterli olabileceğini dile getirerek İbnü’s-Salâh’ı tenkid etmektedir. Irâkî bu görüşün, daha önce belirtildiği gibi İbnü’s-Salâh’ın kendi asrında her hangi bir hadis hakkında sahih hükmü vermenin mümkün olmadığı düşüncesinin bir uzantısı olduğunu düşünmekte ve gerek Nevevî gerekse ehl-i hadisten pek çok imamın bu konuda İbnü’s-Salâh’a muhalif olduğunu ve mevcut uygulamanın da İbnü’s-Salâh’ın kanaatinin aksine olduğunu ifade etmektedir.¹²⁰

¹¹⁸ Irâkî, *a.g.e.*, I, 233.

¹¹⁹ ثم إن الزيادة في الصحيح على ما في الكتابين يتلقاها طالبا مما اشتمل عليه أحد المصنفات المعتمدة المشهورة لأئمة الحديث: كأبي داود السجستاني و أبي عيسى الترمذي و أبي عبد الرحمن النسائي و أبي بكر بن خزيمة و أبي الحسن الدارقطني وغيرهم. منصوصا على صحته فيها ولا يكفي في ذلك مجرد كونه موجودا في كتاب أبي داود و كتاب الترمذي و كتاب النسائي وسائر من جمع في على صحته فيها و غيره. كتابه بين الصحيح وغيره. *İbnü’s-Salâh, a.g.e.*, s. 21.

¹²⁰ Irâkî, *a.g.e.*, I, 241-242.

3. Humeydî'nin el-Cem' beyne's-Sahihayn'ında Yer Alan Ziyadelerin Sıhhat Durumu

İbnü's-Salâh, Sahihayn'a ziyade edilecek olan hadislerin, müelliflerinin sadece sahih hadisleri topladıklarını dile getirdikleri kitaplar ile mahzûf yerleri tamamlayan veya ziyade açıklamalarda bulunan Ebû Avâne el-İsferâyînî (v. 316/929), Ebû Bekr el-İsmâîlî (v. 371/981) ve Ebû Bekr el-Berkânî'nin (v. 425/1033) eserleri gibi Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'leri üzerine yazılan müstahreclerden elde edilebileceğini kaydetmekte akabinde de bu tür ziyadelerin Humeydî'nin *el-Cem' beyne's-Sahihayn* adlı eserinde oldukça fazla olduğunu bildirmektedir.¹²¹ Irâkî, müstahriçlerin sahih isnadlarla hadisleri rivâyet ettiklerini, bu nedenle de İbnü's-Salâh'a göre müstahreclerde yer alan ziyadelerin, meşhur kitaplarda sahih isnadlarla bulunması sebebiyle sıhhatine hükmedilmesi gerektiğini bildirmektedir. Ancak Irâkî, İbnü's-Salâh'ın Humeydî ile ilgili söz konusu ifadelerinin, Humeydî'nin kitabında yer alan tüm ziyadelerin sahih olmasını gerektireceğini ifade etmekte ve bu açıdan İbnü's-Salâh'ı tenkit etmektedir. Halbûkî durum böyle değildir. Üstelik Irâkî'ye göre Humeydî, eserine yapmış olduğu ziyadelerin sahih olmasına dikkat ettiğine dair bir metodundan bahsetmemiştir. Eserine aldığı ziyadeler Sahihayn'da bulunmayan ziyadelerdir ve bu ziyadeler başka bir sahih isnadla gelmediği müddetçe makbul değildir.¹²²

4. Hâkim'in sahih hükmü verdiği hadisler

İbnü's-Salâh, Hâkim'in sahih hükmü vermekte mütesâhil davrandığını bu nedenle hadis imamlarının musennefâtında yer almadığı halde Hâkim'in sahih hükmü

¹²¹ ويكفي مجرد كونه موجودا في كتب من اشترط منهم الصحيح فيما جمعه ككتاب ابن خزيمة. وكذلك ما يوجد في الكتب المخرجة على كتاب البخاري و كتاب مسلم ككتاب أبي عوانة لإسفرائيلي و كتاب أبي بكر لإسماعيلي و كتاب أبي بكر البرقاني وغيرها من تنمة لمخذوف أو زيادة شرح في كثير من أحاديث الصحيحين. وكثير من هذا موجود في الجمع بين الصحيحين. İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 21.

¹²² Irâkî, *et-Takyîd*, I, 244-245. Ayrıca Irâkî *Elfiye*'sinde de Humeydî'ye yönelttiği söz konusu tenkidini “وليتَ إذ زاد الحميدي ميرًا/Keşke Humeydî (yapmış olduğu ziyadeleri, esas metinden) ayırt etmiş olsaydı” mısrasıyla ifade etmekte ve yukarıda bahsettiği şekliyle izahını yapmaktadır. (Irâkî, *Fethu'l-müğîs*, s. 20.)

verdiği hadisleri sahih kabul etmek yerine, hakkında zayıflığı gerektirecek herhangi bir illet bulunmadığı müddetçe, ihtiyaten hasen kabul etmemiz gerektiğini ifade etmektedir.¹²³ Aynı şekilde Nevevî de mütesâhil olduğunu belirttiği Hâkim'in, verdiği sahih hükmünün, hadisin zayıflığını gerektirecek bir illet bulunmadığı müddetçe, söz konusu hadisin hasen olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirterek İbnü's-Salâh'ın bu görüşüne katılmaktadır.¹²⁴ Ancak İbnü's-Salâh'ın zikredilen görüşünü tenkit eden âlimler de bulunmaktadır. Nitekim Süyûtî Nevevî'nin kanaatini zikrettikten sonra bu görüşün doğru olmadığını, herhangi bir hadisin sahih, hasen ya da zayıf derecelerinden hangisini hak ediyorsa ona göre hükmetmek gerektiğini ifade etmektedir.¹²⁵ Irâkî, İbn Cemâ'a'nın *el-Menhelu'r-revî* adlı eserinde İbnü's-Salâh'ın mezkûr görüşüne katılmadığını zira doğrudan hasen hükmüne varmak yerine belli bir araştırma yaptıktan sonra hadisin hak ettiği duruma göre sahih, hasen veya zayıf hükmünün verilmesi gerektiğini kaydettiğini bildirmektedir. İbn Cemâ'a'ya hak veren Irâkî, İbnü's-Salah'ın söz konusu görüşünün, hakkında herhangi bir hüküm verilmemiş hadislere, sahih hükmü vermenin mümkün olmadığı düşüncesinin bir ürünü olduğunu da ifade etmektedir.¹²⁶ Aynı şekilde Leknevî bu konuda, Zekeriya el-Ensâri (v. 926/1520) ve Sehâvî'nin (v. 902/1496) de Irâkî'ye katıldıkları ve İbnü's-Salâh'ın bu görüşünün, tashih meselesiyle ilgili kanaatinin bir uzantısı olduğunu bildirdiklerini nakletmektedir.¹²⁷

E. MUALLAK HADİS

İbnü's-Salâh, nakledilen sözün, söyleyenine nisbetinin sıhhati meselesini ele almak üzere sahih konusu içerisinde muallak hadis konusuna da yer vermektedir. Bu bağlamda öncelikle muallak hadisin tarifini yapan İbnü's-Salâh, daha sonra Buhârî

¹²³ فالأولى أن نتوسط في أمره فنقول: ما حكم بصحته ولم نجد ذلك فيه لغيره من الإثمة إن لم يكن من قبيل الصحيح فهو من قبيل الحسن إجماعاً. *İbnü's-Salâh, a.g.e., s. 22.*

¹²⁴ Süyûtî, *Tedrib*, s. 80; Leknevî, *el-Ecvibe*, s. 85.

¹²⁵ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 50.

¹²⁶ Irâkî, *a.g.e.*, I, 249.

¹²⁷ Leknevî, *el-Ecvibe*, s. 86.

2. Konu ile ilgili verilen örneklerin tutarsızlığı

İbnü's-Salâh, Sahihayn'da yer alan muallak hadisleri ele alırken, muallak hadise bir takım örnekler vermektedir. Ancak yukarıda belirtildiği gibi bu örneklerden bir kısmı hatalıdır. Zira ifade edildiği üzere Buhârî'nin hocalarından yapmış olduğu rivâyetler semâa delâlet eden bir lafız bulunmasa dahi muttasıl kabul edilmektedir. Esasen bu bilgi İbnü's-Salâh açısından da maruf olan bir bilgidir. Nitekim İbnü's-Salâh, eserinin onbirinci nev'inin mu'dal konusu ile ilgili bazı önemli noktalara işaret ettiği dördüncü kısmında Buhârî'nin ta'liklerinin sureten inkıta gibi gözükse de inkıta hükmünde olmadığını ve ta'lik içeren hadisin sahihlikten zayıf hadise dönüşmeyeceğini kaydetmektedir. Bu bağlamda İbnü's-Salâh, İbn Hazm'ın (v. 456/1063), Ebû Mâlik el-Eş'arî'nin hadisindeki¹³⁰ inkıta sebebiyle telli çalgıların haram olduğuna hükmetmesini de reddetmektedir. Her ne kadar Buhârî söz konusu hadisi "قال هشام بن عمار" şeklinde cezm sigasıyla ve semâa delâlet etmeyen bir lafızla rivâyet etmiş olsa da Hişâm b. Ammâr'ın Buhârî'nin hocalarından olması sebebiyle inkıtadan bahsedilemez.¹³¹

Bu bağlamda Irâkî, İbnü's-Salâh'ın muallak konusunu ele alırken verdiği örnekler ile daha sonraki sayfalarda serd ettiği görüşlerin birbirleriyle çeliştiğini ifade ederek, bu tutarsızlığından dolayı İbnü's-Salâh'ı tenkit etmektedir. Üstelik İbnü's-Salâh'ın on birinci babın üçüncü kısmında dile getirdiği görüşlerde muallak konusyla ilgili verdiği örneklerin yanlışlığını destekleyecek niteliktedir. Zira o şeyhine mülâki olan bir râvînin, şeyhinden yapmış olduğu rivâyeti, hangi lafızla rivâyet ederse etsin kendisi müdellis olmadığı müddetçe muttasıl hükmünde olacağını bildirmektedir.¹³² Bu durumda Buhârî'nin hocasından sarahaten tahdîse delâlet edecek bir lafız kullanmadan "قال عفان: كذا" ve "قال القعبي: كذا" ifadeleri ile rivâyet ettiği hadisler de muallak değil muttasıl sayılmalıdır. Zira İbn Mende (v. 470/1077) dışında, Buhârî'nin müdellis

¹³⁰ Buhârî, "el-Eşribe", 6.

¹³¹ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 67-68.

¹³² İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 65-66.

olduğunu söyleyen hiçbir âlim bulunmamaktadır.¹³³ İbn Mende, “Kıraat, semâ‘, münâvele ve icaze konularında imamların ihtilafları” adlı cüzünde Buhârî’nin, icâzet yoluyla tahammül etmiş olduğu halde, hadisi “قال لنا فلان” ifadesiyle rivâyet ettiğini ve yine müdellis olduğunu iddia ettiği Buhârî’nin semâa delâleti kesin olmayan “قال فلان” lafzını kullandığını ifade etmektedir. Ayrıca İbn Mende, İmam Müslim’in de aynı şekilde bu kullanımlar ile hadis rivâyet ettiğini bildirmektedir. Irâkî, İbn Mende’nin sözünün kabul edilemez olduğunu ve onun görüşüne muvafık olan hiçbir âlimin de bulunmadığını beyan etmektedir. Buna ilaveten Irâkî, İbn Mende’nin sözünün yanlış olduğunu yine İbn Mende’nin kendi sözlerinden hareketle tespit etmeye çalışmaktadır. Zira Irâkî’ye göre İbn Mende, Buhârî ile birlikte Müslim’in de aynı şekilde rivâyette bulunduğunu ifade etmektedir. Hâlbuki Müslim, *Sahîh*’inde mukaddimeden sonra hiçbir şeyhinden aldığı rivâyeti “قال فلان” diyerek rivâyet etmemekte ve ondan işittiğine açıkça delâlet edecek bir lafız kullanmaktadır. Bu nedenle İbn Mende’nin görüşü Irâkî’ye göre zayıf bir görüştür. Bütün bu zikredilen hususlar ışığında Irâkî, İbnü’s-Salâh’ın konuyla ilgili vermiş olduğu örneklerden Buhârî’nin hocasının hocalarından muallak olarak zikrettiği rivayetler için kullandığı “قال رسول الله صلى الله عليه وسلم كذا وكذا”, “قال ابن عباس”, “روى أبو هريرة كذا وكذا قال الزهري عن أبي سلمة”, “كذا وكذا” ibarelerinin daha doğru olduğunu ifade etmektedir.¹³⁴

F. CEZM VE TEMRÎZ SİĞALARININ KULLANIMI

Hadisleri naklederken malum veya meçhul kalıpla bazı tahammul ve eda sigaları kullanılır. Genel olarak bu ifadelerden râvînin hadisi muteber bir yolla aldığını kesin olarak gösteren ifadeler cezm siğası,¹³⁵ hadisin hocadan muteber bir yolla

¹³³ Irâkî, *a.g.e.*, I, 261.

¹³⁴ Irâkî, *a.g.e.*, I, 262.

¹³⁵ Aydınlı, *Hadis Istilâhları Sözlüğü*, s. 67.

alındığını kesin olarak göstermeyen siğalar da temriz siğası¹³⁶ olarak ismlendirilmektedir. Buhârî'nin *Sahih*'inde zikrettiği muallak hadislerde kullanmış olduğu bu siğalar ile naklettiği sözün, söyleyenine nispeti konusunda kesin bir kanaatinin olup olmadığı tartışılmaktadır. İbnü's-Salâh, sahîh hadis konusunu ele alırken, Buhârî'nin muallak hadislerdeki cezm ve temrîz siğalarının kullanımıyla ilgili de bir takım açıklamalarda bulunmaktadır. Ancak bazı âlimler, İbnü's-Salâh'ın söz konusu açıklamalarının Buhârî'nin kullanımıyla tam örtüşmediğini dile getirmekte ve İbnü's-Salâh'ı tenkit etmektedirler.

Buna göre İbnü's-Salâh, Buhârî'nin cezm siğasıyla muallak olarak rivâyet ettiği hadislerin, zikrettiği kimseden geldiğine dair kesin bir hüküm ifade ettiğini buna karşılık temrîz siğasıyla rivâyet ettiklerinin ise hadisin sıhhatine dair kesin bir hüküm taşımadığını ifade etmektedir.¹³⁷ İbnü's-Salâh'ın bu açıklamasını tenkit eden âlimlere göre ise Buhârî, temrîz siğasıyla rivâyet ettiği bir hadisi *Sahîh*'inde müsned olarak da tahric eder. Öte yandan bazı hadisleri de sahîh olmadığı halde cezm siğasıyla rivâyet eder.¹³⁸ Bu nedenle İbnü's-Salâh'ın söz ettiği gibi bir kesinlik yoktur. Bu tenkitin sahipleri, söz konusu iddialarını desteklemek adına Buhârî'nin birkaç kullanımından da örnek göstermektedirler. Bu bağlamda Buhârî, Kitabu's-salât'da *العشاء* ve *العتمة* hakkındaki bab başlığında "Ebû Musâ'dan 'Biz yatsı namazını Hz. Peygamber ile birlikte kılma hususunda nöbetleşirdik.' dediği zikredilir." ifadesini temrîz siğasıyla ve

¹³⁶ Aydınlı, *a.g.e.*, s. 319.

¹³⁷ ما كان من ذلك ونحوه بلفظ فيه جزم وحكم به على من علقه عنه فقد حكم بصحته عنه. مثاله: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: كذا وكذا قال: ابن عباس كذا قال مجاهد: كذا قال عفان: كذا. قال القعني: كذا روى أبو هريرة كذا وكذا وما أشبه ذلك من العبارات. فكل ذلك حكم منه على من ذكره عنه بأنه قد قال ذلك ورواه فلن يستجيز إطلاق ذلك إلا إذا صح عنده ذلك عنه. ثم إذا كان الذي علق الحديث عنه دون الصحابة: فالحكم بصحته يتوقف على اتصال الإسناد بينه وبين الصحابي وأما ما لم يكن في لفظه جزم وحكم مثل: روي عن رسول الله صلى الله عليه وسلم كذا وكذا أو روي عن فلان كذا أو في الباب عن لأن النبي صلى الله عليه وسلم كذا وكذا فهذا وما أشبهه من الإلفاظ ليس في شيء منه حكم منه بصحة ذلك عن ذكره عنه لأن النبي صلى الله عليه وسلم كذا وكذا فهذا وما أشبهه من الإلفاظ ليس في شيء منه حكم منه بصحة ذلك عن ذكره عنه أيضا كذا وكذا مثل هذه العبارات تستعمل في الحديث الضعيف أيضا İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 24-25.

¹³⁸ Irâkî, *a.g.e.*, I, 264.

muallak olarak zikrederken¹³⁹ yatsı namazının fazileti babında hadisi muttasıl senedle de vermektedir.¹⁴⁰

Yine aynı şekilde Kitabu't-Tıb'da, Fatiha Sûresi ile rukye yapmak ile ilgili babta¹⁴¹ Buhârî, bab başlığında muallak olarak temrîz siğasıyla **وَيَذْكُرُ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ** isnadını zikretmekte ancak bu senedin muttasıl halini de 'koyundan bir pay karşılığında rukye yapmanın şartı' babında¹⁴² vermektedir.

Aynı şekilde Keffaret ve Yeminler kitabının "İmam/Hâkim'in üzerine hacr koymadığı takdirde, sefihin ve akli zayıf olanın işini geri çeviren kimse" isimli bab başlığında¹⁴³ **وَيَذْكُرُ عَنْ جَابِرٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - رَدَّ عَلَى الْمُتَصَدِّقِ** ifadeleri bulunmaktadır. Görüldüğü üzere Câbir'den, kendisine sadaka verilen kimsenin aldığı sadakayı, "sadaka" olarak geri vermek istediğinde, bunun Hz. Peygamber tarafından reddedildiği, temrîz siğası ile zikredilmiştir. Hâlbuki söz konusu babın altında Câbir'den gelen rivâyetin muttasıl isnadı verilmektedir. Buna göre Âsım b. Ali > İbn Ebî Zi'b > Muhammed b. Münkedir > Câbir isnadıyla muttasıl olarak kaydedilen hadis şöyledir: "Bir kişi kendisine ait olan bir kölesini müdebber olarak azad etti. Onun bu köleden başka hiç malı da yoktu. Peygamber (s.a.) onun kölesini bu şekilde müdebber yapıp azad etmesini kabul etmedi ve o köleyi Hz. Peygamber'den Nuaym İbnu'n-Nahhâm satın aldı."¹⁴⁴

Öte yandan Buhârî, Talak kitabında "Nikâhtan önce talak yoktur."¹⁴⁵ başlığı altında İbn Abbâs'ın "Allah Teala talakı nikahtan sonra geçerli kılmıştır." sözünü cezm

¹³⁹ Buhârî, "Salât", 20.

¹⁴⁰ Buhârî, "Salât", 22.

¹⁴¹ Buhârî, "Tıb", 33.

¹⁴² Buhârî, "Tıb", 34.

¹⁴³ Buhârî, "İkrâh", 2.

¹⁴⁴ Buhârî, "İkrâh", 2; Buhârî, "Keffâret ve Yeminler", 7.

¹⁴⁵ Buhârî, "Talak", 9.

siğası olan “قَالَ” lafzıyla muallak olarak zikrettikten sonra, içlerinde sahâbeden Hz. Ali'nin de bulunduğu yaklaşık 23 tabîinden de bu konu ile ilgili rivâyet bulunduğunu temrîz siğası olan “بُرُوءَى” lafzı ile belirtmektedir. Ancak bu veya daha sonraki bablarda söz konusu tabîîlerden gelen muttasıl isnadlara yer vermemektedir.

İşte bütün bu örnekler, Buhârî'nin temrîz siğası ile muallak olarak zikrettiği isnadların tamamının, zayıf olduğuna hükmetmenin doğru olmadığını, zira bunların içinde Buhârî nezdinde zayıf olanları bulunduğu gibi sahih olanların da yer aldığını göstermektedir.¹⁴⁶

Öte yandan tenkit sahipleri Buhârî'nin sahih olmadığı halde bazı hadisleri cezm siğasıyla rivâyet ettiğini iddia etmekte ve bu görüşlerini de yine bir takım örneklerle temellendirmektedirler. Bu bağlamda Buhârî'nin Kitabu't-Tevhid'inde “Onun arşı su üzerinde idi.” babında yer alan Ebû Said hadisini ve ardından Abdulaziz b. Abdullah b. Ebî Seleme el-Mâcişûn'dan gelen rivâyeti vermektedirler. Ebû Said'in (r.a) rivâyetine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kıyamet gününde insanlar (o günün şiddetinden) bayılıp düşecekler. O anda ben kendimi Mûsâ'ya yakın bulacağım. Mûsâ ise Arş'ın direklerinden birisine tutunmuş bulunacak.” Buhârî bu hadisin ardından el-Mâcişûn > Abdullah b. Fadl > Ebû Seleme > Ebû Hureyre isnadıyla Hz. Peygamber'in “(Onlarla beraber ben de bayılacağım.) Ben ilk ayıltılan olurum. O anda Mûsâ'yı Arş'a yapışmış bulurum.” dediğini kaydetmektedir.¹⁴⁷ Tenkit sahipleri Buhârî'nin Mâcişûn'dan naklettiği isnad ile kendisiyle çeliştiğini bildirmektedirler. Zira Buhârî Ehadîsü'l-enbiya kitabında Mâcişûn'dan gelen söz konusu rivâyeti Mâcişûn > Abdullah b. Fadl > el-A'rec > Ebû Hureyre isnadıyla zikretmektedir.¹⁴⁸ Görüldüğü üzere Buhârî, aynı hadisi ikinci kez rivâyet ettiğinde Ebû Hureyre'den nakleden kişiyi Ebû Seleme yerine el-A'rec olarak kaydetmektedir ki doğrusu da zaten budur. Zira Müslim ve Nesâî (v. 303/915) de hadisi el-A'rec'ten rivâyet etmişlerdir. Üstelik Nesâî,

¹⁴⁶ Irâkî, *a.g.e.*, I, 264-266.

¹⁴⁷ Buhârî, “Tevhid”, 22.

¹⁴⁸ Buhârî, “Ehadîsü'l-enbiya”, 38.

Ebû Mes'ûd İbrahim b Muhammed b. Ubeyd'in söz konusu isnadın el-A'rec'ten geldiği şekliyle maruf olduğunu söylediğini bildirmektedir.¹⁴⁹ Bu durumda Buhârî'nin Tevhid kitabında cezm siğasıyla muallak olarak rivâyet ettiği hadis hatalıdır ve bu haliyle sahih değildir. Ancak İbnü's-Salâh'ın beyanının aksine Buhârî bu hadisi de cezm siğasıyla kaydetmektedir.

İrâkî söz konusu tenkitler ve gösterilen örneklerle ilgili durumlara açıklık getirmekte ve öncelikle, İbnü's-Salâh'ın temrîz siğasının sadece zayıf hadisler için kullanıldığını iddia etmediğini bilakis, sahih hadislerde de temrîz siğasının kullanılabilmesine işaret ettiğini belirtmektedir. Nitekim İbnü's-Sâlâh, "Aynı şekilde bu ibareler (temrîz siğaları) zayıf hadis için de kullanılır."¹⁵⁰ demektedir. Bu cümledeki "أيضا" lafzı, temrîz siğalarının aynı zamanda sahih için de kullanılabilmesine delâlet eder. Bu durumda Buhârî'nin temrîz siğalarını kullanımı ile İbnü's-Salâh'ın sözü birbirine muhalif değildir. Zira İbnü's-Salâh genel olarak, "Buhârî'nin temrîz siğasıyla rivâyet etmiş olduğu bir hadis, kitabının başka bir yerinde müsned olarak veyahut cezm siğasıyla muallak olarak zikredilmemişse o hadisin sıhhatine hükmedilmez." demektedir ki bu da doğru bir görüştür.¹⁵¹

Buhârî'nin uygulaması da zaten bu doğrultudadır. O kendi şartlarına göre zayıf olan hadislerin yanında, zayıf olmasa da hadiste ihtisar veya mânâ ile rivâyet gibi cevazında ulemânın müttelik olmadığı yollarla yapmış olduğu rivâyetler için de temrîz siğası kullanmıştır.¹⁵² Bu bağlamda itiraz sahiplerinin zayıf olmadığı halde Buhârî'nin temrîz siğasıyla naklettiği hadislerden göstermiş oldukları ilk örnekte temrîz siğasının kullanılış nedeni hadisin mânâ ile rivâyet edilmesi iken ikinci örnekte temrîz siğasının kullanılış nedeni ise hadisin Hz. Peygamber'in bizatihi sözü ya da fiili olmayıp takriri olmasıdır. Her ne kadar onun takrirleri de sünnetten sayılsa da Buhârî yine de burada

¹⁴⁹ İrâkî, *a.g.e.*, I, 267.

¹⁵⁰ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 25. لأن مثل هذه العبارات تستعمل في الحديث الضعيف أيضا

¹⁵¹ İrâkî, *a.g.e.*, I, 268.

¹⁵² İrâkî, *a.g.e.*, I, 269.

cezm siğasıyla rivâyet etmemiştir. Ancak Buhârî yine İbn Abbâs'tan Hz. Peygamber'in "Allah'ın kitabı, karşılığında ecir alınmaya en layık olandır." sözünü icâre kitabında muallak olarak ve bu kez cezm siğasıyla kaydetmiştir.¹⁵³ Irâkî, bunun sebebini de İbn Abbâs'tan söz konusu hadis dışında bu konu ile ilgili muallak olarak zikredilen başka bir hadisin daha bulunması şeklinde açıklasa da¹⁵⁴ İbn Hacer, Irâkî'nin var olduğunu ifade ettiği hadisin, tetkik edilmesinden sonra ancak böyle bir şeyin söylenebileceği kanaatindedir.¹⁵⁵

Üçüncü örnekte ise itiraz sahipleri tarafından Câbir'den (r.a) rivâyetle, Hz. Peygamber'in kendisine sadaka verilen bir kişinin, verdiği sadakayı geri çevirdiği, bab başlığında temrîz siğasıyla kaydedildiği¹⁵⁶ ardından da hadisin muttasıl isnadıyla birlikte tam şeklinin¹⁵⁷ verildiği gösterilmiştir. Hadisin muttasıl isnadlı versiyonu olarak gösterilen hadis müdebber kölenin satışı ile de ilgilidir. Ancak Irâkî, bab başlığında müdebber kölenin satışı ile ilgili herhangi bir lafız zikredilmeden "يُذَكِّرُ عَنْ جَابِرٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ" ifadeleriyle ve temrîz siğasıyla zikredilen hadisten kastedilenin, ihtiyaç sahibi olduğu halde kölesini müdebber yapan kimse ile ilgili, yukarıda zikredilen hadis olmadığını bildirmektedir. Burada Irâkî, "يُذَكِّرُ" derken Buhârî'nin, yine Câbir'den gelen ve kendisine sadaka verilen bir kimsenin sadakasının red edilmesi ile ilgili başka bir hadisi kastettiği kanaatindedir. Irâkî bu hadisin Dârekutnî'nin (v 385/995) *Sünen*'inde rivâyet edilen zayıf bir hadis olduğunu düşünmektedir.¹⁵⁸ Bundan dolayı, temrîz siğası kullanılmış olmalıdır.

¹⁵³ Buhârî, "İcâre", 16.

¹⁵⁴ Irâkî, *a.g.e.*, I, 272.

¹⁵⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, X, 198.

¹⁵⁶ Buhârî, "Husûmet", 2.

¹⁵⁷ Buhârî, "Husûmet", 3; "Keffâret ve Yeminler", 7.

¹⁵⁸ Irâkî, *a.g.e.*, I, 273.

Ancak İbn Hacer, hocası Irâkî'nin bu yorumuna katılmamaktadır. Zira burada Irâkî Buhârî'nin, Câbir'in (r.a) kendisine sadaka verilen kimsenin, verdiği sadakanın red edilmesi ile ilgili başka bir rivâyetini kastettiğini ve bu hadisin Dârekutnî tarafından rivâyet edilen zayıf bir hadis olduğunu bildirmektedir. Ancak Dârekutnî, sadaka almaya muhtaç birinin yapmış olduğu tasaddukun red edilmesiyle ilgili Cabir hadisini rivâyet etmemiştir. Fakat bahsedilen konuyu içeren Ebû Said el-Hudrî rivâyetini nakletmiştir. Bu durumda Irâkî, Câbir ile Ebû Said rivâyetini karıştırmış olmalıdır. Esasen bu karışıklığın da haklı bir sebebi vardır. Zira Cabir'den gelen ve Süleyk el-Gatafânî ile ilgili olan kıssa ile Ebû Said el-Hudrî rivâyetinin ilk kısmı birbiriyle büyük ölçüde benzerlik arz etmektedir. Ebû Said rivâyeti şu şekildedir: Muhammed b. Aclân > İyâz b. Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh > Ebû Saîd el-Hudrî isnadıyla Ebû Said şöyle rivâyet etmiştir: “Cuma günü Peygamber (s.a.), hutbe okurken üstü başı perişan bir adam içeri girdi. Rasûlullah (s.a.) ona: “Namaz kıldın mı?” diye sordu. Adam: “Hayır deyince, Rasûlullah (s.a.): “İki rekat namaz kıl” buyurdu. Ve cemaati sadaka vermeye teşvik edici sözler söyledi. Bunun üzerine cemaat pek çok elbise verdi, bu elbiselerden iki tanesini Hz. Peygamber (s.a.) o adama verdi. Ertesi Cuma, o adam geldiğinde Rasûlullah (s.a.) yine hutbedeydi, bu sefer yine cemaati sadaka vermeye teşvik etti. Râvi diyor ki: Önceki hafta kendisine iki elbise verilen o fakir adam, elbiselerinden birini sadaka olarak verdi. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Bu adam geçen Cuma pejmürde elbiselerle geldi, insanları sadaka vermeye teşvik ettim, insanlar da elbiselerinden tasaddukta bulundular. Ben de o elbiselerden ikisini bu adama verilmesini emretmiştim. Bugün gelmiş, ben de yine insanları sadaka vermeye teşvik ettim, o adam geçen hafta aldığı elbiselerden birini sadaka olarak verdi.” Rasûlullah (s.a.) o adama: “Elbiseni al.” buyurdu.¹⁵⁹ Dârekutnî tarafından nakledilen bu rivâyet üstelik Irâkî'nin naklettiği gibi zayıf değil bilakis Nesâî¹⁶⁰, İbn Mâce (v. 273/887)¹⁶¹ ve Tirmizî'nin (v. 279/892)¹⁶² kaydettiği sahih bir hadistir.¹⁶³

¹⁵⁹ Nesâî, “Cuma”, 26; Tirmizî, “Salât”, 255.

¹⁶⁰ Nesâî, “Cuma”, 26

¹⁶¹ İbn Mâce, “İkâmetu's-salât ve's-sünne”, 87. (Muhtasar bir rivayettir. Sadece iki rekât namaz kılmak ile ilgili kısım vardır. Sadaka ile ilgili bölüm yoktur.)

¹⁶² Tirmizî, “Salât”, 255.

¹⁶³ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 355-356.

İrâkî'nin, yukarıda zikrettiğimiz Ebû Saîd rivâyetiyle karıştırdığı Câbir rivâyeti ise şu şekildedir: “Hz. Peygamber (s.a.) cuma günü hutbe okurken Süleyk el-Gatafâni (r.a) mescide girdi. Hz. Peygamber (s.a.) ona: “Namaz kıldın mı?” diye sordu. Süleyk (r.a): “Hayır!” dedi. Bunun üzerine Efendimiz (s.a.): “O halde iki rekât namaz kıl.” buyurdu.”¹⁶⁴ Görüldüğü üzere her ne kadar Ebû Saîd rivâyeti ile Câbir hadisinin baş kısmı birbirine oldukça benzese de Câbir'in bu hadisinde kendisine tasaddukta bulunulan kimsenin sadaka olarak aldığı malı yine sadaka olarak başkasına vermesi ile ilgili bir kısım yoktur.

O halde İbn Hacer'e göre, İrâkî'nin, Buhârî'nin kullanımıyla ilgili olarak yapılan itiraza, kendisine sadaka verilen bir kimsenin verdiği sadakanın reddedilmesi ile ilgili temrîz siğasıyla muallak olarak zikredilen hadisten¹⁶⁵ müdebber kölenin satışıyla da ilgili olan hadisin¹⁶⁶ kastedilmediği yönündeki cevabı doğru değildir. Zira Buhârî'nin “وَيَذْكُرُ عَنْ جَابِرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَدَّ عَلَى الْمُتَصَدِّقِ قَبْلَ النَّهْيِ ثُمَّ نَهَاهُ وَقَالَ مَالِكٌ “ إِذَا كَانَ لِرَجُلٍ عَلَى رَجُلٍ مَالٌ وَلَهُ عَبْدٌ لَا شَيْءَ لَهُ غَيْرُهُ فَأَعْتَقَهُ لَمْ يَجْزُ عِتْقُهُ göre, Hz. Peygamber'in kendisine sadaka verilen kişinin verdiği sadakayı kabul etmemesi, nehyden öncedir. Sonra nehiy gelmiştir. İmam Mâlik (v. 179/795), bir kimsenin, kölesinden başka bir malı olmayan birinden alacağı olsa ve bu borçlu kimse - tek mal varlığı olan- kölesini azat etse, kölenin azad olması caiz olmaz.” derken kastettiği hadis zahiren bakıldığında itiraz sahiplerinin belirtmiş olduğu gibi Câbir'den gelen ve müdebber kölenin satışı ile de ilgili olan hadistir.¹⁶⁷

Ancak Buhârî ve Müslim'in ittifakla rivâyet ettiği bu hadisin, Müslim'den Ebû Zübeyr tarikiyle gelen rivâyetinde diğer rivâyetlerde bulunmayan bir ziyâde yer almaktadır. Ebû Zübeyr'den gelen ziyâdeli rivâyet şu şekildedir: “Benî Uzra

¹⁶⁴ Ebû Dâvûd, “Salât”, 239; İbn Mace, “İkametu's-Salât ve's-sünne”, 87; Tirmizî, “Salât”, 255; Dârekutnî, “Cuma”, 6. Bu rivayetlerin hiçbirinde sadaka ile ilgili bir kısım yoktur.

¹⁶⁵ Buhârî, “Husûmet”, 2.

¹⁶⁶ Buhârî, “Husûmet”, 3; “İkrâh”, 4.

¹⁶⁷ Buhârî, “Keffâret ve Yeminler”, 7; “İkrâh”, 4, “Husûmet”, 3.

kabilesinden bir adam bir kölesini müdebber olarak azâd etti. Rasûlullah (s.a.) bu haberi alarak: “Senin bundan başka malın var mı?” diye sordu. O kişi: “Hayır” cevabını verdi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.): “Bu köleyi benden satın alacak var mı?” dedi. Köleyi Hz. Peygamber’den Nu’aym b. Abdillâh el-Adevî 800 dirheme satın aldı ve parayı Rasûlullah’a (s.a.) getirerek teslim etti. Sonra Hz. Peygamber: “İlk önce kendinden başla ve kendine sadaka ver. Şayet bir şey artarsa onu ailene, ailenden de bir şey artarsa akrabana ver. Akrabandan da artanı şöyle ve şöyle yap.” buyurdu ve önünde, sağında, solundaki muhtaçlara ver diye işaret etti.”¹⁶⁸

Ebû Zübeyr rivâyetindeki ziyâde, hadisin sonunda yer alan ve Hz. Peygamber’in kişinin önce kendisi ve yakın çevresinden başlayarak sadaka vermesini ifade ettiği kısımdır. Buhârî, ta’lik yaparak naklettiği rivâyetle söz konusu ziyâde ile birlikte Ebû Zübeyr hadisini kastetmiş olabilir. Zira Buhârî’nin muallak rivâyetinde yer alan “أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَدَّ عَلَى الْمُتَصَدِّقِ قَبْلَ التَّهْمِي ثُمَّ نَهَاهُ” ifadesi Ebû Zübeyr hadisine işaret etmektedir. Bu hadiste Hz. Peygamber herhangi bir kural koymadan önce kölesini azad eden kişinin yapmış olduğu eylemi geçersiz kılmış ardından kişinin önce kendisinden ve yakın ailesinden sadaka vermeye başlaması gerektiğini beyan etmiştir.¹⁶⁹

Ancak Buhârî, temrîz siğasıyla muallak olarak zikrettiği hadis ile esasen Ebû Zübeyr hadisini kastetmiş olsa da yine de cezm siğası kullanmamış olması bir sorun teşkil etmez. Zira Ebû Zübeyr, Buhârî’nin kendi şartlarına göre, hadisiyle ihticâc ettiği râvîlerden biri değildir. Daha önce Irâkî’nin de ifade ettiği gibi Buhârî, başka bir yerde muttasıl bir isnadı bulunması açısından sahih sayılan muallak bir hadisi, mânâ ile rivâyet gibi ihtilâflı konular sebebiyle temrîz siğasıyla rivâyet edebilmektedir. Bu nedenle burada da kendi şartlarına uymayan bir râvîden gelen hadisi murad ettiği için Buhârî, cezm siğasıyla muallak olarak rivâyet etmek yerine, temrîz siğasıyla rivâyet etmeyi tercih etmiş olabilir. Bu durumda Buhârî, tenkit edenlerin ifade ettiği gibi

¹⁶⁸ Müslim, “Zekât”, 41.

¹⁶⁹ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 357-358.

müdebber köle ilgili rivâyeti kastetmiş olsa da onun her hangi bir hadisi sahih bir isnadı bulunmasına rağmen temrîz siğasıyla muallak olarak zikretmesini tenkit edenlerin itirazı, yine de geçersiz olmaktadır.¹⁷⁰

Bütün bu ihtimallerle birlikte esasen İbn Hacer'e göre Buhârî'nin Câbir'den gelen muallak rivâyetle kastettiği hadis müdebber köle ile ilgili hadis değil Muhammed b. İshâk tarikiyle gelen ve Dârimî (v. 255/868) ile Ebû Dâvûd'un *Sünen*'leri, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, ve İbn Huzeyme (v. 311/923) ve İbn Hibbân (v. 354/965)'in *Sahih*'leri ile Hâkim'in *Müstedrek*'inde yer alan şu rivâyettir: Ya'lâ ve Ahmed b. Hâlid > Muhammed b. İshâk > Âsım b. Ömer b. Katâde > Mahmûd b. Lebîd > Câbir b. Abdullah tarikiyle Câbir şöyle naklediyor: Bir ara biz Rasûlullah'ın (s.a.) yanındaydık. Bir adam ona, savaşların birinde -Ahmed (kendi rivâyetinde) "madenlerin birinde" demiştir, doğrusu da budur- elde ettiği, altın yumurta gibi bir şey getirdi ve "Ya Rasûlallah! Bunu benden sadaka olarak (verilmek üzere) alın. Vallahi ondan başka hiçbir malım yoktur!" dedi. Bunun üzerine (Hz. Peygamber) ondan yüz çevirdi. Sonra (adam, Hz. Peygambere) sol tarafından geldi. O da bu (hareketinin) aynısını yaptı. Sonra (adam) önünden ona geldi. O da bu (hareketinin) aynısını yaptı. Sonra da kızarak; "Ver onu!" buyurdu (ve onu alıp) ona öyle (hızlı) attı ki, şayet ona isabet etseydi muhakkak ki onu acıttırdı veya yaralardı. (Hz. Peygamber) sonra şöyle buyurdu: "Biriniz, başka bir şeye sahip olmadığı halde (elindeki) malına yönelip onu sadaka olarak veriyor, sonra da oturup insanlara el açıyor. Sadaka ancak (kişinin kendisini ve bakmak zorunda olduğu kimseleri) ihtiyaçsız bir halde bırakacak şekilde (verilir). Sana ait olan şu şeyi al. Bizim ona ihtiyacımız yok!" Bunun üzerine adam malını alıp gitti. Ebû Muhammed ed-Dârimî, İmam Mâlik'in: "Adam (bütün) malını yoksullara verdiği zaman, malının (sadece) üçte birini sadaka olarak vermiş olur (geri kalanı kendisine iade edilir)" dediğini bildirdi.¹⁷¹

Bu hadisin isnadındaki râvîler sikadır. Muhammed b. İshâk meşhur bir râvîdir. Ancak muan'an rivâyetleri bulunmaktadır. Bu rivâyetinin de Ebû Ya'lâ'nın (v. 307/

¹⁷⁰ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 357-359.

¹⁷¹ Darimî, "Zekât", 25.

919) *Müsned*'i dışında sarîh bir şekilde tahdîs sığasıyla nakledilen bir tarîki bulunmamaktadır.¹⁷²

Netice itibariyle İbn Hacer'e göre isnad açısından bakacak olursak Buhârî'nin Câbir'den naklettiği muallak hadis¹⁷³ ile kastettiği hadisin, Muhammed b. İshâk hadisi¹⁷⁴ olma ihtimali, yukarıda zikrettiğimiz müdebber kölenin satışı ile ilgili hadisi¹⁷⁵ kastetmiş olmasından daha yüksektir. Ancak metin itibariyle ele alacak olursak Buhârî'nin muradının, Irâkî'nin de ifade ettiği gibi bir önceki hafta tasadduk olarak aldığı elbiseyi, sadaka olarak vermek isteyen sahabînin durumundan bahseden Ebû Saîd hadisinin¹⁷⁶ olması daha büyük bir ihtimaldir. Ancak yukarıda da açıklandığı üzere söz konusu hadis Câbir değil Ebû Saîd hadisidir.¹⁷⁷

Buhârî yukarıda zikredilen ihtimallerden hangisini kastetmiş olursa olsun sonuç değişmemektedir. Zira yukarıda da ifade edildiği üzere, Buhârî'nin Câbir'in hadisini temrîz sığasıyla muallak olarak zikretmesini gerektirecek bazı sebepler vardır. Bu durumda her ne kadar itiraz sahiplerinin iddia ettikleri gibi söz konusu muallak hadis, muttasıl bir isnada sahip olması açısından sahih olsa da Buhârî, temrîz sığasını kullanmayı tercih etmiştir.

Dördüncü örnekte ise Irâkî'nin belirttiğine göre izah edilecek bir durum yoktur. Zira zayıf rivâyetlerde zaten temrîz sığası kullanılmaktadır. Temrîz sığası hem sahih hem zayıf rivâyetler için kullanılabilirken cezm sığası sadece sahih rivâyetler için kullanılır. Cezm sığasının sahih olmayan rivâyetler için kullanılması caiz değildir. Bu nedenle Buhârî'nin de kendi nezdinde sahih olmayan bir hadisi cezm sığası ile kaydetmiş olması düşünülemez.¹⁷⁸

¹⁷² İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 360.

¹⁷³ Buhârî, "Husûmet", 2.

¹⁷⁴ Darimî, "Zekât", 25.

¹⁷⁵ Müslim, "Zekât", 41.

¹⁷⁶ Nesâî, "Cuma", 26; Tirmizî, "Salât", 255; İbn Mâce, "İkâmetu's-salât ve's-sünne", 87.

¹⁷⁷ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 361.

¹⁷⁸ Irâkî, *a.g.e.*, I, 275.

Ancak münekkitler Irâkî'nin kanaatinin aksine Buhârî'nin, sahih olmadığı halde bazı rivâyetleri de cezm siğası ile kaydettiğini iddia etmişler ve bu bağlamda da Buhârî'nin Mâcişûn'dan gelen rivâyetini örnek göstermişlerdir. Buhârî söz konusu hadisi Tevhid kitabında el-Mâcişûn > Abdullah b. Fadl > Ebû Seleme > Ebû Hureyre isnadıyla rivâyet ederken¹⁷⁹ Ehâdisü'l-enbiya kitabında el-Mâcişûn > Abdullah b. Fadl > el-A'rec > Ebû Hureyre isnadıyla rivâyet etmektedir.¹⁸⁰ Tenkit sahiplerine göre Ebû Hureyre'den sonra senette yer alması gereken kişi, Ebû Seleme yerine el-A'rec olmalıdır. Bu durumda Buhârî'nin tevhid kitabında cezm siğasıyla verdiği sened hatalıdır.¹⁸¹ Ancak Irâkî'ye göre bu senette herhangi bir hata söz konusu değildir. Buhârî'nin diğer isnatta el-A'rec yerine Ebû Seleme'yi getirmesi, içerisinde Ebû Seleme olan tarikin zayıf olmasını gerektirmez. Zira el-Mâcişûn nezdinde bu hadisin iki isnadının bulunmasına ve Abdullah b. Fadl'ın söz konusu hadisi iki şeyhinden de işitmiş olmasına hiçbir mani yoktur. Buhârî'nin Ehâdisü'l-enbiya'da vaslederek rivâyet etmiş olduğu isnad, Kitabu't-Tevhid'de muallak olarak zikrettiği isnattan daha sahih olabilir. Ancak Ebû Mes'ud ed-Dimeşkî'nin, senedin el-A'rec'li halinin daha maruf olduğunu ifade eden sözünden hareketle Buhârî'nin Ebû Seleme isnadında vehme düştüğünü söylemek doğru değildir. Zira Buhârî her iki isnadı da biliyor olabilir. Bu nedenle vaslederek rivâyet ettiği hadis sahih olduğu gibi muallak olarak ve cezm siğasıyla zikrettiği hadis de sahihtir.¹⁸²

Ancak İbn Hacer, hocası Irâkî'nin bu hususta münekkitlere cevaben sahih olmayan bir hadis için cezm siğasının kullanılmasının caiz olmadığını ve Buhârî'nin de aksi bir kullanıma yer verdiğinin düşünülmemeyeceğini ifade etmesinin tam ve doğru bir yaklaşım olmadığı kanaatindedir. Zira itiraz sahipleri zaten Buhârî'nin, sadece sahih hadisler için, cezm siğasını kullandığını inkâr etmekte ve bu durumu bazı örneklerle delillendirme yoluna gitmektedirler. Netice itibari ile öne sürdüğü örnek dikkate alınarak zahiren bakıldığında, Buhârî gerçekten illetli bir hadisi cezm siğasıyla rivâyet

¹⁷⁹ Buhârî, "Tevhîd", 22.

¹⁸⁰ Buhârî, "Ehâdisü'l-enbiyâ", 38.

¹⁸¹ Irâkî, *a.g.e.*, I, 267.

¹⁸² Irâkî, *a.g.e.*, I, 275, 276.

etmiş gibi gözükmetedir. Hal böyleyken tenkit sahiplerine “Buhârî’nin sahih olmayan bir hadisi cezm siğasıyla vermesi düşünülemez.” şeklinde cevap vermek, İbn Hacer’e göre tatmin edici değildir. Bu nedenle böyle bir ifade kullanmadan direkt tenkit sahiplerinin vermiş olduğu örnekte illet olarak gösterdikleri durumun, esasen bir illet olmadığını göstermek gerekmektedir. Bu durumda yapılması gereken, Ebû Me’sud’un sadece el-A‘rec’den gelen senedinin maruf olduğu görüşünün kabul edilemez bir görüş olduğunu belirtmektir. Çünkü söz konusu hadisin el-A‘rec tariki maruf olduğu gibi Buhârî’nin muallak olarak zikrettiği Ebû Seleme tariki de maruftur. Nitekim Ebû Davud et-Tayâlisî de (v. 204/819) hadisin Ebû Seleme tarikini kaydetmiştir.¹⁸³ Bu durumda Abdullah b. Fadl’ın hadisi el-A‘rec ve Ebû Seleme olmak üzere iki şeyhinden rivâyet etmiş olduğu açıktır.¹⁸⁴ Bu durumda tenkit sahiplerinin illet olarak öne sürdükleri durum ortadan kalkmakta ve Buhârî’nin sadece kendi nezdinde sahih hadisler için cezm siğasını kullandığı delillendirilmiş olmaktadır.¹⁸⁵

G. SAHİH HADİSİN MERTEBELERİ

İbnü’s-Salâh, hadislere sahih hükmü verme konusunda artık ictihâdda bulunma yetkisi bulunmadığı için dikkatlerimizi sahih hadislerin kısımlarına yoğunlaştırmamız gerektiğini kaydetmekte ve sahih hadisin derecelerini maddeler halinde zikretmektedir. Bu bağlamda en sahih olan kısmın Buhârî ve Müslim’in üzerinde ittifak ettikleri hadisler olduğunu belirtmektedir.¹⁸⁶ Ancak bazı âlimler muttefekun aleyh hadislerin,

¹⁸³ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, IV, 121.

¹⁸⁴ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 361-362.

¹⁸⁵ Buhârî, âlimler arasında bir takım ihtilaflar bulunmakla birlikte genel olarak hadisleriyle ihticâc olunan râvîlerden gelen bazı isnadları kendi kanaatine göre râcih olan tariki müsned olarak kaydederken, hadisin sıhhatine büyük bir zarar vermeyecek nitelikte bir ihtilaf içeren râvîlerden gelen hadisi ise söz konusu ihtilafa işaret etmek düşüncesiyle muallak olarak zikreder. Örneğin, bir râvî iki tarike sahip olup, bazen bir hocasından bazen de diğer hocasından rivâyet ediyor olabilir. Ancak tarikler arasındaki bu ihtilaf zayıflığı gerektirecek bir nitelik arz etmez. Öte yandan bir râvînin tek bir isnadı bulunur ancak yine ondan geldiği vehmine düşülerek başka bir tarik daha zikredilir. Bu durumda mercûh zayıf tarihin varlığı, râcih sahih tarike zarar vermez. Ancak bu gibi duruma işaret etmek üzere Buhârî, bazı isnadları muallak olarak zikreder. (İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 362-363.)

¹⁸⁶ وإذا انتهى الأمر في معرفة الصحيح إلى ما خرج الأئمة في تصانيفهم الكافلة ببيان ذلك كما سبق ذكره فالحاجة ماسة إلى التنبيه وإذا انتهى الأمر في معرفة الصحيح إلى ما خرج البخاري ومسلم جميعا على أقسامه باعتبار ذلك

sahih hadisin birinci kısmını oluşturmadığını iddia etmekte ve İbnü's-Salâh'ı tenkit etmektedirler. Zira onlara göre sahih hadislerin en üst mertebesi kütüb-i sitte imamlarının sıhhatinde ittifak ettikleri hadislerdir.¹⁸⁷ Ancak Irâkî söz konusu tenkitleri doğru bulmamakta ve “Kitabında sadece sahih hadisleri toplamayı şart koşmayanlar, sıhhat açısından daha sahih hadisleri kitaplarına kaydetmiş olamazlar.” diyerek İbnü's-Salâh'ı savunmaktadır. Bununla beraber Irâkî'ye göre Kütüb-i Sitte imamlarının, ravilerinin güvenilirliği hususunda ittifak ettikleri hadisler, Buhârî ve Müslim ittifak etmiş olsalar dahi Kütüb-i Sitte imamlarının ihtilaf ettikleri hadislerden daha sahihtir.¹⁸⁸

H. SAHİHAYN HADİSLERİNİN KAT'İYYETİ

İbnü's-Salâh, sahih hadislerin en üst mertebesini oluşturan, Buhârî ve Müslim'in üzerinde ittifak ettikleri hadislerin, kesin sûretle sahih olduğunu ve nazari ilm-i yakîn ifade ettiğini bildirmektedir. Bununla birlikte bazı âlimlerin, müttfekun aleyh olsa bile bu hadislerin zan ifade ettiği, ancak ümmetin zan ile de amel etmesi gerektiği için bu hadislerin kabulle karşılandığı, hâlbuki zannın yanlış olma ihtimalinin de bulunduğu yönelik görüşlerini de aktaran İbnü's-Salâh, önceden kendisinin de bu kanaatte olduğunu ancak daha sonra diğer görüşün daha doğru olduğunu anladığını dile getirmektedir. Zira ona göre hatadan korunmuş kimselerin zannı hatalı olmaz. Aynı şekilde ümmetin icmâi da hatadan korunmuştur. Bu nedenle ictihâda dayalı icmâ kesin bir huccettir.¹⁸⁹ Ancak İmam Nevevî, bu konuda pek çok muhakkikin İbnü's-Salâh ile aynı fikirde olmadığını ve her hangi bir haberin mütevatir olmadıkça zan ifade ettiğini bildirdiklerini dile getirmektedir.¹⁹⁰ Zira Nevevî, müttfekun aleyh hadislerin de haber-i âhâd olduğu ve bu nedenle de zan ifade ettiği bu açıdan bakıldığında Buhârî ve Müslim

¹⁸⁷ Irâkî, *a.g.e.*, I, 282- 283.

¹⁸⁸ Irâkî, *a.g.e.*, I, 283.

¹⁸⁹ وهذا القسم جميعه مقطوع بصحته والعلم اليقيني النظري واقع به. خلافا لقول من نفي ذلك محتجا بأنه لا يفيد في أصله إلا الظن وإنما تلقته الأمة بالقبول لأنه يجب عليهم العمل بالظن والظن قد يخطئ وقد كنت أميل إلى هذا وأحسبه قويا ثم بان لي أن المذهب الذي اخترناه أولا هو الصحيح لأن ظن من هو معصوم من الخطأ لا يخطئ. وإمامة في إجماعها معصومة من الخطأ ولهذا كان الذي اخترناه أولا هو الصحيح لأن ظن من هو معصوم من الخطأ لا يخطئ. وإمامة في إجماعها معصومة من الخطأ ولهذا كان كذلك

¹⁹⁰ Süyûti, *Tedrib*, 102-103.

ile diğler eser musannifleri arasında her hangi bir fark bulunmadığı kanaatindedir. Ona göre Buhârî ve Müslim’i diğlerlerinden ayıran özellikleri ise eserlerindeki hadislerin herhangi bir araştırma gerektirmeksizin sahih olmasıdır. Buna karşın diğler kitaplarda yer alan hadislerle amel etmek için öncelikle sahih hadisin şartlarını taşıyıp taşımadığı araştırılmalıdır. Ümmetin, Buhârî ve Müslim’de yer alan hadislerle amel etme konusunda icmânın bulunması, bu iki kitapta yer alan hadislerin kat’i surette Hz. Peygamber’in sözü olduğu konusunda da icmâ ettikleri anlamına gelmez.¹⁹¹

Irâkî ise konu ile ilgili olarak öncelikle Ebû Fadl Muhammed b. Tâhir el-Makdisi (v. 507/1113) ve Ebû Nasr Abdurrahman b. Abdulhâlık (v. 574/1178) gibi İbnü’s-Salâh’dan önceki bazı âlimlerin de İbnü’s-Salâh’ın görüşlerine benzer görüş beyan ettiklerini bildirmekte ardından da İzzüddîn b. Abdüsselâm (v. 660/1261)’ın İbnü’s-Salâh’ı “Mutezileden bazı kimseler ümmetin bir hadis ile amel etmesinin o hadisin kat’i surette sahih olmasını gerektirdiği kanaatindedirler. Hâlbuki bu hoş olmayan bir görüştür.” sözleriyle tenkit ettiğini nakletmektedir. Akabinde İmam Nevevî’nin İbnü’s-Salâh’a muhalif olan görüşlerini kaydeden Irâkî’nin, aksi bir kanaat bildirmedeğinden Nevevî ve diğlerlerinin görüşlerini onayladığı anlaşılmaktadır.¹⁹²

Öte yandan İbn Hacer de, Nevevî’nin sözlerini onaylayan hocası Irâkî’yi, Nevevî ve İbn Abdüsselâm’ı tenkit etmektedir. Zira İbn Hacer’e göre İbnü’s-Salâh zaten ümmetin Sahîhayn’da yer alan hadislerle amel konusunda icma ettiğini söylememiştir. Kaldı ki böyle bir şey söylemesi de mümkün değildir. Zira Sahîhayn’da nâsih veya mahsus olmaları sebebiyle amel edilmeyen bazı hadisler bulunmaktadır.¹⁹³

İbnü’s-Salâh, Buhârî ve Müslim’in ittifak ettikleri hadislerin ümmetin kabulle karşılaması sebebiyle sıhhatlerinin kesin olduğunu bildirmekte ve ardından da Haremeyn İmamından bir nakilde bulunmaktadır. Haremeyn İmamı Abdulmelik b. Abdullah b. Yûsuf şöyle söylemektedir: “Şayet bir insan Buhârî ve Müslim’in kitabında

¹⁹¹ Nevevî, *el-Minhâc*, I, 20.

¹⁹² Irâkî, *a.g.e.*, I, 285-286.

¹⁹³ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 371.

olan hadislerin Hz. Peygamber'in sözü olduğuna yemin ederek hanımının boş olduğunu söylese, Müslüman ulemânın Buhârî ve Müslim'deki hadislerin sıhhati konusunda icmâ bulunması sebebiyle yemini geçerli olur ve hanımı boş olur."¹⁹⁴

İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın Haremeyn İmamından yapmış olduğu bu naklin kendi görüşünü desteklediğini ve bu sözün İbnü's-Salâh'ın, ümmetin Sahîhayn hadisleriyle amel hususunda icmâ ettiklerini kastetmediğini bilakis bu hadislerin sıhhati hususunda icmâ ettiklerini kastettiğini gösterdiğini ifade etmektedir. İbn Hacer'e göre zaten Sahîhayn hadislerinin sıhhati hususunda ümmetin icmânının bulunması o hadislere bir meziyet kazandırır. Zira bir hadisin senedi zayıf olsa da ameli gerekir. O halde senedi sağlam olan bir hadisle elbette amel edilir. Bunu ifade etmenin herhangi bir faydası yoktur. Kaldı ki mücerret olarak bir hadis hakkında ameli gerektirir dediğimizde sahih olanla zayıf olanı eşit seviyeye getirmiş oluruz. Hâlbuki sahih olanın bir üstünlüğü olması gerekmektedir.¹⁹⁵

I. BUHÂRÎ VE MÜSLİM'İN TEFERRÜDÜ

İbnü's-Salâh, Buhârî ve Müslim'in infırad ettikleri hadislerin de, ümmet tarafından kabulle karşılanması sebebiyle sıhhati kesin olan ilk kısma dâhil olduklarını ifade etmekte ancak Dârekutnî gibi bazı münekkitlerin, Buhârî ve Müslim'in infırad ettikleri hadisler hakkında, aksi kanaate sahip olduklarını da ilave etmektedir.¹⁹⁶ Ancak Irâkî bu konuda İbnü's-Salâh'tan farklı düşündüğünü ve Şeyhân'ın infırad ettiği hadislerden çok azının değil bilakis pek çoğunun tenkite uğradığını dile getirmektedir. Ayrıca Irâkî, bütün bu tenkit edilen hadisleri ve bu tenkitlere verdiği cevapları bir araya getirdiğini de bildirmektedir.¹⁹⁷ Ancak İbn Hacer, Irâkî'nin söz ettiği tasnifini uzun süre

¹⁹⁴ İbnü's-Salâh, *Siyânetü Sahîhi Müslim*, s. 85-86.

¹⁹⁵ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 372.

¹⁹⁶ وهذه نكتة نفيسة نافلة ومن فوائدها: القول بأن ما انفرد به البخاري أو مسلم مندرج في قبيل ما يقطع بصحته لتلقي الأمة كل واحد من كتابيهما بالقبول على الوجه الذي فصلناه من حالهما فيما سبق سوى أحرف يسيرة تكلم عليها بعض أهل النقد من الحفاظ كالدارقطني وغيره وهي معروفة عند أهل هذا الشأن والله أعلم. İbnü's-Salâh, *Ulumü'l-hadis*, s. 29.

¹⁹⁷ Irâkî, *a.g.e.*, I, 286-287.

araştırdığını ve hocasından kendisine tahric etmesini istemesine rağmen bu tasnif esere sahip olamadığını ifade etmektedir. İbn Hacer daha sonra Irâkî'nin oğlundan bu tasnif eserin ihmal edilip neşr edilmemesi sebebiyle zayi olduğu haberini almıştır.¹⁹⁸

Ayrıca İbn Hacer bu durumun nisbî olduğunu da belirtmektedir. Nitekim Sahihâyn'da tenkide uğramayan hadislerle nispetle tenkide uğrayan hadisler gerçekten oldukça azdır.

İ. HADİSLERLE AMEL ŞARTLARI

İbnü's-Salâh'ın ifadesine göre herhangi bir hadisle amel etmek isteyen veya onları delil olarak kullanmak isteyen bir kimse, öncelikle hadislerin bizatihi kişinin kendisi tarafından veyahut başka bir sika kimse tarafından, çeşitli tarikler ile rivâyet edilmiş merviyâtın bulunduğu sahih asıl nüshalarla mukabele edilmiş, asıl bir nüshaya müracaat etmelidir.¹⁹⁹ Ancak Nevevî İbnü's-Salâh'ın pek çok nüsha ile mukabele etmiş olma görüşüne katılmamaktadır. Zira ona göre herhangi bir hadisle ihticâc veya amel etmek için sadece güvenilir bir kimsenin nüshasıyla mukabele etmek yeterlidir.²⁰⁰ Irâkî ise İbnü's-Salâh'ın hasen bahsinde Tirmizî'nin nüshalarında “hasen” ve “hasen sahih” ibareleri hususunda bir ihtilaf çıkarsa eldeki nüshanın cemaatin nüshalarıyla mukabele edilerek nüshaların ittifak ettikleri ibare üzerinde karar kılmak gerektiğinden söz ettiğini aktarmakta ve İbnü's-Salâh'ın farklı pek çok sayıda nüsha ile mukabeleyi “ينبغي” ibaresiyle ifade ettiğini yoksa esasen şart koşmadığını dile getirmektedir.²⁰¹

¹⁹⁸ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 380.

¹⁹⁹ إذا ظهر بما قدمناه انحصار طريق معرفة الصحيح والحسن إلا في مراجعة الصحيحين وغيرهما من الكتب المعتمدة فسيبيل من أراد العمل أو الاحتجاج بذلك إذا كان ممن يسوغ له العمل بالحديث أو الاحتجاج به لدى مذهب أن يرجع إلى أصل قد قابله هو أو العمل أو الاحتجاج بثقة غيره بأصول صحيحة متعددة İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, 29.

²⁰⁰ Süyûtî, *Tedrib*, 117-118.

²⁰¹ Irâkî, *a.g.e.*, I, 288-289.

II. HADİS TARİHİ

A. İLK SAHİH HADİS MUSANNİFİ

İbnü's-Salâh, sahih hadis konusunda ilk eser tasnif eden musannifin İmam Buhârî olduğunu ve onu da Müslim b. el-Haccâc'ın takip ettiğini dile getirmektedir.²⁰² Ancak bazı âlimler İmam Mâlik'in Buhârî'den önce eserini tasnif etmesi dolayısıyla İbnü's-Salâh'ın bu görüşünü tenkid etmektedirler. Ancak Irâkî, İmam Mâlik'in eserini sadece sahih hadislere has kılmadığı ve mürsel, munkatı ve belağ türü hadislere de eserinde yer verdiği için, içerisinde sadece sahih hadislerin yer aldığı Buhârî'nin eserinin *Muvatta*'ya karşı evleviyet kazandığını dile getirerek söz konusu itirazlara cevap vermektedir.²⁰³ Aynı şekilde Nurettin İtr da her ne kadar daha sonra tasnif edilmiş olsa da sadece merfû sahih hadisleri toplayan Buhârî'nin eserinin, içerisinde merfû hadisler yanında mevkûf ve maktû hadislerin de yer aldığı *Muvatta*'ya karşı üstünlük kazanmış olduğu açıklamasında bulunmaktadır.²⁰⁴

B. SAHİHAYN'IN TASNİF TARİHLERİ

İbnü's-Salâh, Buhârî'den sonra sahih hadis konusunda eser tasnif eden kişinin Müslim olduğunu bildirmektedir.²⁰⁵ Ancak İbnü's-Salâh'ın bu sözü bazı âlimler tarafından Ebu'l-Fadl Ahmed b. Seleme'nin (v. 286/899) "205/820 senesinde Müslim'in eserini telif ederken onunla birlikteydim." sözü gerekçe gösterilerek tenkide uğramakta ve esasen Müslim'in eserini Buhârî'den önce tasnif ettiği dile getirilmektedir.²⁰⁶ Irâkî, Ebu'l-Fadl'ın sözüyle görüşlerini temellendiren mu'terizlerin yazılarında söz konusu nakilde geçen tarihin "خمس ومائتين" şeklinde olduğunu gördüğünü hâlbuki söz konusu hattın yanlış olduğunu zira "خمس" kelimesinden sonra olması gereken ي ve ن harflerinin

²⁰² İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 17. أول من صنف الصحيح البخاري أبو عبد الله محمد بن إسماعيل الجعفي مولاهم

²⁰³ Irâkî, *a.g.e.*, I, 234.

²⁰⁴ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 18, dipnot 3.

²⁰⁵ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 17. وتلاه أبو الحسين مسلم بن الحجاج النيسابوري القشيري من أنفسهم.

²⁰⁶ Irâkî, *a.g.e.*, I, 235-236; Ebnâsi, *eş-Şeze'l-feyyâh*, s. 30.

düştüğünü esasen doğrusunun “خمسين ومائتين” (250/864) olduğunu belirtmektedir. Müslim’in doğum tarihinin zaten 204/819 olduğu bilinmektedir. Bu durumda İbnü’s-Salâh’a yönelik söz konusu itiraz tamamen yanlış ve yersiz bir itirazdır.²⁰⁷

III. HADİS EDEBİYATI

A. BUHÂRÎ VE MÜSLİM’İN SAHİH’LERİNİN MUKAYESESİ

İbnü’s-Salâh, Hâkim Ebû Abdullah en-Nisâbûrî’nin “Gök kubbe altında Müslim b. el-Haccâc’ın eserinden daha sahih bir kitap görmedim.” sözü ile Mağrib ulemâsından bazılarının Müslim’in *Sahih*’ini, Buhârî’nin *Sahih*’inden daha üstün gördüklerine dair sözlerinden kastedilenin, Müslim’in mukaddimesinden sonra sahih olmayan hiçbir hadis kullanmaması, buna karşın Buhârî’nin tercemelerinde sahih olmayan hadislere de yer vermesi olduğunu dile getirmekte yoksa genel mânâda söylenilecek bu sözün doğru olmadığını bildirmektedir.²⁰⁸ Ancak Irakî, Mağrib ulemâsının bu sözünün de tam olarak doğru olmadığını zira Müslim’in de çok nadir de olsa sahih olmayan bazı hadislere eserinde yer verdiğini dile getirerek İbnü’s-Salâh’ı tenkid etmektedir. Nitekim Irakî, Müslim’in namaz kitabında yer verdiği ve Yahya İbn Ebî Kesîr’e dayanan “İlim beden rahatlığıyla elde edilmez.” sözünü diğer hadisler içerisine karıştırmış olduğunu ancak bunun gerçekten çok nadir bulunduğunu bildirmektedir.²⁰⁹

Nurettin İtr, bu konu ile ilgili İbnü’s-Salâh’ın kanaatinin Buhârî’nin daha sahih bir kitap olduğu doğrultusunda olmasına rağmen yine de bu sözün Buhârî’deki tüm hadislerin Müslim’deki hadislerden daha sahih olduğu anlamına gelmediğini zira söz konusu değerlendirmenin genelden hareketle yapıldığını belirtmektedir.²¹⁰

²⁰⁷ Irakî, *a.g.e.*, I, 236; Ebnâsî, *a.g.e.*, s. 36.

²⁰⁸ من فضل من شيوخ المغرب كتاب مسلم على كتاب البخاري إن كان المراد به أن كتاب مسلم يترجح بأنه لم يمازجه غير الصحيح فإنه ليس فيه بعد خطبته إلا الحديث الصحيح مسدودا غير ممزوج بمثل ما في كتاب البخاري في تراجم أبوابه من الصحيح إلا أشياء التي لم يسندها على الوصف المشروط في الصحيح İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 19.

²⁰⁹ Irakî, *a.g.e.*, I, 237.

²¹⁰ İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 19. dipnot. 2.

B. BUHÂRÎ'NİN SAHÎH'İNDEKİ HADİSLERİN SAYISI

İbnü's-Salâh, Buhârî'nin kitabında bulunan hadislerin sayısının mükerrer hadislerle birlikte toplam yedi bin iki yüz yetmiş beş (7275) hadis olduğunu ifade etmektedir.²¹¹ Ancak Irâkî, İbnü's-Salâh'ın vermiş olduğu bu rakamın meşhur Muhammed b. Yusuf el-Firebrî nüshasına göre verildiğini, Hammâd b. Şâkir'in nüshasındaki hadislerin sayısının Firebrî nüshasından iki yüz hadis, en az hadis içeren İbrâhim b. Muğaffel nüshasının ise Firebrî nüshasından tam üç yüz hadis eksik olduğunu ifade etmekte ve mevcut tüm nüshaların aynı sayıda hadis içerdiği zannını oluşturan İbnü's-Salâh'ın bu sözünü tenkid etmektedir.²¹²

Ancak İbn Hacer, hocası Irâkî'nin itirazına katılmamaktadır. Zira Irâkî'nin ifadeleri diğer iki nüshadaki noksanlığın asıl nüshadan kaynaklandığı izlenimi uyandırmaktadır. Hâlbuki İbn Hacer'e göre Buhârî'nin zikredilen üç nüshasında da hadislerin sayısı eşittir. Farklılık ise diğer iki nüsha sahibinin semâ'ından kaynaklanmaktadır. Zira Muhammed b. Yusuf el-Firebrî Buhârî'nin *Sahîh*'ini baştan sona semâ'da bulunmuşken Hammâd b. Şâkir ile İbrâhim b. Ma'kil *Sahîh*'in son kısmını Buhârî'den işitmemişler ancak icâzet yoluyla rivâyette bulunmuşlardır. Bu nedenle İbnü's-Salâh'ın ifadelerinde tenkid edilecek herhangi bir husus bulunmamaktadır.

Bu duruma Hafız Ebû'l-Fadl b. Tâhir (v. 507/1113) ve Hâfız Ebû Ali Hüseyin b. Muhammed el-Ceyyâni de (v. 498/1104) dikkat çekmişlerdir. Nitekim Ebû Ali *Takyîdü'l-mühmel ve temyîzü'l-müşkil* adlı eserinde İbrâhim b. Ma'kil ile ilgili olarak kendisine varan isnadla İbrâhim b. Ma'kil'in "Ahkâm kitabının başından kitabın sonuna kadar olan kısım için Buhârî bana icazet verdi." dediğini nakletmiştir. Yine Ebû Ali İbrahim b. Muakkil'in Hz. Âişe'in ifk hadisi ile ilgili hadisten Allah Teâlâ'nın "Allah'ın kelamını değiştirmek istiyorlar"²¹³ sözü babına kadar olan kısmı da Buhârî'den işitmediğini ilave etmiştir. Hammâd b. Şâkir de ahkâm kitabının başından *Sahîh*'in

²¹¹ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 20. *وجملة ما في كتابه الصحيح سبعة آلاف ومائتان وخمسة وسبعون حديثا بإلحاديث المتكررة.*

²¹² Irâkî, *a.g.e.*, I, 239-240.

²¹³ Fetih 48/15.

sonuna kadar olan kısmın semâında bulunamamıştır. Bu nedenle rivâyet sayılarındaki farklılık asıl nüshadan değil hadisleri tahammül şekillerinden kaynaklanmaktadır. Aksi takdirde üç nüshanın rivâyet sayısı da eşittir.²¹⁴

C. MÜSLİM'İN SAHÎH'İNDEKİ HADİSLERİN SAYISI

İbnü's-Salâh, Buhârî'nin *Sahîh*'inde yer alan hadislerin sayısını kaydettikten sonra Müslim'in *Sahîh*'indeki hadislerin sayısı hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Ancak Irâkî, İbnü's-Salâh'ın, Müslim'in *Sahîh*'in de yer alan hadislerin sayısını kaydetmediğini buna karşın Nevevî'nin, Müslim'in hadislerinin mükerrersiz dört bin tane olduğunu kaydederek bu konuda bilgi verdiğini²¹⁵ dile getirmekte ve İbnü's-Salâh'ın bu kısmı ihmal ettiği izlenimi vermektedir. Hâlbuki İbn Hacer'e göre bu bir eksiklik ya da ihmal değildir. Zira İbnü's-Salâh, Buhârî'deki hadislerin sayısını zikrederken aslında Sahihayn hadislerinin istatistikî bilgilerini vermeyi amaçlamamıştır. Bu nedenle Müslim'deki hadislerin sayısının da bir önemi yoktur. İbnü's-Salâh, İbn Hacer'e göre Ebü'l-Ahram'ın (v. 344/955) görüşünün aksine²¹⁶ Sahihayn'da yer almayan sahih hadislerin oldukça fazla olduğunu göstermek amacıyla Buhârî'nin ezberlediği ve *Sahîh*'ine aldığı hadislerin sayısı hakkında bilgi vermiştir. Kaldı ki maksadının bu olduğu da son derece açıktır. Zira İbnü's-Salâh öncelikle Buhârî'nin yüz bin hadis ezbere bildiğini nakletmekte ardından da mükerrerlerle birlikte Buhârî'de yer alan hadislerin sayısının yedi bin iki yüz yetmiş beş olduğunu ifade etmektedir.²¹⁷ Yoksa amacı Buhârî'nin hadislerinin sayısı hakkında bilgi vermek değildir.

²¹⁴ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 294-295.

²¹⁵ Irâkî, *a.g.e.*, I, 240.

²¹⁶ Ebü Abdullah b. el-Ahram, Buhârî ve Müslim'in eserlerine almadıkları sahih hadislerin çok az olduğu kanaatindedir. İbnü's-Salâh, Ebü Ahram'ın söz konusu görüşünü nakletmekte ve bu sözü işiten birinin, iki imamın eserlerine almadıkları sahih hadislerin sayısının çok az olamayacağını zira Hâkim'in *Müstedrek*'inin Buhârî ve Müslim'in eserlerine almadıkları pek çok sahih hadisten müteşekkil oldukça hacimli bir kitap olduğunu, dile getirebileceğini ifade etmektedir. (İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 20.) İmam Nevevî ise, *Takrîb* adlı eserinde, bu sözün Kütüb-i Hamse'de yer almayan çok az sahih hadis bulunduğu şeklinde düzeltilmesi gerektiğini aksi halde yanlış olacağını bildirmektedir. (Süyûtî, *Tedrib*, 74.) Ne var ki İbn Kesîr, Nevevî'nin görüşüne itiraz etmekte ve daha pek çok sahih hadisin, Ahmed b. Hanbel ile Ebü Ya'lâ'nın *Müsned*'leri, Taberânî'nin *Mu'cem*'leri ve sahih hükmü vermeye ehil diğer cüz sahiplerinin eserlerinde yer aldığını ifade etmektedir. (İbn Kesîr, *İhtisâr*, s. 18-19; Ebnâsî, *eş-Şeze'l-feyyâh*, s. 38.)

²¹⁷ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 296-297.

D. HÂKİM'İN MÜSTEDREK ADLI ESERİ

İbnü's-Salâh, Hâkim'in *Müstedrek* adlı eserinde Buhârî ve Müslim'in eserlerinde yer verdikleri râvîlerden, ikisinin birden veya ikisinden birinin şartlarına uygun olduğunu düşündüğü hadislerden Sahihayn'ın herhangi birinde bulunmayan hadislere yer verdiğini ifade etmektedir.²¹⁸ Ancak Irâki bunun yanlış bir tespit olduğunu böyle bir genellenin yapılamayacağını zira Hâkim'in vehm ederek Sahihayn'da yer alan bazı hadislere de *Müstedrek*'inde yer verdiğini bildirmektedir. Bu bağlamda Irâki, Hâkim'in Ebû Sa'îd el-Hudrî'nin menakıbı babında yer verdiği ve aynı zamanda Müslim'in de zühd kitabında tahrir ettiği "لا تكتبوا عنى شيئا سوى القرآن" hadisini örnek göstermektedir.²¹⁹

İbnü's-Salâh'ın söz konusu ibaresinde Irâkî'nin dikkat çektiği bir diğer husus ise İbnü's-Salâh'ın, Hâkim'in Buhârî ve Müslim'in eserlerinde rivâyetlerine yer verdiği râvîlerden gelen hadisleri, *Müstedrek*'ine aldığı vehmidir. Zira Hâkim, İbnü's-Salâh'ın anladığı mânâyı kastetmemektedir. Nitekim bu hususu Hâkim, *Müstedrek*'inin başında, "Allah'tan Şeyhân'ın veyahut ikisinden birinin ihticâc ettiği gibi sika râvîlerin hadislerini eserime kaydetme hususunda inayet istiyorum."²²⁰ ifadeleri ile açıkça beyan etmektedir. Irâkî, Hâkim'in cümlesinde yer alan "مثلها" ifadesiyle Buhârî ve Müslim'in ravilerinin bizatihi kendilerini değil, o râvîlere benzer râvîleri kastettiğini ancak İbnü's-Salâh gibi bazı âlimlerin bu durumu yanlış değerlendirdiklerini ve belki de haksız yere Hâkim'i bu konuda tenkid ettiklerini belirtmektedir. Nitekim İbn Dakîkul'îd'in de Hâkim'in takip ettiği metodu İbnü's-Salâh gibi anladığını ifade eden Irâki, İbn Dakîkul'îd'in, Hâkim'in "Buhârî'nin şartlarına göre sahihtir." ifadesini kullanarak sahih

²¹⁸ واعنى الحاكم أبو عبد الله الحافظ بالزيادة في عدد الحديث الصحيح على ما في الصحيحين وجمع ذلك في كتاب سماه المستدرک أودعه ما ليس في واحد من الصحيحين: مما رآه على شرط الشيخين قد أخرجنا عن رواته في كتابيهما أو على شرط البخاري وابن أبي عمير أو على شرط مسلم وحده وما أدى اجتهاده إلى تصحيحه وإن لم يكن على شرط واحد منهما s. 21-22.

²¹⁹ Irâkî, *a.g.e.*, I, 246.

²²⁰ "وأنا أستعين الله تعالى على اخراج أحاديث رواها ثقات قد احتج مثلها الشيخان أو أحدهما," Hâkim, *Müstedrek*, I, 42.

hükmü verdiği herhangi bir hadisi naklettiğini, ardından da söz konusu hadisinin ravileri arasında, Buhârî'nin hadisine yer vermediği bir ravi olması sebebiyle Hâkim'i tenkid ettiğini bildirmektedir. Zehebî'nin de *Muhtasaru'l-Müstedrek* adlı eserinde aynı şeyi yaptığını belirten Irâkî, Hâkim'i yanlış değerlendiren mezkûr âlimleri tenkid etmektedir.²²¹ İbn Hacer ise hocasının açıklamalarının aksine Hâkim'in sadece Buhârî ve Müslim râvîlerinden gelen hadisler için "صحيح على شرط الشيخين أو أحدهما" ifadesini kullandığını, Şeyhân'ın râvîlerinden gelmeyen hadisler için sadece "صحيح الإسناد" değerlendirmesinde bulunduğunu ifade etmekte ve Hâkim'in bazı yerlerde sehven söz konusu metodunun dışında bir kullanım sergilediği için tenkit edildiğini dile getirmektedir.²²²

E. İBN HİBBÂN'IN SAHÎH'İ İLE HÂKİM'İN MÜSTEDREK'İNİN MUKAYESESİ

İbnü's-Salâh herhangi bir hadise sahih hükmü vermekte, Hâkim'in mütesâhil olduğunu ifade etmekte ardından İbn Hibbân'ın da bu konuda Hâkim'e yakın olduğunu dile getirmektedir.²²³ Ancak İbnü's-Salâh'ın bu sözü bazı müteahhir ulemâ tarafından, İbnü's-Salâh'ın, Hâkim'in *Müstedrek*'ini İbn Hibbân'ın *Sahîh*'ine tercih ettiği şeklinde anlaşılmiş ve bu sözünden dolayı tenkide uğramıştır. Nitekim Bulkînî, *Mehâsinu'l-istilâh* adlı eserinde "Kim İbn Hibbân'ın şartlarını öğrenir ve sözlerini dikkate alırsa onun *Sahîh*'inin Hâkim'in kitabından çok daha iyi olduğunu anlayacaktır." ifadeleriyle İbnü's-Salâh'ı tenkit etmektedir. Ancak Irâkî, bu itirazın yersiz olduğunu ve İbnü's-Salâh'ın yanlış anlaşıldığını ifade etmektedir. Zira müellifin kastı, İbn Hibbân ile Hâkim'in tesâhül noktasında birbirine yakın olduklarını, hatta Hâkim'in çok daha fazla mütesâhil olduğunu ifade etmektir. Yoksa İbnü's-Salâh da sözleriyle, Hâkim'in eserini İbn Hibbân'ın *Sahîh*'ine tercih etmek gibi bir üstünlük sıralaması murad etmemiştir.²²⁴

²²¹ Irâkî, *a.g.e.*, I, 247-248.

²²² İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 319-320.

²²³ ويقاربه في حكمه صحيح أبي حاتم بن حبان البستي رحمه الله أجمعين. İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 22.

²²⁴ Irâkî, *a.g.e.*, I, 250.

F. MÜSTAHREC TÜRÜNÜN FAYDALARI

İbnü's-Salâh, sahih hadislere ziyade konusunda müstahrec kitaplarına değinmekte ve ardından bu kitapların; âli isnada ulaşmak ve hadislerin içerisinde bulunan ziyade lafızlardan dolayı hadisin sahihlik derecesini artırmak, olmak üzere iki tane faydasının bulunduğunu bildirmektedir.²²⁵ Ancak Irâkî, müstahreclerin faydalarının iki ile sınırlandırılması taraftarı değildir. Bu nedenle Irâkî, İbnü's-Salâh'ın söz konusu ifadesi hakkında "İbnü's-Salâh, bu iki husus müstahrec türünün faydalarından bir kaçıdır demiş olsaydı daha doğru olurdu." değerlendirmesinde bulunmuştur. Ancak buna rağmen Irâkî, İbnü's-Salâh'ın saymış olduğu faydalara ilaveten, sadece müstahrec türünün, teâruz anında tercihi mümkün kılmak için tarik sayısını artırmak gibi bir faydasının da bulunduğunu zikretmekle iktifa etmiştir.²²⁶ Ancak müstahrec türünün, Irâkî'nin ilave etmiş olduğu faydasına *Ulûmu'l-hadis*'inde yer vermeyen İbnü's-Salâh, *Siyânetü Sahîhi Müslim* adlı eserinin mukaddimesinde, söz konusu faydadan bahsetmektedir.²²⁷ Bu açıdan bakıldığında Irâkî'nin tenkidi de geçersiz olmaktadır. Zira her ne kadar *Ulûmu'l-hadis*'de yer vermemiş olsa da, netice itibariyle İbnü's-Salâh, anlaşıldığı üzere müstahrec türünün sadece iki faydasının bulunduğu kanaatinde değildir. Ancak Irâkî'ye, İbnü's-Salâh'ın söz konusu eserinin ulaşmamış olması veya Irâkî'nin bu bilgiyi gözden kaçırmış olması muhtemeldir. Öte yandan Süyûtî ise müstahrec türü eserlerin Irâkî'nin zikrettiği faydasının yanında daha pek çok faydasının bulunduğunu bildirmektedir.²²⁸

²²⁵ ثم إن التخارج المذكورة على الكتابين يستفاد منها فائدتان: إحداهما: علو الإسناد. والثانية: الزيادة في قدر الصحيح لما يقع فيها من ألفاظ زائدة وتتمتات في بعض الأحاديث يثبت صحتها بهذه التخارج لأنها واردة بالاسانيد الثابتة في الصحيحين أو أحدهما. *İbnü's-Salâh, a.g.e., s.24.*

²²⁶ Irâkî, *a.g.e., I, 252.*

²²⁷ İbnü's-Salâh, *Siyânetü Sahîhi Müslim*, s. 87. Söz konusu bilginin, İbnü's-Salâh'ın *Siyânetü Sahîhi Müslim* adlı eserinde yer alırken, *Ulûmu'l-hadis*'te zikredilmemesi, *Ulûmu'l-hadis*'in ders meclislerinde imla ettirilmesi ve bu nedenle de ders notu niteliği taşımasıyla ilgili olsa gerektir. Zira bu özelliği sebebiyle *Ulûmu'l-hadis*'te bazı tasnif bozukluklarına ve eksik bilgilere rastlamak mümkündür.

²²⁸ Süyûtî, *et-Tedrib*, s. 87-88.

G. BUHÂRÎ'NİN ESERİNE DAİR ÖVGÜLERİNİN MAHİYETİ

İbnü's-Salâh, Buhârî'nin *Sahih*'i hakkında söylenen pek çok övgü dolu sözlerin kapsamına Buhârî'nin terâciminin girmediğini zira bab başlıklarında mutlak mânâda sahih olmayan hadislerin de bulunduğunu dile getirmektedir. İbnü's-Salâh bu duruma örnek olarak Buhârî'nin namaz kitabında "Uyluk hakkında zikredilenler" babında kaydettiği « وَيُرْوَى عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ وَجَرَاهِدٍ وَمُحَمَّدِ بْنِ جَحْشٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ » ile gusul kitabında, "Yalnızken çıplak olarak gusleden kimsenin durumu" babında zikrettiği « وَاللَّهُ أَحَقُّ » - صلى الله عليه وسلم - « قَالَ بِهِزُّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - » göstermekte ve bab başlıklarında yer alan bu hadislerin kati surette Buhârî'nin şartlarını taşımadığını ifade etmektedir.²³¹ Ancak İbnü's-Salâh'ın konu ile ilgili olarak vermiş olduğu bu örnekler yine bazı âlimler tarafından tenkide uğramıştır. Zira onlara göre Cerhed'den gelen bu rivâyet sahihtir. Bu nedenle İbnü's-Salâh'ın zayıf diye gösterdiği bu örnekler hatalı örneklerdir. Ancak Irâkî, itiraz sahiplerinin söz konusu tenkitini yerinde bulmamaktadır. Zira İbnü's-Salâh, kati surette hadislerin sahih olmadığını söylememiştir. Sadece Buhârî'nin şartlarına göre sahih olmadığını söylemiştir ki zaten İbnü's-Salâh'ın bu görüşü de doğru bir görüştür. Nitekim Behz'den gelen hadiste ıztırap bulunmaktadır. Zira bu hadisin isnadı konusunda bir takım ihtilaflar bulunmaktadır. Bu durumda bu hadisin sahih olması mümkün değildir.²³²

²²⁹ Buhârî, "Salât", 12.

²³⁰ Buhârî, "Gusul", 20.

²³¹ فإنما المراد بكل ذلك: مقاصد الكتاب وموضوعه ومتون أبواب دون التراجم ونحوها لأن في بعضها ما ليس من ذلك قطعا مثل قول: البخاري باب ما يذكر في الفخذ ويروي عن ابن عباس وجرهد ومحمد بن جحش عن النبي صلى الله عليه وسلم: الفخذ عورة وقوله في أول باب من أبواب الغسل: وقال بهز بن حكيم عن أبيه عن جده عن النبي صلى الله عليه وسلم: "الله أحق أن يستره" فهذا قطعا ليس من شرطه İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 26-27.

²³² Irâkî, *a.g.e.*, s. 279-280.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBN HACER'İN TESPİT ETTİĞİ VEYA

YÖNELTİĞİ TENKİTLER

I. HADİS USÛLÜ

İbn Hacer'in, İbnü's-Salâh'a yönelttiği tenkitlerin pek çoğu genel olarak hadis usûlü üst başlığında bir araya getirilebilmektedir.

A. SAHİH HADİSİN TANIMI

İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın yapmış olduğu ve günümüzde de büyük ölçüde kabul gören sahih hadis tanımı hakkında, isnad kelimesinin gereksiz, illet lafzının ise kayıtsız kullanıldığını öne süren âlimlere cevap vermekte ve İbnü's-Salâh'ı müdafaa etmektedir.

1. İsnad İfadesinin Gereksiz Kullanımı

İbnü's-Salâh sahih hadisi, başından sonuna kadar adâlet ve zâbt sahibi râvîlerin yine kendileri gibi râvîlerden muttasıl bir isnadla müsned olarak rivâyet ettikleri şâz ve muallel olmayan hadis, olarak tanımlamaktadır.²³³ Ancak bazı âlimler, İbnü's-Salâh'ın bu tanımda isnad kelimesini gereksiz yere tekrarladığını dile getirerek İbnü's-Salâh'ı tenkit etmektedirler.²³⁴ Bu tenkide İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın müsned ifadesiyle, merfû hadisi kastettiğini, tercih edilen görüşe göre de müsnedin merfû anlamında

²³³ أما الحديث الصحيح: فهو الحديث المسند الذي يتصل إسناده بنقل العدل الضابط عن العدل الضابط إلى منتهاه ولا يكون شاذًا ولا معللاً. İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 11.

²³⁴ Müsned ifadesinin kullanımı ile ilgili olarak tenkit edilen bir diğer konu ise bu kelimenin taşıdığı mana ile ilgilidir. Zira müsned, merfû muttasıl demektir. Ancak sahih hadis denildiğinde sadece merfû hadisler anlaşılmaz. Mevkuf ve maktu hadisler de sahih olabilmektedir. Bu nedenle Nevevî gibi bazı âlimler “müsned” terimini sahih hadisin tanımından çıkartmışlardır. (İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s.11, dipnot:1) Buna göre Nevevî'nin sahih hadis tanımı: “وهو ما اتصل سنده بالعدل الضابطين من غير شذوذ ولا علة” şeklindedir. (Süyûtî, *Tedrib*, s. 45.)

kullanıldığını, dolayısıyla isnadın muttasıl oluşuna ayrıca vurgu yapmak gerektiğini belirterek cevap vermektedir.²³⁵

2. İlet Lafzının Kayıtsız Kullanımı

İbnü's-Salâh'a göre bir hadisin sahih olabilmesi için gereken şartlardan birisi de şâz ve illetten uzak olmasıdır. Burada illet lafzının kayıtsız olarak kullanılması bazı âlimler tarafından tenkit konusu edilmiştir. Zira cerh gerektirmeyecek bazı kusurlar da illet diye isimlendirilir.²³⁶ Bu nedenle bu kusurları birbirinden tefrik etmek için, sahih hadisin tanımında yer alan illet kelimesinin “لا معللاً بقادح” şeklinde kayıtlandırılması gerekmektedir. İbn Hacer öncelikle İbn Dakîkul'îd'in de ifade ettiği gibi bazı muhaddislerin illet olarak değerlendirdiği pek çok hususun gerçekten cerhi gerektirecek bir nitelikte olmadığını dile getirmektedir. Nitekim aynı seviyede âdil ve zâbit iki râvînin, aynı tâbiîden ancak iki farklı sahâbîden yapmış oldukları rivâyet, aynı tâbiîden olmasına rağmen farklı sahâbîlerden gelmesinden dolayı bazı muhaddislerin nezdinde illetli olarak nitelendirilmektedir. Ancak illet olarak isimlendirilen bu durum herhangi bir tâbiînin aynı hadisi iki ayrı hocasından işitmiş olmasının imkân dâhilinde bulunması nedeniyle cerhi gerektirmeyecek bir nitelik arz etmektedir. Ancak yine de İbnü's-Salâh tanımında illet lafzını kayıtlandırma ihtiyacı hissetmemiştir. Zira İbn Hacer'e göre zaten muallel hadisin tarifi bilindiği üzere, zahiren salim gözükken bir hadiste cerhi gerektiren gizli bir kusurun tespit edilmesidir. Bu durumda muallel olmamasının şart koşulmasıyla esasen cerhi gerektirecek gizli bir kusurun bulunmaması şart koşulmuştur. Bu sebeple

²³⁵ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 234.

²³⁶ Cerh gerektirmeyecek illetlere verilebilecek bazı örnekler şunlardır: Bir râvî şeyhinden bir hadis rivâyet etse, ancak o râvînin rivâyetine muhalif daha hafız râvîlerden gelen ve sayıca daha çok isnada sahip bulunan rivayetler bulursa fukaha ve usûlcüler söz konusu râvîden sabit olan rivayeti muhalif olan rivayetlere takdim ederler ve rivâyeti kabul ederler. Ancak muhaddisler böyle bir hadisi şâz olarak isimlendirdikleri için bu rivayeti illetli kabul ederler. Zira onlara göre şâz iki rivâyet arasında cem'in zor olduğu durumlarda bir râvînin kendisinden daha râcih bir râvîye muhalefet etmesi şeklinde tanımlarlar.

Yine adil ve zâbit bir râvî, bir tabiinden rivâyet ettiği hadisi başka sika bir râvî aynı tabiinden başka bir sahâbi kanalıyla rivâyet etmiş olsa fukaha ve pek çok muhaddis söz konusu tabiinin iki farklı sahâbiden hadisi işitme ihtimaline binaen bu durumu normal karşılarken bazı muhaddisler bu hadisi illetli sayarlar. Zira hadisteki ızdırab ravinin zabtının eksikliğine delalet eder. (İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, s. 187, dipnot 1.)

İbnü's-Salâh, "cerhi gerektiren" şeklinde bir kayıt düşmeye gerek görmemiş ancak yine de bu tanımın, cerhi gerektirecek bir illet bulunduran hadisleri dışarıda bıraktığını belirtmeyi de ihmal etmemiştir. İbn Hacer, bu ifadeleriyle illet ile ilgili söz konusu tenkite cevap vererek İbnü's-Salâh'ı savunmaktadır. Öte yandan İbn Hacer, bazı muhaddislerin cerhi gerektirsin ya da gerektirmesin her türlü illetin bir hadisi, sahih kapsamından çıkardığı kanaatinde olduğunu, İbnü's-Salâh'ın da bu nedenle tüm muhaddislerin kabul edebileceği ortak bir tanım ortaya koyma gayesiyle illet kelimesini "قَدَح" lafzıyla kayıtlandırmamış olmasının da ihtimal dâhilinde bulunduğunu ifade etmektedir.²³⁷

B. EN SAHİH HADİS/İSNAD

1. Belli Bir Hadisin/İsnadın En Sahih Olduğunu Söylemek

Sahih hadisin derecelerinin, sahih hadiste aranan şartları haiz olduğu nispette çeşitlenip pek çok kısma ayrıldığını ifade eden İbnü's-Salâh'a göre, herhangi bir hadis veya isnad hakkında "Bu kesinlikle en sahihtir." hükmü vermekten kaçınmak gerekir. Ancak pek çok âlim bu konuda, kendi kanaatlerini belirtmiş ve birbirinden farklı pek çok görüş ortaya çıkmıştır.²³⁸

İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın söz konusu ifadelerine kısmen katılmaktadır. Zira İbnü's-Salâh'ın dediği gibi pek çok âlim, herhangi bir isnad hakkında "Bu en sahih isnaddir." diyerek kendi görüşlerini belirtmişlerdir. Bu nedenle en sahih isnad hakkında pek çok farklı görüş vardır. Ancak herhangi bir hadis hakkında hiçbir âlim "Bu kesinlikle en sahih hadistir." değerlendirmesinde bulunmamıştır. Zira herhangi bir hadisin isnadının diğer hadislerin isnadlarına nispetle râcih olması, o hadisin metninin, isnadı mercûh olan diğer hadislerin metinlerinden daha sahih olmasını gerektirmez. Şöyle ki mercûh isnadlı hadisin metninde bir illet bulunmazken râcih isnadlı hadisin

²³⁷ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 235, 236.

²³⁸ على أن جماعة من أئمة الحديث خاضوا غمرة ذلك ولهذا نرى إلامسك عن الحكم لإسناد أو حديث بأنه الأصح على الإطلاق. *İbnü's-Salâh, a.g.e.*, s. 15.

metninde gizli bir kusur bulunabilir. Ve yahut mercûh isnadlı olan hadisin pek çok mütabii bulunurken râcih isnadlı hadisi destekleyen hiçbir isnad bulunmayabilir. İşte bu gibi ihtimallerden dolayı âlimler bir bütün olarak herhangi bir hadis hakkında “Bu en sahih hadistir” değerlendirmesinde bulunmayıp sadece isnadlar hakkında kendi kanaatlerini dile getirerek en sahih isnadı belirtmişlerdir. Böylece isnad konusunda farklı görüşlerin ortaya çıkması da kaçınılmaz olmuştur. Zira hadis râvileri adalet ve zabt açısından farklı mertebelere sahiptir. Bu durum âlimlerin kendi içtihatlarına göre râviler arasında bir tercihte bulunmalarını gerektirir ki netice itibariyle tercihte buldukları râvilerin oluşturduğu isnad sadece kendileri katında diğer isnadlardan daha güçlü olmaktadır. Bu durumda söz konusu âlimlerin içtihatlarının farklılığı sebebiyle, vardıkları sonuçların da farklı olması kaçınılmazdır.²³⁹

2. İmam Mâlik’in En Sika Talebesi

İbnü’s-Salâh, İmam Buhârî’ye göre, en sahih isnadın İmam Mâlik > Nafi‘ > İbn Ömer tariki olduğunu belirtmekte ardından da Ebû Mansûr Abdu’l-Kâhir b. Tâhir et-Temîmî’nin (v. 429/1037) bu isnadın sonuna İmam Şafî’yi de eklediğini ve ona göre en sahih isnadın İmam Şafî > İmam Mâlik > Nafi‘ > İbn Ömer tariki olduğunu bildirmektedir. İbnü’s-Salâh, Temîmî’nin bu görüşünün, hadis ehlinin İmam Mâlik’in en sika talebesinin İmam Şafî olduğuna dair icmâna dayandığını da ilave etmektedir.²⁴⁰ Ancak Alâeddîn Moğoltay (v. 762/1360), Ebû Hanife > İmam Mâlik tarihinin Şafî > Mâlik tarikinden daha sahih olduğunu ve muhaddisler nezdinde İmam Mâlik’in en sika râvîlerinin İbn Vehb (v. 197/812) ile el-Ka‘nebî olduğunu gerekçe göstererek İbnü’s-Salâh’a itiraz etmektedir.²⁴¹

²³⁹ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 247-248.

²⁴⁰ وروينا عن أبي عبد الله البخاري صاحب الصحيح أنه قال: أصح إلسانيد كلها: مالك عن نافع عن ابن عمر. وبنى الإمام أبو منصور عبد القاهر بن طاهر التميمي على ذلك: أن أجل إلسانيد الشافعي عن مالك عن نافع عن ابن عمر. واحتج بإجماع أصحاب الحديث على أنه: لم يكن في الرواة عن مالك أجل من الشافعي رضي الله عنهم أجمعين والله أعلم. *İbnü’s-Salâh, a.g.e.*, s. 16.

²⁴¹ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 263.

İbn Hacer, Moğoltay'ın her iki gerekçesini de tek tek ele alıp söz konusu tenkidine cevap vermektedir. Öncelikle İbn Hacer, Ebû Hanife isnadının öne sürülmesini yerinde bir gerekçe olarak görmemektedir. Zira Ebû Hanife'nin İmam Mâlik'ten rivâyeti sabit değildir. Her ne kadar Dârekutnî ve Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1070), Ebû Hanife'yi İmam Mâlik'in râvîleri arasında sayıp iki rivâyetini kaydetmiş olsalar da sübut açısından her iki rivâyette de bir takım problemler vardır. Ayrıca İbn Hacer'e göre bir hocadan müzakere yoluyla bir ya da iki hadis rivâyet eden bir râvînin, o hocadan binlerce hadis rivâyet eden bir râvîye üstün tutulması mümkün değildir.

Öte yandan İbn Hacer, Nesâî ve İbnü'l-Medîni'nin "Ka'nebî, *Muvatta*'ı en iyi bilendir." diye bir değerlendirmelerinin bulunduğunu da ifade etmiştir. Ancak İbn Hacer'e göre bu iki muhaddisin de söz konusu kanaatleri, Ka'nebî'nin kendi asırlarında yaşamış olmasından kaynaklanmaktadır. Kaldı ki İbn Hacer, Mâlik'in en sika talebelerinin İbn Vehb ve Ka'nebî' olduğu hakkında ehl-i hadis nezdinde bir ittifakın olduğu naklini Moğoltay'ın nereden bulduğunu da bilmediğini dile getirmektedir. Bununla beraber İbn Hacer, Ka'nebî'yi diğer râvîlere üstün görenlerin, hocanın bizatihi kendi lafzından semâda bulunmanın, hocaya kıraatte bulunmaktan çok daha üstün olduğu görüşünden hareketle, Ka'nebî'nin, *Muvatta*'ı pek çok kez İmam Mâlik'ten işitmiş olmasını göz önünde bulundurmaları sebebiyle takdim etmiş olmalarının da muhtemel olduğunu ilave etmektedir.²⁴²

Moğoltay tarafından aynı övgüye mazhar kılınan Abdullah b. Vehb'de ise durum biraz daha farklıdır. Zira İbn Hacer, pek çok kişinin İbn Vehb'in tahammülünün çok iyi olmadığını ifade ettiğini bildirmektedir. Hal böyle iken Moğoltay'ın İmam Mâlik'in en sika talebeleri arasında İbn Vehb'i de saymış olmasına bir anlam veremeyen İbn Hacer, İmam Şafiî'nin, üzerinde icmaa edilen pek çok güzel vasfından dolayı zikri geçen râvîlerden çok daha üstün olduğunun tartışılmaz bir gerçek olduğunu ve aksi bir kanaatin ancak gâfil ve câhil kimselerin kanaati olacağını ifade ederek Moğoltay'ı sert bir dil ile eleştirmektedir.²⁴³

²⁴² İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 263-264.

²⁴³ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 265.

C. SIHHAT HÜKMÜ VERME

1. Sahih Hadis İçin Hıfzın Şart Koşulması

İbnü's-Salâh, yaşadığı asırda sadece isnada bakarak hadisin sahih olduğunu anlama melekesinin azaldığını ifade etmekte, bunun sebebi olarak da hıfz, zabt ve itkânın sahih hadisin şartlarından olmasına rağmen, hadisin râvîleri arasında kitabından rivâyet eden bir râvînin bulunabileceği ihtimalini göstermektedir. Bu nedenle İbnü's-Salâh'a göre hangi hadisin sahih, hangisinin hasen olduğunu anlamak için o hadis hakkında hadis imamlarının tahrif ve tağyirden uzak, meşhûr, mutemed musannefâtında yer alan hükümlere güvenmek gerekmektedir.²⁴⁴

İbnü's-Salâh'ın artık herhangi bir hadis hakkında hüküm verme yetkisinin bulunmadığını dile getiren söz konusu ifadeleri pek çok âlim tarafından tenkit edilmiş ve hem kendi asrında hem de günümüzde pek çok açıdan tartışmalara konu olmuştur. İbnü's-Salâh'ı mezkûr görüşünden dolayı tenkit eden âlimler arasında İbn Hacer de yer almaktadır. Nitekim İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın yukarıdaki ifadelerinde ele alınması gereken bazı hususlar olduğunu dile getirmekte ve ilk olarak da hıfzı sahih hadisin bir şartı olarak saymasını tenkit etmektedir. Zira hıfzı, mütekaddimun âlimlerden bazı fakihler dışında, sahih hadisin bir şartı olarak sayan bir âlim bulunmamaktadır. Nitekim Yunûs b. Abdila'lâ'nın rivâyet ettiğine göre, Eşheb b. Abdulazîz, İmam Mâlik'e "Kitabından rivâyet eden bir adamdan hadis alınır mı?" diye sorulduğunda İmam Mâlik'in, "Hadisini ezberlemediği müddetçe hadisi alınmaz." şeklinde cevap verdiğini işitmiştir. İbn Hacer, Hâkim'in de *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis* adlı eserine²⁴⁵ yine Eşheb'ten

²⁴⁴ فقد تعذر في هذه الأعصار الاستقلال بإدراك الصحيح بمجرد اعتبار الإسناد لأنه ما من إسناده من ذلك إلا وتجد في رجاله من اعتمد في روايته على ما في كتابه عريا عما يشترط في الصحيح من الحفظ والضبط والاتقان. قال الأمر إذا في معرفة الصحيح والحسن إلى الاعتماد على ما نص عليه أئمة الحديث في تصانيفهم المعتدة المشهورة التي يؤمن فيها لشهرتها من التغير والتحريف. İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 17.

²⁴⁵ Her ne kadar İbn Hacer Eşheb'ten İbn Abdilkerîm tarikiyle başka bir lafızla gelen rivâyetin, Hâkim'in *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis* adlı eserinde yer aldığını nakletmiş olsa da *en-Nüket*'in muhakkiki bu rivâyeti defaatle araştırmasına rağmen Hâkim'in eserinde bulamadığını, ancak benzer bir rivâyetin Hatib el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye* adlı eserinde bulunduğunu ifade etmektedir. (İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 267, dipnot 5.)

başka bir lafızla gelen rivâyetini kaydettiğini bildirmektedir. Bu rivâyete göre de İmam Mâlik “Sika bir kimse olmasına rağmen hadisini ezberlememiş olan bir râvîden hadis alınır mı?” sorusuna hayır cevabını vermiş ve “Hadisi alınmaz. Ben o şahsın kitabına geceleyin bazı ilavelerde bulunulmasından korkarım.” ifadelerine yer vermiştir.²⁴⁶

İbn Hacer, her ne kadar yukarıdaki ifadelerden, hadisini kitabından rivâyet eden kimselerin rivâyetlerinin alınmayacağına açık bir şekilde ulaşıldığını ifade etse de özellikle kitapların tedvininden sonra uygulamanın bunun aksine olduğunu bildirmektedir. Zaten müellif İbnü’s-Salâh da *Ulûmul-hadis*’in yirmi altıncı bölümünde hıfzı, sahih hadisin bir şartı olarak kabul etmenin müteşeddidlerin bir görüşü olduğunu dile getirmektedir.²⁴⁷

İbn Hacer, İbnü’s-Salâh’ın ifadelerinde yer alan ‘hıfz’ kelimesinden ne kastettiğinin de önemli olduğu kanaatindedir. Zira müellifin, hıfzı şart koşarken murâdı, râvînin rivâyet ettiği hadisi ezberinden rivâyet etmesi ise, kendisinin de ileriki konularda zikrettiği üzere, söz konusu şart sadece müteşeddidlerin bir görüşü olarak değerlendirilmelidir. Buna karşın müellif, hıfz ile râvînin hâfız olmasını kastettiyse bu durumda da bir râvînin muhaddisler nezdinde hâfız olarak isimlendirilebilmesi için gerekli olan şartlar belirlenmiştir. Ancak bir hadisin sıhhat şartı olarak râvîsinin hâfız olmasını gerekli gören hiçbir hadis imamı bulunmamaktadır. Bu durumda İbn Hacer’e göre İbnü’s-Salâh’ın hıfzı, sahih hadisin bir şartı olarak değerlendirmesi her neyi kastetmiş olursa olsun doğru bir görüş değildir. İbnü’s-Salâh her ne kadar sahih hadisin tanımını yaparken hıfzı şart koşmamış²⁴⁸ olsa da burada hıfzın gerekliliğini hissettirmiştir. Ayrıca İbn Hacer, tüm bu açıklamaların ardından İbnü’s-Salâh’ın, râvînin hıfzından rivâyet etmesini kastettiğine bir takım delâletlerin bulunduğunu ilave etmektedir. Zira İbnü’s-Salâh genel olarak hıfzından rivâyet etmeyenlerin de

²⁴⁶ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 267-268.

²⁴⁷ İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 208.

²⁴⁸ İbnü’s-Salâh’ın sahih hadis tanımı : *أما الحديث الصحيح: فهو الحديث المسند الذي يتصل إسناده بنقل العدل الضابط* : *إبنü’s-Salâh, a.g.e.*, s. 11.

rivâyetlerini kabul etse de İbnü's-Salâh'ın, kitabından rivâyet edenleri kınadığı ve doğru olanın hâfızadan rivâyet etmek olduğu kanaatini taşıdığı bilinmektedir. Ancak içlerinde Ahmet b. Hanbel'in de bulunduğu pek çok muhaddise göre maruf olan bu durumun tamamen zıttıdır.²⁴⁹

İbn Hacer kitabından rivâyette bulunanların kınanmaması gerektiğini zira bu durumun sahabe ve kibâru't-tâbiîn döneminden sonra yaşayan pek çok muhaddisin genel bir vasfı olduğunu belirtmekte ve rivâyetleri sahih kabul edilen râvîlerin iki kısma ayrıldığını ifade ederek konuyu daha derinlemesine ele almaktadır.

Buna göre ilk kısım râvîler, öğrendikleri hadisleri ezberler ve sürekli tekrar ederek zihinlerine iyice yerleşmesini sağlarlar. Hadislerin isnadlarının henüz çok uzun olmaması ve sahip oldukları hadis metinlerinin de sonraki dönemlerdeki kadar fazla olmaması, onlara rivâyet edecekleri her hadisi ezberleme imkânı sağlamıştır. Ancak buna rağmen nisyanla maruf olan insan yine de vehme ve hataya düşmekten kendini alıkoyamamıştır.

İkinci kısım râvîler ise, işittikleri rivâyetleri hemen yazarlar, yazdıkları metinleri muhafaza ederler ve rivâyetlerini o kitaptan bakarak yaparlar. Bu kısım râvîlerin hadislerinde yer alan hatalar, ilk kısım râvîlerin hadislerinde yaptıkları hatalardan çok daha az olur. Öte yandan hadislerini kaydeden muhaddislerin kitaplarının ellerinden alınması ve belli hadisler üzerinde gizlice ekleme ya da çıkartma yapılması riski de mevcuttur. Bu ihtimalin bulunması muhaddislerin bu konu üzerinde yoğunlaşmasını ve farklı kanaatler belirtmesini de beraberinde getirmiştir. Ancak âdil ve kitabını iyi muhafaza eden bir râvînin, ezberinden değil de kitabından rivâyette bulunması durumunda, hadisinin sahih olduğu konusunda ittifak mevcuttur. Sadece ezberinden rivâyet etmedi diye hadisinin sahih kabul edilmemesi merdûd bir görüştür.²⁵⁰

²⁴⁹ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 268-269.

²⁵⁰ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 269-270.

2. Sahih Hadisleri, Hakkında Hüküm Bulunan Hadislerle Sınırlamak

İbn Hacer'in, İbnü's-Salâh'ı tenkit ettiği bir diğer nokta ise İbnü's-Salâh'ın, kendi asrında her hangi bir hadis hakkında sahih hükmü verebilmek için yapılması gerekenin sadece hadis imamlarının meşhur, mutemed kitaplarında nakledilen hükümlere güvenmek gerektiği kanaatidir. Zira İbn Hacer'e göre bu tür bir düşünce sahih hadisleri, sahih olduğuna dair hakkında hüküm bulunan hadislerle sınırlamak demektir. Üstelik böyle bir durum aynı zamanda, sahih hadisin taşınması gereken şartları taşıdığı halde hakkında nakledilmiş bir hüküm bulunmayan pek çok hadisi atmak anlamına gelmektedir. Bu durumda İbn Hacer'e göre yapılması gereken iş, hakkında sahih hükmü bulunmayan hadislerin incelenip bir hükme varılmasıdır. Ayrıca sahih ve hasen arasında herhangi bir fark görmeyen âlimler tarafından sahih hükmü verilen pek çok hadis, daha sonraki âlimler tarafından incelenmiş ve söz konusu hadislerin pek çoğunun, içerisinde onları sahih mertebesinden düşürecek illetler barındırdığı tespit edilmiştir. Yine İbn Huzeyme'nin *Sahih*'inde hasen mertebesine bile erişemediği halde sahih hükmü verilmiş pek çok hadis ortaya konulmuştur. İbn Hibbân'ın *Sahih*'inde de durum farklı değildir. Nitekim İbn Hibbân'ın eseri içerisinde sahih ve hasen hadisi birbirinden tefrik eden bir âlim olan Tirmizî'nin, fark edemediği gizli bir illetten dolayı, sonraki âlimler tarafından sahih mertebesinden düşürülen bazı hadislerin yer aldığı tespit edilmiştir. İşte tüm bunlardan sonra İbn Hacer'e göre insafli davranılacak olunursa yapılması gereken şey, musannifin kapısını kapatmaya çalıştığı teftiş ve araştırmaya yani hadiste içtihad kapısını açmaya tekrar dönmektir.

Ayrıca mütekaddimun ulemânın hadisler hakkında verdikleri hükümler, bizatihi hadislerin geldikleri yol ile (isnadla) gelmektedir. Bu durumda bir taraftan naklolunan hükümlere güvenip kayıtsız şartsız onlarla amel ederken aynı yolla gelen hadisler hakkında araştırma bile yapmaksızın hakkında hüküm yok gerekçesiyle atmak ne kadar doğru kabul edilebilir.²⁵¹

²⁵¹ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 270-271.

İbn Hacer, hocası Irâkî ile Nevevî'nin ehil kişilerin sahih hükmü vermesinin caiz olduğunu düşündüklerini ifade etmekte ancak her ikisinin de, İbnü's-Salâh'ın muasırları arasında sahih hükmü veren pek çok âlimin bulunduğu, buna mukabil mütekaddimun ülemâdan hiçbirinin tashih meselesi ile ilgili bir açıklamada bulunmadığı şeklinde bir açıklama getirdiklerini yani bir anlamda sadece mevcut uygulamanın İbnü's-Salâh'ın görüşüne muhalif olduğunu dile getirerek İbnü's-Salâh'ı tenkit ettiklerini belirtmektedir. İbn Hacer'e göre sadece mevcut uygulamanın İbnü's-Salâh'ın ifadelerinin aksine olduğunu söylemek yetersiz kalmaktadır.²⁵²

Tüm bu açıklamalarının ardından İbn Hacer, yine de İbnü's-Salâh'ın tercih ettiği görüşü tamamen geçersiz kılacak bir delile sahip olunmadığını zira İbnü's-Salâh'ın da kendisini tenkit eden âlimler gibi bir müctehid olduğunu ve kendi içtihadında bulunduğunu ilave etmektedir. Bu nedenle İbn Hacer, kendi serdettiği açıklamalar ne kadar doyurucu dahi olsa bir müctehidin içtihadının diğer bir müctehidin içtihadıyla geçersiz kılınamayacağını dile getirmektedir.²⁵³

3. Sahihayn Dışındaki Hadislerin Durumu

İbnü's-Salâh'a göre, Sahihayn'da bulunan sahih hadisler dışındaki hadislerin sahih sayılması için, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Huzeyme ve Ebû Hasan ed-Dârekutnî gibi meşhur hadis imamlarının musannefâtından birinde geçen hadisin sıhhati hakkında nakledilmiş bir hüküm bulunması gerekir. Yoksa herhangi bir hadisin sadece Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî'nin *Sünen* 'leri ile sahih ya da gayr-ı sahih hadisleri karışık olarak toplayan diğer musanniflerin kitaplarında bulunması o hadisi sahih saymak için yeterli değildir. Ancak söz konusu hadisin İbn Huzeyme gibi kitabına aldığı hadislerin

²⁵² İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 273.

²⁵³ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 273.

sahih olduğunu şart koşan musanniflerin kitaplarında bulunması, o hadisi sahih kabul etmek için yeterlidir.²⁵⁴

İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın yukarıda yer alan ifadelerini tenkid etmektedir. Zira bu ifadeler İbn Huzeyme ve İbn Hibbân gibi âlimlerin eserleri ile Sahihayn üzerine yazılmış olan müstahrec kitaplarında bulunan hadislerin tamamının sahih olmasını gerektirir. Ancak durum böyle değildir. Öncelikle İbn Huzeyme ve İbn Hibbân, İbnü's-Salâh'ın tanımını verdiği sahih hadisin şartlarının tamamını kendinde taşıyan sahih hadisleri, bir araya getirme gayreti içinde değildirlere. İsmi geçen bu iki âlim de sahih ve hasen hadis arasında herhangi bir fark görmeyen âlimlerdendir. Onlara göre hasen hadis, sahih hadisin bir parçasıdır. Bu âlimlere göre bir hadisin râvîsinin âdil ve meşhûr bir râvî olup müdellis olmaması ve senedin müntehâsına ulaşınca kadar her bir râvînin hadisi hocasından işitmiş olması, sahih hadis için yeterlidir. Şayet hıfzından rivâyet eden bir râvî ise kelimelerin mânâlarını çok iyi bilen bir râvî olması gerekmektedir. Ancak görüldüğü üzere ittisali ve adâlet hakkında İbnü's-Salâh'ın ileri sürdüğü zabtın bulunması, şâz ve illetten uzak olmasını şart koşmamışlardır. Buna rağmen İbn Huzeyme eserini “المسند الصحيح المتصل بنقل العدل عن العدل من غير قطع في المسند و لا ” جرح في النقلة şeklinde isimlendirmiştir. Kitabın isminde yer alan şartlar aynı zamanda İbn Hibbân'ın da kabul ettiği şartlardır. İbn Hibbân, İbn Huzeyme'nin yolundan gitmektedir. Öte yandan Müslim'in, sadece mütâbî olarak hadislerini kaydettiği İbn İshâk, Usâme b. Zeyd el-Leysî, Muhammed b. Aclân ve Muhammed b. Amr b. Alkame gibi ikinci tabaka râvîlerden gelen hadislerle, İbn Hibbân ve İbn Huzeyme'nin ihticâc etmesi, yukarıda zikredilen hususları destekleyici niteliktedir. Bununla birlikte bu iki âlimin kitaplarına aldıkları hadisler netice itibari ile sahih ve hasen dairesi içerisinde

²⁵⁴ ثم إن الزيادة في الصحيح على ما في الكتابين يتلقاها طالبا مما اشتمل عليه أحد المصنفات المعتمدة المشهورة لأئمة الحديث: كأبي داود السجستاني وأبي عيسى الترمذي وأبي عبد الرحمن النسائي وأبي بكر بن خزيمة وأبي الحسن الدارقطني وغيرهم. منصوصا على صحته فيها ولا يكفي في ذلك مجرد كونه موجودا في كتاب أبي داود و كتاب الترمذي و كتاب النسائي وسائر من جمع في كتابه بين الصحيح وغيره ويكفي مجرد كونه موجودا في كتب من اشترط منهم الصحيح فيما جمعه ككتاب ابن خزيمة
İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 21.

olduğundan, cerhi gerektirecek bir illet olmadığı müddetçe elbette ki ihticâc edilebilecek hadislerdir. Ancak İbn Huzeyme'nin kitabını isimlendirirken kullandığı “sahih” kelimesi ile sahih hadisin tanımında zikredilen şartların tamamını kapsayan sahih hadis kastedilmişse bu doğru bir isimlendirme kabul edilemez.²⁵⁵

4. Müstahrec Türü Kitaplarda Yer Alan Hadislerin Sıhhat Durumu

İbnü's-Salâh, Kütüb-i Sitte ve benzeri kitaplarda yer alan hadislerin sahih kabul edilmesi için müellifi tarafından ‘sahihtir’ hükmünün verilmesini şart koşarken herhangi bir hadisin İbn Huzeyme gibi kitabına aldığı hadislerin sahih olduğunu şart koşan musanniflerin kitaplarında bulunmasının o hadisi sahih kabul etmek için yeterli olduğunu ifade etmektedir. Ardından İbnü's-Salâh, Ebû Avâne Yakûb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî (v. 316/929), Ebû Bekr el-İsmâilî ve Ebû Bekr el-Burkânî'nin eserleri gibi Sahihayn üzerine yazılmış müstahrec kitaplarında herhangi bir hadisin yer almasının da onu sahih saymak için yeterli olacağını bildirmiştir.²⁵⁶

İbn Hacer'in, bu kez İbnü's-Salâh'ın söz konusu ifadelerinde tenkid ettiği husus müstahrec kitaplarıyla ilgilidir. Zira İbnü's-Salâh, Kütüb-i Sitte'de yer alan hadislerin sıhhat hükmünü, müellifinin ‘Bu hadis sahihtir’ ifadesine bırakırken, müstahrec kitaplarında yer alan her hadisin sahih olduğuna hükmedilmesi gerektiği kanaatini taşımaktadır. Hâlbuki müstahrec kitaplarında sahih olmayan hadisler de kaydedilmektedir.²⁵⁷ Nitekim “مستخرجاً على مسلم/مستخرجاً على مسلم” olarak isimlendirilen Ebû Avâne'nin kitabında pek çok hasen, zayıf ve mevkûf hadis bulunmaktadır. İsmâilî'nin kitabında ise ziyadeli hadisler bulunmaktadır. Bu ziyadeli

²⁵⁵ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 290-291.

²⁵⁶ وكذلك ما يوجد في الكتب المخرجة على كتاب البخاري و كتاب مسلم ككتاب أبي عوانة الإسفرائيني و كتاب أبي بكر و كذلك ما يوجد في الكتب المخرجة على كتاب البخاري و كتاب مسلم ككتاب أبي عوانة الإسفرائيني و كتاب أبي بكر البرقاني. İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 21.

²⁵⁷ Irâkî, İbnü's-Salâh'ın yukarıda zikredilen ifadelerine karşı her hangi bir itirazda bulunmamaktadır. Üstelik müstahriclerin, hadisleri sahih isnadlarla eserlerine kaydettiklerini belirtmektedir. (Irâkî, *et-Takyîd*, I, 244.) Bu ifadelerinden anlaşıldığına göre Irâkî, İbnü's-Salâh ile aynı kanaati taşımakta ve müstahrec kitaplarında yer alan hadislerin sahih olduğunu düşünmektedir. Ancak yukarıda ifade edildiği üzere İbn Hacer, hocası Irâkî ile aynı kanaati paylaşmamaktadır.

metinlerin sıhhat durumu ise râvîlerinin durumlarına bağlıdır. Örneğin; Buhârî'nin Zührî'den gelen pek çok hadisini, İsmâîlî, Zührî'nin başka bir talebesi yoluyla rivâyet etmiştir. Ancak İsmâîlî'nin hadisine yer verdiği râvî, bazı âlimler tarafından tenkid edilen ve ziyadesiyle ihticâc olunmayan bir râvîdir. Üstelik İbnü's-Salâh, müstahrec müelliflerinin, Şeyhân'ın kitaplarına kaydettikleri hadislerin lafızlarına aynıyle riayet etmediklerini bildirmektedir.²⁵⁸ Bu durumun sebebi ise müstahriclerin hadisleri, Buhârî ve Müslim'in isnadlarından daha farklı bir vecihle kaydetmeleridir. Bu durumda ziyadeli kısmın sıhhat hükmü müstahrec yazarı ile üzerine müstahrec yazılan asıl kitabın müellifinin belirlediği şartlara sahip olup olmamasına bağlıdır. Nitekim Buhârî'nin Ali b. el-Medinî > Sufyân b. Uyeyne > Zührî tarihiyle rivâyet ettiği hadisi İsmâîlî, bazı hocalarından, Hakem b. Mûsâ > Velîd b. Müslim > el-Evzâî > Zührî tarihiyle kitabına almıştır. Evzâî'nin hadisi de İbn Uyeyne'nin hadisine göre ziyade içerir. Bu durumda yine sıhhat hükmü ancak Velîd'in Evzâî'den, Evzâî'nin de Zührî'den semâi bulunduğunu açıkça ifade etmiş olup olmamasına göre verilir. Zira Velîd b. Müslim, hocaları ve hocalarının hocaları hakkında tedlis yapan müdellis râvîlerden biridir.²⁵⁹

Ancak İbn Hacer, Ebû Nu'aym ve diğer bazı müstahrec yazarlarının zayıf râvîlerden gelen hadisleri de kitaplarına aldıklarına şahit olduğunu dile getirmektedir. Bunun sebebi İbn Hacer'e göre, müstahrec yazarlarının asıl gayeleri herhangi bir hadisin ziyadeli verisyonunu kaydetmek değil, âli isnada ulaşmaktır.

Netice olarak İbn Hacer, esasen İbnü's-Salâh'ın yukarıda zikredilen görüşünün tashih meselesi ile ilgili kanaatiyle doğrudan irtibatlı olduğunu ifade etmekte araştırma ve tetkik etme kapısının kapanması yolunu tercih eden müellifin bu görüşünün doğru olmadığını da ilave etmektedir. Zira genel olarak içerisinde sahih hadisin şartlarını barındıran hadislere sahih hükmü vermeyi yasaklamak, zikri geçen musannefler ve

²⁵⁸ الكتب المخرجة على كتاب البخاري أو كتاب مسلم رضي الله تعالى عنهما لم يلتزم مصنفوها فيها موافقتهما في ألفاظ إحدائهم بعينها من غير زيادة ونقصان لكونهم رَوَوْا تلك إحدائهم من غير جهة البخاري ومسلم طلبا لعلو الإسناد فحصل فيها بعض التفاوت في الإلفاظ. *İbnü's-Salâh, a.g.e., s. 22-23.*

²⁵⁹ *İbn Hacer, a.g.e., I, 292-293.*

müstahreclerde yukarıda ifade edildiği üzere sahih olmayan hadislere sahih hükmü vermeye yol açmaktadır. Bu nedenle her hadise hak ettiği değeri verebilmek için en doğru olan araştırma ve tenkid kapısını açık tutmaktır.²⁶⁰

5. Humeydî'nin el-Cem' beyne's-Sahihayn'ında Yer Alan Ziyadelerin Sıhhat Durumu

İbnü's-Salâh, yukarıda belirtildiği üzere, Sahihayn'a ziyade edilecek olan hadislerin, müelliflerinin sadece sahih hadisleri topladıklarını dile getirdikleri kitaplar ile mahzuf yerleri tamamlayan veya ziyade açıklamalarda bulunan müstahrec kitaplarından elde edilebileceğini kaydetmekte, akabinde de bu tür ziyadelerin Humeydî'nin *el-Cem' beyne's-Sahihayn* adlı eserinde oldukça fazla olduğunu bildirmektedir.²⁶¹ Ancak Irâkî, İbnü's-Salâh'ın son ifadesini tenkid etmiştir. Zira ona göre bu ifadeler Humeydî'nin kitabında yer alan tüm ziyadelerin sahih olmasını gerektirir. Hâlbuki durum bunun tam aksidir. Üstelik Irâkî'ye göre Humeydî, eserine yapmış olduğu ziyadelerin sahih olmasına dikkat ettiğine dair bir usûlü bulunduğundan bahsetmemiştir. Eserine aldığı ziyadeler Sahihayn'da bulunmayan ziyadelerdir ve bu ziyadeler başka bir sahih isnadla gelmediği müddetçe makbul değildir.²⁶² İbn Hacer ise bu konuda hocası Irâkî'ye katılmamaktadır. Hatta İbn Hacer, hocasının bu sözleri başkalarından aynen naklettiğini, zira Humeydî'nin kitabını gözden geçirmesi durumunda mukaddimesinde, eserine aldığı ziyadelerle ilgili takip ettiği metodu açıklayan ibarelere rastlayacağını ifade etmektedir. Ancak Sirâceddin İbn Mülakkın en-Nahvî de bu hususta Irâkî'yi desteklemektedir. Zira o *el-Mukni' fi ulûmil-hadis* adlı kitabında Humeydî'nin ziyadelerinin sahih olmadığını, çünkü Humeydî'nin, müstahriçler gibi hadisleri senedli bir şekilde rivâyet etmediğini ve ziyadeli kısmın neresinin olduğu ve sahih olup olmadığı hakkında da bir bilgi vermediğini ifade etmektedir. Yine Bulkînî de *Mehâsinü'l-ıstılâh* adlı eserinde Humeydî'nin *el-Cem' beyne's-Sahihayn*'ında Sahihayn'da olmayan bir takım ilavelerde bulunduğunu ancak

²⁶⁰ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 293-294.

²⁶¹ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 21.

²⁶² Irâkî, *et-Takyîd*, I, 244-245.

bu ilavelere sahih hükmü verme konusunda dikkatli olunması gerektiğini ifade etmektedir.²⁶³

Öte yandan İbn Hacer, Humeydî'nin, eserinin mukaddimesinde, takip ettiği metod hakkında “ وربما أضفنا إلى ذلك نبذاً مما تنبهنا عليه من كتب أبي الحسن الدارقطني وأبي بكر الإسماعيلي وأبي بكر الخوارزمي وأبي مسعود الدمشقي وغيرهم من الحفاظ الذين عنوا بالصحيح مما يتعلق بالكتابين من تنبيه على غرضٍ أو تتميمٍ لمُحذوفٍ أو زيادةٍ في شرحٍ أو بيانٍ لاسمٍ أو نسبٍ أو كلامٍ على إسنادٍ أو تتبعٍ ” ifadelerine yer verdiğini²⁶⁴ bildirmektedir. Bu durumda Humeydî “تتميمٍ لمُحذوفٍ” ifadesiyle İsmâîlî'nin Buhârî üzerine ve Burkânî'nin Müslim üzerine yapmış olduğu müstahreleri, “من تنبيه على غرضٍ أو تتميمٍ لمُحذوفٍ أو زيادةٍ في شرحٍ أو بيانٍ لاسمٍ أو نسبٍ” ifadesiyle de ed-Dârekutnî'nin *Kitâbu't-tetebbu'* u ile Ebû Mesûd'un *Kitâbu'l-etrâf* ını kastetmekte, “مما يتعلق بالكتابين” ifadesiyle de Sahihayn ile ilgili olmayan eserlerden kitabına hadis almadığını dile getirmektedir. İşte bu şekilde Humeydî metodunu kitabının mukaddimesinde açıkça ifade etmiştir. Esasen *el-Cem' beyne's-Sahihayn* incelendiğinde Humeydî'nin, bir hadise ziyadede bulunduğu müstahriclerden ziyadeyi yapan kişinin adını zikrettiği görülmektedir. Şayet ziyadeyi isnad ettiği kişi müstahrec yazarı değilse çoğunlukla bunu da ifade eder. Humeydî bir hadisi zikrettikten sonra ardından “ زاد فيه فلان كذا ” cümlesini zikrettiği için Şeyhân'a ait metnin anlaşılması ve nakledilmesi konusunda herhangi bir problem olmamaktadır. Ancak ziyadeli olarak kaydettiği metnin ardından “ زاد فيه الإسماعيلي كذا /İsmâîlî bu hadise ziyadede bulunmuştur” , “ اقتصر منه البخاري على كذا ” /Buhârî bu hadisi ihtisar ederek kaydetti” demesi bazı problemler meydana getirmektedir. Zira müellifin yukarıda zikrettiği ziyadeli metin Buhârî'ye ait bir metin değildir. Bu nedenle İbnü's-Salâh'ın da

²⁶³ İbn Hacer, en-Nüket, I, 300-301.

²⁶⁴ Humeydî, *el-Cem' beyne's-Sahihayn*, I, s. 74.

ikaz ettiği üzere²⁶⁵ herhangi bir kişi Humeydî'den doğrudan nakilde bulunur ve ardından Humeydî'nin yaptığı açıklamaya dikkat etmezse o zaman Sahihayn'da olmayan bir hadisi Sahihayn'a isnad etmiş olur ki bu da doğru olmaz.²⁶⁶

Buna göre İbn Hacer, Humeydî'nin ziyadelerinin senedleriyle kaydedilmediği için sahih olmadığı ve takip ettiği metoddan da bahsetmediği gerekçesiyle Humeydî'yi ve dolayısıyla Humeydî'nin ziyadelerinin sahih olduğunu söyleyen İbnü's-Salah'ı tenkid eden hocası Irâkî ile tam olarak aynı kanaati taşımamaktadır. Her ne kadar netice itibari ile her ikisi de Humeydî'de yer alan hadislerin tamamına sahih deme noktasında İbnü's-Salâh'ı tenkit etseler de tenkit gerekçeleri farklıdır. Irâkî senedsiz bir şekilde ziyadeleri kaydettiği ve yapmış olduğu ziyadelerin hepsinin sahih olduğuna dair bir açıklamada da bulunmadığı için İbnü's-Salâh'ı tenkit ederken İbn Hacer, Humeydî'nin ziyadelerinin müstahrec kitaplarından alındığı ve genel olarak müstahrec kitaplarında zayıf rivâyetlerin de bulunması gerekçesiyle tenkit etmektedir. Ancak bütün bunlara rağmen İbn Hacer, Humeydî'nin kitabında hangi kısmın ziyade edilip hangi kısmın Sahihayn'da bulunduğu konusunda titiz davrandığını ve mukaddimesinde de hangi kitaplardan ne maksatlarla istifade ettiğini bildirdiğini ifade etmekte ve bu noktalarda da Humeydî'yi tenkit eden hocasına aykırı fikir beyan etmektedir.

D. MUALLAK HADİS

1. Buhârî'nin Cezm Siğasıyla Rivâyet Ettiği Hadislerin Sıhhat Durumu

İbnü's-Salâh, Buhârî'nin muallak hadislerde kullanmış olduğu cezm ve temrîz siğaları ile ilgili olarak bir takım açıklamalarda bulunmaktadır. Buna göre “ قال رسول الله ” gibi cezm siğasıyla muallak olarak rivâyet edilen hadislerde, nakledilen sözün, talik yapılarak isnad edilen kimseye aidiyeti kesindir. Öte yandan “ روي عن فلان كذا ” ve “ روي عن النبي صلى الله عليه وسلم كذا وكذا ” gibi cezm siğasıyla muallak olarak rivâyet edilen hadislerde, nakledilen sözün, talik yapılarak isnad edilen kimseye aidiyeti kesindir. Öte yandan “ روي عن فلان كذا ” ve “ روي عن النبي صلى الله عليه وسلم كذا وكذا ” gibi cezm siğasıyla muallak olarak rivâyet edilen hadislerde, nakledilen sözün, talik yapılarak isnad edilen kimseye aidiyeti kesindir.

²⁶⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 23,24.

²⁶⁶ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 301-303.

gibi temrîz siğalarıyla muallak olarak zikredilen hadislerin ise talik yapılan kimseye aidiyeti kesin değildir. Zira bu tür siğalar, zayıf hadisler için de kullanılır. Bununla birlikte, Buhârî'nin bu tür muallak rivâyetlere, sahih hadisler arasında yer vermesi, bu hadislerin de sağlam asıllarının bulunduğu hissiyatını uyandırır. Bu tür muallak hadislerden Buhârî'nin sahih şartlarından uzaklaşan hadisler oldukça azdır ve bu hadisler Buhârî'nin sadece bab başlıklarında bulunup genel olarak metnin içerisinde yer almaz.²⁶⁷

İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın muallak hadislerde cezm ve temrîz siğalarının kullanımıyla ilgili olarak yukarıda zikretmiş olduğu bazı bilgilere katılmamaktadır. Ona göre Buhârî'nin cezm siğasıyla muallak olarak zikrettiği halde kendi sıhhat şartlarını tam olarak taşımayan hadisler hiç de az değildir. Bu tür hadislerin miktarının az olduğunu söyleyen İbnü's-Salâh'ı tenkit eden İbn Hacer, “Şayet İbnü's-Salâh, az ifadesiyle Buhârî'nin kitabının tamamına nisbetle, bu tür hadislerin miktarının az olmasını kastetmiş ise o zaman doğru kabul edilebilir. Aksi takdirde bu söz yanlıştır.” değerlendirmesinde bulunmaktadır. Öte yandan İbn Hacer, Ebû'l-Hasan b. Kattân'ın, muallak olarak zikredilen hiçbir hadisin, Buhârî'nin kendi şartlarına uygun olmadığını kesin bir dille ifade ettiğini de bildirmektedir. Ancak İbn Hacer, bunun da kabul edilebilecek bir görüş olmadığını ifade etmektedir.²⁶⁸

²⁶⁷ ما كان من ذلك ونحوه بلفظ فيه جرم وحكم به على من علقه عنه فقد حكم بصحته عنه. مثاله: قال رسول الله صلى الله عليه
وآله وسلم: كذا وكذا قال: ابن عباس كذا
İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 24.

وأما ما لم يكن في لفظه جرم وحكم مثل: روي عن رسول الله صلى الله عليه وسلم كذا وكذا أو روي عن فلان كذا أو في الباب
عن النبي صلى الله عليه وسلم كذا وكذا فهذا وما أشبهه من الألفاظ ليس في شيء منه حكم منه بصحة ذلك عن ذكره عنه
لأن مثل هذه العبارات تستعمل في الحديث الضعيف أيضا. ومع ذلك فأيراده له في أثناء الصحيح مشعر بصحة أصله إشعارا
İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 25.

ثم إن ما يتقاعد من ذلك عن شرط الصحيح قليل يوجد في كتاب البخاري في مواضع من تراجم الأبواب دون مقاصد الكتاب
İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 26.

²⁶⁸ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 323-324.

2. Temrîz siğalarıyla ifade edilen sözün isnad edildiği kişiye aidiyeti

İbn Hacer, temrîz siğalarıyla ifade edilen sözün isnad edildiği kişiye aidiyeti hususunda kesin bir hüküm taşımadığını öne süren İbnü's-Salâh'ın söz konusu düşüncesine itiraz etmektedir. Zira her ne kadar bazı hadisler Buhârî'nin şartlarına ters düşecek bir illet sebebiyle kesinlikten uzaklaşsalar da kitabın tamamı sahihtir. Ancak bu, Buhârî'nin söz konusu hadisleri, ihticâc maksadıyla rivâyet ettiği durumlar için geçerlidir. Aksi takdirde Buhârî'nin, her hangi bir hadisi gerekçelendirmek, cevap vermek veya zayıflığını açıklamak maksatlarıyla zikrettiği hadisler elbette bu dairenin dışındadır.²⁶⁹

İbn Hacer yukarıda zikrettiğimiz tenkitlerinden sonra genel olarak Buhârî'nin talikleriyle ilgili bilgi vermektedir. Konunun önemine binaen biz de burada bu konuya değinmeyi uygun bulduk. Buna göre Buhârî'nin vasletmediği merfû hadisler iki kısma ayrılır:

1. Buhârî'nin Sahîh'inin başka bir yerinde de bulunan muallak hadisler
2. Kitabın herhangi bir yerinde mevsûl olarak yer almayan muallak hadisler

Birinci grup muallak hadislerin talik edilmesinin sebebi esasen Buhârî'nin *Sahîh*'inde takip etmiş olduğu metodla ilgilidir. Zira Buhârî, hiçbir bilgiyi boş yere tekrar etmez. Şayet metin birden fazla hüküm içeriyorsa uygun bablarda hadisi tekrar eder veya hadisin uygun yerden ayrılabilmesi mümkünse takti' yapar. Ancak isnadı aynen tekrar etmez. Gerek hocalarını veya hocalarının hocalarını veya senetteki diğer ricali değiştirir. Öte yandan hadisin sadece tek bir isnadı olduğu halde pek çok hüküm ihtiva ediyorsa hadisin tekrarı kaçınılmaz olur. Ancak bu tür bir durumda Buhârî, gerek metni gerekse senedi takti' yapar. İşte bu, Buhârî'nin başka bir yerde zikrettiği hadisleri, bab başlıklarında muallak olarak zikretmesinin nedenlerinden biridir.²⁷⁰

²⁶⁹ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 324.

²⁷⁰ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 325.

İkinci grup ise Buhârî'nin kitabının başka bir yerinde bulunmadığı halde sadece muallak olarak zikrettiği hadislerdir. Bu tür hadisler cezm ve temrîz siğası olmak üzere iki şekilde olur.

Buhârî'nin cezm siğasıyla muallak olarak zikrettiği hadislerin, kendisinden talik ettiği kişiye aidiyeti sahihtir. Artık bundan sonraki tetkik hadisin ricaline bırakılmıştır. Bu kısımdan bazı hadisler, Buhârî'nin şartlarına da tam olarak uygundur. Buhârî'nin bu tür hadisleri talik yapmasının çeşitli sebepleri olabilir. Nitekim Buhârî'nin söz konusu hadisi, sema yoluyla değil de müzakere ya da icazet yoluyla alması talik yapmasının nedenleri arasında sayılabilir. Bu tür hadislerin bir kısmı sahih, hasen veya inkita sebebiyle zayıf olsalar da bazıları Buhârî'nin şartlarına tam olarak uymaz.²⁷¹

Buhârî'nin muttasıl olarak herhangi bir yerde zikretmeyip sadece muallak olarak temrîz siğalarıyla naklettikleri hadislerin ise çok az bir kısmı Buhârî'nin şartlarını tam olarak taşır. Bu tür hadislerin temrîz siğasıyla nakledilmesinin nedenleri arasında Irâkî'nin de işaret ettiği üzere,²⁷² Buhârî'nin hadisi mânâ ile rivâyet etmiş olması sayılabilir. Her ne kadar bu tür hadisler, râvîleri arasında, Buhârî'nin *Sahîh*'inde hadislerine yer vermediği râvîlerin bulunması veya başka bir illet taşınması gibi sebeplerden dolayı, Buhârî'nin şartlarını taşımasalar da yine de içlerinde sahih, hasen ya da zayıf olanlar bulunmaktadır. Ancak zayıf olan hadisler de iki türlüdür. Zayıf kabul edilen hadislerin bazıları başka bir yolla desteklenirken bazıları ise her halükarda zayıf mertebesinden yükselemez. Ancak Buhârî, bu derece zayıf olan hadislere *Sahîh*'inde işaret etmektedir.²⁷³

Netice itibariyle Buhârî'nin cezm siğasıyla nakletmiş olduğu talikâtından kendi şartlarına tam olarak uymayan pek çok hadis vardır. Temrîz siğasıyla kaydettiği muallak hadisler ise şayet ihticâc ve istişhâd maksadıyla nakledilmişse hadis, sahih, hasen ya da

²⁷¹ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 325-326.

²⁷² Irâkî, *a.g.e.*, I, 269.

²⁷³ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 326

desteklenebilecek nitelikte zayıf hadis olabilir. Öte yandan temrîz siğasıyla nakledilen hadis, Buhârî'nin kabul etmediği bir görüş içeriyorsa, o hadis Buhârî nezdinde kesinlikle zayıftır. Kaldı ki Buhârî de bu durumda hadisin zayıf olduğunu bildirmektedir.²⁷⁴ Nitekim Buhârî ezân kitabında “İmamın selamdan sonra namaz kıldığı yerde beklemesi” babında Nafi‘den İbn Ömer’in farz namaz kıldığı yerde namaz kıldığını naklettikten sonra temrîz siğasıyla Ebû Hureyre’den, Hz. Peygamber’in “İmam farz namaz kıldığı yerde nafîle kılmaz.” dediğini nakletmektedir.²⁷⁵ Ancak anlaşıldığı üzere Buhârî, temrîz siğasıyla naklettiği bu hadisi esasen redetmek için kaydetmiştir. Kendi görüşü imamın, namaz kıldığı yerde nafîle namaz da kılabilceği yönündedir. İşte Buhârî'nin karşı görüşü redetmek maksadıyla, temrîz siğasıyla naklettiği bu görüş kendi nezdinde zayıftır. Nitekim bunu da hadisin ardından zikrettiği “لم يصح” ifadesiyle beyan etmektedir.²⁷⁶

E. SAHİH HADİSİN MERTEBELERİ

İbnü's-Salâh, sahih hadisin kısımlarını zikrederken, sahih hadisler içerisinde sıhhat bakımından en üstün olanın Buhârî ve Müslim'in ittifak ederek naklettikleri hadisler olduğunu belirtmektedir.²⁷⁷ Ancak İbnü's-Salâh'ın bu görüşü, sahih hadislerin en yüksek mertebesinin, tevatür seviyesine ulaşmış veya tevatüre yakın hadisler olduğu gerekçesiyle tenkite uğramıştır. İbn Hacer söz konusu tenkite cevap olarak Buhârî ve Müslim'in *Sahîh* 'lerinde veya yalnızca herhangi birinde bulunmadığı halde mütevatir vasfını taşıyan her hangi bir hadis bilinmediğini ifade etmektedir.²⁷⁸

²⁷⁴ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 325-326.

²⁷⁵ Buhârî, “Ezân”, 157.

²⁷⁶ Muallâk hadislerin cezm ve temrîz siğalarıyla kullanımları ve bu tür hadislerin sıhhat değerleri hakkında daha fazla örnek için bkz. İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 326-342. Ayrıca İbn Hacer'in, muallâk konusunu müstakil olarak ele aldığı *Tağliku't-ta'lik* adlı bir eseri bulunmaktadır. *Tağliku't-ta'lik ala Sahihu'l-Buhârî*, I-IV, thk. Saîd b. Abdurrahman Musa Kazaki, Beyrut: el-Mektebü'l-islâmî, Amman: Daru Ammar 1985.

²⁷⁷ *فأولهما : صحيح أخرجه البخاري ومسلم جميعا على أقسامه باعتبار ذلك* İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 27.

²⁷⁸ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 363.

Sahih hadislerin en üst mertebesinin, müttefekun aleyh hadisler olmayıp Kütüb-i Sitte imamlarının ittifaken rivayet ettiği hadisler olduğunu belirterek İbnü's-Salâh'a itiraz edenlere ise cevap Irâkî'den gelmektedir. Nitekim Irâkî söz konusu tenkite “Kitabında sadece sahih hadisleri toplamayı şart koşmayanlar, sıhhat açısından daha sahih hadisleri kitaplarına kaydetmiş olamazlar.” ifadeleri ile cevap vererek İbnü's-Salâh'ı savunmuştu.²⁷⁹ İbn Hacer, hocası Irâkî'nin cevabını yeterli bulmakta ve bu tenkitle ilgili başka bir açıklama yapmamaktadır.

Bununla birlikte İbn Hacer, sahih hadisin ilk mertebesi olan müttefekun aleyh hadisleri de kendi arasında bir sıralamaya tabi tutmaktadır. Buna göre ilk sırada mütevatir olan hadisler yer alırken, ikinci sırada tariklerinin çokluğu sebebiyle meşhur olan hadisler bulunmaktadır. Bundan sonra da sırasıyla, Buhârî ve Müslim'in, kitabına sadece sahih hadisleri almayı şart koşan imamlara muvafakat ettiği hadisler; Buhârî ile Müslim'in diğer hadis kitaplarında yer alan hadislerle ortak naklettiği hadisler; sonra yalnızca Buhârî ve Müslim'in rivâyet ettiği hadisler gelmektedir. Böylece İbn Hacer, sahih hadislerin ilk mertebesinde bulunan Buhârî ve Müslim'in ittifaken rivâyet ettiği hadisleri de kendi arasında bu beş madde ile sıralamaktadır.²⁸⁰

II. HADİS TARİHİ

A. SAHİH HADİS MUSANNİFLERİ

İbn Hacer, sahih hadisleri tasnif eden ilk musannifin kim olduğu ve onu sırasıyla hangi musanniflerin takip ettiği mevzularında yöneltilen tenkitlere yer vermekte ve bu konuda öne sürülen iddialara cevap vererek İbnü's-Salah'ı müdafaa etmektedir.

²⁷⁹ Irâkî, *et-Takyîd*, I, 283.

²⁸⁰ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 364.

1. Sahih Hadisleri Tasnif Eden İlk Musannif

İbnü's-Salâh, sadece sahih hadisleri toplayan ilk eseri, İmam Buhârî'nin tasnif ettiğini, onu da İmam Müslim'in takip ettiğini belirtmiştir.²⁸¹ Ancak İbn Hacer, Alâeddin Moğoltay'ın (v. 762/1360) sahih hadisleri toplayan ilk eseri İmam Mâlik'in tasnif ettiği ve onu sırasıyla Ahmed b. Hanbel ve ed-Dârîmi'nin takip ettiğini ifade ederek İbnü's-Salâh'a muhalif bir görüş beyan ettiğini dile getirmektedir. İbn Hacer, Moğoltay'ın, söz konusu ifadelerinin ardından serdeddiği “Kimsenin ‘İbnü's-Salâh burada sahih ile ıstılahî mânâda sahihi kastetmiştir. Yoksa İmam Mâlik'in kitabını kastetmemiştir. Çünkü *Muvatta*'ın içinde çok sayıda belağ türünden munkatı hadisler vardır’ deme hakkı yoktur. Zira aynı durum İmam Buhârî'nin *Sahih*'inde de yer almaktadır.” cümleleriyle de itirazını kuvvetlendirdiğini ifade etmektedir.

İbn Hacer, öncelikle Moğoltay'ın bu itirazına hocası Irâkî'nin vermiş olduğu cevabı naklederek sözlerine başlamaktadır. Irâkî söz konusu tenkide “İmam Mâlik kitabına sadece sahih hadisleri toplamamıştır. Zira o mürsel, munkatı ve belağ türünden hadisleri de kitabına dâhil etmiştir.” şeklinde cevap vermektedir. Ancak İbn Hacer, hocası Irâkî'nin cevabını Moğoltay'ın ifadelerine karşı doyurucu bir cevap olacak nitelikte bulmamaktadır. Zira zahiren Buhârî'nin -bazıları şartlarına uymadığı halde- naklettiği muallak hadisler göz önüne alındığında Moğoltay'ın zikrettiği husus kabul edilebilir gözükmemektedir. Zira bu açıdan bakıldığında Buhârî de İmam Mâlik gibi sahih olanla olmayan hadisleri karışık olarak vermiştir.²⁸²

İbn Hacer'e göre Alâeddin Moğoltay, yönelttiği itiraza Irâkî'nin verdiği cevap verilecek ve böylece tenkidi geçersiz kılınacak diye korkmuş olacak ki önceden bu cevabın yeterli olmadığını ifade eden gerekçeler bildirmiştir. O halde İbn Hacer'e göre söz konusu itiraza verilmesi gereken en doğru cevap, öncelikle müellifin “İlk sahih eser yazan musannif” derken kastettiği şeyi doğru tespit etmekle mümkün olacaktır. O halde

²⁸¹ أول من صنف الصحيح البخاري أبو عبد الله محمد بن إسماعيل الجعفي مولاهم. وتلاه أبو الحسين مسلم بن الحجاج النيسابوري
القشيري من أنفسهم. İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 17-18.

²⁸² İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 277.

müellif sahih derken genel olarak kitabın sahih olmasını mı yoksa önceki sayfalarda tanımı yapılan maruf bir ıstılah olan sahih hadisi mi kastetmiştir? İbn Hacer'e göre hiç şüphesiz İbnü's-Salâh, ıstılâhî mânâda sahih hadisi kastetmiştir. Bu nedenle her ne kadar mürsel, munkatı ve sahabe sözleriyle ihticâc eden kimselere göre İmam Mâlik'in *Muvatta*'sı tamamıyla sahih olsa da İbnü's-Salâh, sahih eser sıralamasında İmam Mâlik'e öncelik vermemiştir. Zira hadis ehline göre söz konusu hadis türleri sahih hadisin şartlarını sağlamamaktadır. Aynı durumun Buhârî'de de olmasına gelince, İmam Mâlik'in bu türden hadisleri ile Buhârî'nin kullandığı hadisler arasındaki fark oldukça açıktır. Şöyle ki İmam Mâlik'in munkatı ya da mürsel hadisleri bizatihi kendisinden bu şekliyle işitilmiş hadislerdir. Zaten mezkûr hadisler gerek İmam Mâlik gerekse ona tâbi olan kimseler için bir hüccettir. Ancak Buhârî'nin kullandığı bu türden hadisler onun bizatihi kendisinin, bab başlıklarında gerek tenbîh gerekse istişhâd amaçlı ve yahut bazı ayetlerin tefsiri olması açısından, kasten isnadlarını hazfederek zikrettiği hadislerdir. Kaldı ki Buhârî'nin isnadlarını veya metinlerinin bir kısmını hazfederek *Sahih*'ine kaydettiği hadislerin mevsul şekilleri ya *Sahih*'in başka bir yerinde ya da diğer musannefâtında mevcuttur.²⁸³

İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın, "İlk sahih eser tasnif eden" ifadesinin ancak ricalinin sika olması bakımından değerlendirilmesi halinde İmam Mâlik'i işaret edebileceğini ilave etmektedir. Zira onun kitabı kendi asrında bu alanda eser tasnif etmiş olan, Sa'îd b. Ebî Arûbe (v. 156/772), Hammâd b. Seleme (v. 167/783), Muhammed b. İshâk (v. 150/767), Ma'mer b. Râşid (v. 152/769), Abdulazîz b. Cüreyc (v. 150/767), Abdullah b. Mübarek (v. 181/797) ve Abdurrezzâk b. Hemmâm (v. 211/826) gibi pek çok muhaddisin musannefâtına kıyasla en sahih olanıdır. Bu nedenle İmam Şafî, "Allah'ın kitabından sonra en sahih kitap İmam Mâlik'in kitabıdır." diyerek *Muvatta*'ın önemine işaret etmiştir. Ancak sahih kelimesini, belirli vasıflarını haiz olan sahih hadis olarak ele alacak olursak bu mânâda sahih hadisleri ilk olarak bir araya getiren musannif, İbnü's-Salâh'ın da kesin bir ifadeyle dile getirdiği gibi İmam Buhârî,

²⁸³ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 277-278.

onu takip eden musannif de İmam Müslim'dir. Istılâhi mânâda İmam Mâlik'in kitabı yalnızca munkatı hadis ile ihticâc edenlerin nezdinde sahih olarak kabul edilebilir.²⁸⁴

İbn Hacer, Ebû Bekr İbnü'l-Arabî'nin (v. 543/1148) Tirmizî'nin *Sünen*'ine yazmış olduğu mukaddimede, söz konusu mevzuyla ilgili bir sözüne de açıklık getirmektedir. İbnü'l-Arabî "*Muvatta*' ilk asıl, Buhârî'nin kitabı ise ikinci asıldır. Bu ikisinden sonra tasnif edilmiş Müslim, Tirmizî ve diğerlerinin kitapları bu ikisi üzerine bina edilmiştir." demektedir.²⁸⁵ İbn Hacer'e göre, İbnü'l-Arabî bu sözü ile sadece İmam Mâlik'in *Muvatta*'nın, Buhârî'nin *Sahih*'inden daha erken bir vakitte tasnif edilmesini kastediyorsa doğru kabul edilebilir. Zira bu, üzerinde tartışmaya dahi gerek olmayan bilinen bir gerçektir. Ancak İbnü'l-Arabî, sıhhat açısından *Muvatta*'ın asıl olmasından bahsediyorsa, o zaman İbn Hacer ancak izahını yaptığı şekliyle anlaşıldığında doğru kabul edilebileceğini ifade etmektedir.²⁸⁶

2. Sahih Hadisleri Tasnif Eden İlk Musannifin İlk Takipçileri

Alâeddin Moğoltay, en sahih kitap olarak İmam Mâlik'in *Muvatta*'ını görmekte onun akabinde de Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i ile Dârimî'nin *Sünen*'inin geldiğini iddia etmektedir. Ancak İbn Hacer'e göre bu sıralamada da bazı sıkıntılar söz konusudur. İbn Hacer, Ahmed b. Hanbel konusundaki problemin çözümünü hocası Irâkî'ye bırakmaktadır.

İbnü's-Salâh, müsned türü eserlerin Kütüb-i Hamse'ye dâhil edilemeyeğini çünkü müsned musanniflerinin gayesinin, ihticâc edilip edilmemesine bakmaksızın herhangi bir sahabîden gelen bütün rivâyetleri toplamak olduğunu bu nedenle de bu tür eserlerin sadece sahih hadisleri barındırmadığını ifade etmektedir.²⁸⁷ Irâkî bazı kimselerin Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer alan bazı isnadların sahih olmasından hareketle, müellifinin kitabına sadece sahih hadisleri toplamayı şart koştuğunu ileri

²⁸⁴İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 278-279.

²⁸⁵İbnü'l-Arabî, *Ârızatü'l-ahvezî*, I, 5.

²⁸⁶İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 279-280.

²⁸⁷İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 37-38.

sürdüklerini ve böylece Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ini diğer müsnedlerden tefrik etmeyen İbnü's-Salâh'ı tenkid ettiklerini dile getirmektedir. Irâkî bu tenkide cevap olarak öncelikle İbn Hanbel'in sadece sahih hadisleri toplamak gibi bir şart koşmadığını ifade etmektedir. Bu bağlamda Ebû Mûsâ el-Medîni'nin naklettiği; "Ahmed b. Hanbel kendisine sorulan bir hadis hakkında "Araştırın! Şayet *Müsned*'imde mevcutsa alabilirsiniz ancak *Müsned*'de yoksa o hadis hüccet değildir." demektedir." şeklindeki haberi *Müsned*'deki hadislerin sahih olduğuna bir delil olarak zikredilmiştir. Ancak Irâkî, bu rivâyette *Müsned*'in içinde yer alan tüm hadislerin sahih olduğuna dair sarih bir ifadenin bulunmadığını dile getirmektedir. Aksine bu rivâyetten sadece İbn Hanbel'in *Müsned*'inde yer almayan hadislerin hüccet olmadığı sonucu çıkmaktadır. Ancak Sahihayn'da yer aldığı halde²⁸⁸ *Müsned*'de yer almayan sahih hadislerin olduğu da bir gerçektir. Kaldı ki Ahmed b. Hanbel'in bizatihi kendisi kitabında yer alan bazı hadisleri zayıf saymıştır. Nitekim Hz. Aişe'den merfû olarak aktarılan "Abdurrahman b. Avf'ın cennete sürünerek girdiğini gördüm." haberi bu duruma bir örnek olarak verilebilir. Zira bu hadisin isnadında yer alan Ammar b. Zâzân hakkında İbn Hanbel "Ammar münker hadisler rivâyet eder." değerlendirmesinde bulunmuş ve söz konusu hadisin de münker olduğunu söylemiştir. Hatta İbnu'l-Cevzî, bu hadisi *Mevzûât*'ına kaydetmiştir. Daha bunun gibi pek çok hadisin İbn Hanbel'in *Müsned*'ine girdiği bilinmektedir. O halde *Müsned*'de zayıf hatta uydurma hadislerin olduğu muhakkaktır.²⁸⁹

Irâkî, Dârimî'nin kitabında da pek çok zayıf hadisin bulunduğunu ifade etmektedir. Ancak bu kadarı Alâeddin Moğoltay'ın "Büyük bir cemaat Dârimî'nin *Müsned*'inin sahih olduğunu ifade etmiştir." şeklindeki iddiasına cevap vermek için yeterli değildir. İbn Hacer, Moğoltay'ın böyle bir nakilde bulunmasına rağmen hiçbir âlimin böyle bir söz söylediğini işitmediğini dile getirmektedir. Ardından da İbn Hacer, Moğoltay'ın "Hafız Ebû Muhammed el-Münzirî'nin yazısıyla Dârimî'nin kitabının başlığının 'المسند الصحيح الجامع' şeklinde yazılmış olduğunu gördüm." ifadelerine

²⁸⁸ Buhârî, "Nikâh", 83; Müslim, "Fedâilü's-sahâbe", 92.

²⁸⁹ Irâkî, *et-Takyîd*, I, 329-337.

rastladığını nakletmektedir. Ancak İbn Hacer, durumun Moğoltay'ın iddia ettiği gibi olmadığını zira söz konusu kitabın, Münzirî'nin kalemiyle yazılmış ve aynı zamanda kendi semâını da gerçekleştirdiği nüshasına dikkatlice baktığında kitabın ilk sayfası da dâhil olmak üzere bazı sayfalarının Münzirî tarafından yazılmayıp yazısı, Münzirî'nin yazısına çok benzeyen Ebü'l-Hasan b. Abdulazîm tarafından yazılmış olduğunu tespit ettiğini bildirmektedir. Anlaşılan o ki Moğoltay, Münzirî ile Ebü'l-Hasan'ın yazılarını birbirine karıştırmıştır. Ancak Ebu'l-Hasan yazısıyla ihticâc edilebilecek biri değildir. Öte yandan şayet kendisine güvenilen biri, kitabın ismini mezkûr şekliyle yazmış olsaydı bile bu söz, Dârimî'nin kitabında zayıf ve munkatı pek çok hadisın bulunması sebebiyle büyük bir çelişki ifade ederdi.²⁹⁰ O halde İmam Mâlik'ten sonra sahih hadisleri tasnif eden ikinci kişi ne İbn Hanbel ne de Dârimî olabilir. Bu durumda sahih hadislerin ikinci musannifi İbnü's-Salâh'ın da belirttiği gibi Müslim b. el-Haccâc'tır.

Böylece İbn Hacer, Moğoltay'ın sahih hadisleri bir araya getiren ilk eserin Buhârî'nin *Sahîh*'i olmadığına ve bu dalda ismi zikredilecek ikinci ve üçüncü ismin sırasıyla Ahmed b. Hanbel ve Dârimî olması gerektiğine yönelik itirazına uzun bir izahâtla cevap vermektedir.

III. HADİS EDEBİYATI

A. BUHÂRÎ VE MÜSLİM'İN SAHİH'LERİNİN MUKAYESESİ

İbnü's-Salâh, Allah'ın kitabından sonra en sahih kitapların Buhârî ve Müslim'in *Sahîh* 'leri olduğunu ifade ettikten sonra Buhârî'nin *Sahîh* 'inin, Müslim'in *Sahîh* 'ine nispeten hem daha sahih hem de daha çok istifade edilebilir bir kitap olduğunu bildirmektedir. Ardından İbnü's-Salâh, Hâkim Ebû Abdullah'ın hocası olan Ebû Ali en-Nisâbûrî'nin (v. 349/960) “Gök kubbenin altında Müslim b. el-Haccâc'ın *Sahîh* 'inden daha sahih bir kitap yoktur.” ifadesini aktarmaktadır. Ancak İbnü's-Salâh, Ebû Ali en-Nisâbûrî ve Müslim'in *Sahîh* 'ini, Buhârî'nin *Sahîh* 'ine üstün tutanların bu sözlerinden maksadlarının, Müslim'in mukaddimeden sonra kitabına sahih olmayan hiçbir hadisi kaydetmemesi, olması durumunda ancak doğru kabul edilebileceğini aksi

²⁹⁰ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 280.

takdirde bu sözün merdûd bir görüş olduğunu bildirmektedir.²⁹¹ Ancak İbn Hacer, bazı Mağrib ulemâsından gelen pek çok farklı görüşten dolayı, İbnü's-Salâh'ın bu sözüne ilave bir takım açıklamalar getirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Nitekim Ebû Muhammed Kâsım b. Kâsım et-Tüçîbî'nin, Ebû Muhammed b. Hazm'dan rivâyetine göre İbn Hazm, Müslim'in kitabını, Buhârî'nin kitabına tercih etmektedir. Gerekçe olarak da Müslim'in *Sahîh*'inde, mukaddime bölümünden sonra sahih olmayan hiçbir hadis bulunmazken, Buhârî'nin bab başlıklarında gayr-ı sahih pek çok hadisin bulunmasını göstermektedir. Aynı şekilde Kâdî İyâz da, (v. 544/1149) Ebû Mervân et-Tubnî'nin (v. 457/1064) bazı hocalarının Müslim'in *Sahîh*'ini, Buhârî'nin *Sahîh*'inden üstün gördüklerini naklettiğini²⁹² bildirmektedir.²⁹³

İbn Hacer, Mağrib ulemâsından Müslim'in *Sahîh*'ini, Buhârî'nin *Sahîh*'ine tercih edenlerin, söz konusu kanaatlerinin genel olarak eserlerin sıhhat kıyaslamasına dayanmadığını ifade etmektedir. Zira böyle bir değerlendirmenin iki nedeni olabilir. Bunlardan ilki İbn Hazm'dan gelen nakildir. Yani Buhârî'nin bab başlıklarında sahih olmayan hadislere yer vermesidir. Müslim'in *Sahîh*'ini üstün görenlerin bir diğer nedeni ise Buhârî'nin, mânâ ile rivâyet ve taktî' gibi Müslim'in caiz görmediği bazı konuları caiz görmesidir. İkinci neden üzerinde duracak olursak Buhârî'nin söz konusu durumlara cevaz vermesinin iki önemli sebebinden bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki Buhârî ve Müslim'in kitaplarının tasnif şekli ile ilgili farklılıktır. Nitekim Buhârî kitabını, uzun rihleler neticesinde tasnif etmiştir. Buhârî'nin, eserinin tasnif sürecini "Nice hadis var ki Şam'da işittim daha sonra Mısır'da yazdım. Nice hadis de var ki Basra'da işittim. Horasan'da yazdım." ifadeleriyle anlattığı rivâyet edilmiştir. İşte bundan dolayı Buhârî, pek çok hadisi hıfzından yazmış, harfî harfine duyduğu lafızlarla kaydetmeyip mânâ ile rivâyet etmiştir. Buna karşın Müslim, kitabını hayatta olan pek çok hocasından işittiği asıllardan istifade ederek tasnif etmiştir. Bu nedenle lafızların tam olarak uyuşmasına ayrı bir özen göstermiştir.²⁹⁴

²⁹¹ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 18. ثم إن كتاب البخاري أصح الكتابين صحيحا وأكثرهما فوائد.

²⁹² Kurtubî, *el-Müfhim*, I, 24.

²⁹³ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 82.

²⁹⁴ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 83.

Buhârî'nin mânâ ile rivâyet ve taktî'i caiz görmesinin bir diğere nedeni ise Buhârî'nin hadislerden hüküm çıkarmasıdır. Bu nedenle şayet bir hadis birden fazla hüküm ihtiva ediyorsa, Buhârî, hadisi konularına göre bölerek, ilgili yerlerde ilgili kısımları kaydetmeyi tercih etmiştir. Aksi takdirde Buhârî, hadisin ihtiva ettiği konulardan her birinde baştan sona lafzı lafzına hadisin tamamını tekrar verecek olsaydı kitabın hacmi ciddi şekilde artardı. Bu nedenle hadisleri gerektiği zaman kesmekte ve hadisin sadece konu başlığı ile ilgili kısmını kitabına kaydetmektedir. Müslim ise Buhârî gibi hadislerden hüküm çıkarma gayreti içinde olmadığı için konuyla ilgili tüm hadisleri tam metniyle, tek bir bab altında nakleder. Şayet bir hadis birden fazla hüküm ihtiva ediyorsa hadisin en belirgin konusu altında hadisin tamamını zikreder.²⁹⁵

Öte yandan İbn Hacer, Ebû Ali Hüseyin b. Ali b. Yezîd en-Nîsâbûrî'den (v. 349/960) Müslim'in *Sahîh*'inin, Buhârî'nin *Sahîh*'inden daha üstün olduğunu düşündüğünü ifade eden sarîh bir ifade bulamadığını bildirmektedir. İbn Hacer'e göre, İbnü's-Salâh'ın, Müslim'in kitabının en sahih olmasıyla ilgili nakli Müslim'in *Sahîh*'inin, Buhârî'nin *Sahîh*'inden daha üstün olmasını gerektirmez. Zira "Bu beldede bu ilmi en iyi bilen filancadır." sözü ile "Bu beldede bu ilmi filancadan daha iyi bilen yoktur." cümleleri arasında fark vardır. Şöyle ki ilk cümle en iyi bilene işaret ederken ikinci cümle o ilmi filanca kişiden daha iyi bilen bir kimse olmadığını ifade eder ancak filanca ile eşit seviyede bilen birilerinin olma ihtimalini içinde barındırır. Ancak burada Ebû Ali'nin sözleri iki türlü mânâyâ da muhtemeldir. İbn Hacer söz konusu ibarenin Nevevî, İbn Cemâ'a, Tâcüddin et-Tebrîzî ve bazı muhaddislerin eserlerinde geçtiğini ifade etse de, İbnü's-Salâh'ın ihtisarlari arasında cezm sigasıyla Ebû Ali'nin "Müslim'in *Sahîh*'i Buhârî'nin *Sahîh*'inden daha sahihtir." dediğini nakleden bir müellif görmediğini de belirtmektedir.²⁹⁶

İbn Hacer, Ebû Saîd el-Alâî'nin (v. 761/1359) eserinde, Ebû Ali en-Nîsâbûrî'nin söz konusu sözü söylemesinin bir nedeni olarak Buhârî'nin *Sahîh*'ini görmemiş olabileceğine delâlet eden ifadeler gördüğünü de bildirmektedir. Ayrıca İbn

²⁹⁵ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 281-283.

²⁹⁶ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 284.

Hacer, Ebû Ali'nin böyle bir kanaat taşımasının başka bir nedeni olarak, Müslim b. el-Haccâc'ın kendisi ile aynı memleketli oluşunu da göstermektedir. Öte yandan Halilî'nin *Kitâbu'l-irşâd*'ında Ebû Ali'nin (v. 349/960) muasırı ve aynı zamanda Hâkim Ebû Abdullah'ın da hocası olan Ebû Ahmed en-Nîsâbûrî'den (v. 378/988) nakledildiğine göre Ebû Ahmed, "Allah, Muhammed b. İsmail'e rahmet etsin. O pek çok kitap telif etti ve insanlara açıkladı. Müslim b. Haccâc gibi ondan sonra eser telif edenler mutlaka onun eserinden istifade etti. Müslim b. el-Haccâc da pek çok şeyi ona nispet etmeksizin onun kitabından aldı." değerlendirmesinde bulunmuştur. Kaldı ki Ebû'l-Hasan ed-Darekutnî'den gelen nakil de Ebû Ahmed'in sözlerini teyid eder niteliktedir. Darekutnî Sahihayn ile ilgili bölümde İmam Müslim ile ilgili olarak "Müslim ne yaptı ki? Buhârî'nin kitabını aldı ve onun kitabı üzerinde bir nevi müstahrec çalışması yaptı. Bir takım ziyadelerde bulundu." ifadelerine yer vermektedir. Yine Ebû Ali en-Nisâbûrî'nin hocalarından olan Ebû Abdurrahman en-Nesâî de "Bütün eserler arasında Muhammed b. İsmail'in kitabından daha sağlam bir kitap yoktur." sözleriyle Buhârî'nin *Sahîh*'i hakkındaki kanaatini bildirmektedir. Hadis imamlarından Buhârî'nin *Sahîh*'inin daha üstün oluşuyla ilgili daha pek çok söz rivâyet edilmiştir. Bütün bu sözler bir tarafa sadece hadis ehlinin Buhârî'nin hadis ilmi konusunda Müslim'den çok daha yetkin olduğu konusundaki ittifâkı dahi Buhârî'nin eserinin daha üstün oluşunu göstermek için yeterlidir. Ancak yine de Buhârî'nin *Sahîh*'inin Müslim'in *Sahîh*'inden çok daha üstün olduğunu tafsilatlı bir şekilde gerekçelendirmek gerekirse iki temel gerekçe ile ele alınabilir. Bunlardan ilki muttasıl sahih isnadlar, bir diğeri ise âdil râvîlerdir. Buhârî'nin senedleri ittisal açısından Müslim'in senedlerinden çok daha kuvvetli, râvîleri ise Müslim'in râvîlerinden çok daha âdildir.²⁹⁷

İbn Hacer bu durumu beş önemli madde ile delillendirmektedir. Öncelikle Buhârî'nin rivâyetini almakta infirad ettiği râvî sayısı dört yüz otuz beştir. Bu râvîlerden sadece yaklaşık seksen tanesi zayıf olmakla tenkid edilmiştir. Buna karşın Müslim'in ise, Buhârî'de olmadığı halde hadislerine yer verdiği râvîlerin sayısı altı yüz yirmi olup bu râvîlerden yüz altmış tanesi tenkide uğramıştır. Buna göre hakkında tenkid

²⁹⁷ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 285-286.

bulunmayan râvîlerin rivâyetlerine yer vermenin, hakkında bir takım tenkidler bulunan râvîlerin rivâyetlerine yer vermekten çok daha takdir-i şayan bir durum olduğunda hiç şüphe yoktur.

Bir başka gerekçe ise Buhârî'nin hakkında bir takım eleştiriler bulunan râvîlerden tek olarak rivâyet ettiği hadislerin sayısı oldukça az iken Müslim'in tenkide uğrayan ravilerden teferrüd ederek naklettiği hadislerin çok daha fazla olmasıdır.

Bir diğer önemli gerekçe ise Buhârî'nin teferrüd ettiği râvîler her ne kadar bazı âlimler tarafından eleştirilse de çoğu, Buhârî'nin bizatihi görüşüp adâlet ve zabt açısından nasıl birer râvî olduklarını anladığı, hadislerini öğrenip hangilerinin sahih hangilerinin gayr-ı sahih olduğunu tefrik edebildiği hocalarıdır. Ancak Müslim'in teferrüd ettiği râvîlerden tenkide uğrayanlar ise böyle değildir. Pek çoğu mütekaddimundan bazı râvîlerdir. Bu durumda herhangi bir kimse kendi hocasının hadislerini, elbette ki başka bir kimsenin kendisinden çok daha önce yaşayan bir kişinin hadislerini bildiğinden çok daha iyi bilecektir.

Râvîlerin adaletiyle ilgili son gerekçe ise Buhârî'nin, mütekaddimundan tenkide uğrayan râvîlerinin rivâyetlerini gerek mütâbeat gerekse istişhâd olması açısından kaydetmesidir. Ancak Müslim'de durum yine Buhârî'nin uygulamasının tam aksidir. Nitekim o tenkide uğrayan râvîlerden gelen rivâyetlerle ihticâc etmiştir. Özetle Buhârî'nin mütâbeatıyla Müslim ihticâc ederken, Müslim'in mütâbeatını Buhârî eserine bile almamıştır.

Buhârî'nin *Sahîh*'ini Müslim'e üstün kılan son gerekçe ise ittisal ile ilgilidir. Nitekim Müslim, Mukaddime'sinde likâ gerçekleşmemiş dahi olsa iki râvînin muasır olması durumunda, mu'an'an olarak yaptıkları rivâyetin ittisal hükmünde olduğu konusunda bir icmanın bulunduğunu nakletmiştir. Ancak Buhârî, bir kez bile olsa lika gerçekleşmedikçe muan'an hadisin muttasıl hükmünde olmadığı kanaatindedir. Müslim'in dediği gibi böyle bir durumda ittisalin varlığı kabul edilse dahi Buhârî'nin şartının ittisali sağladığı çok daha sarihtir.²⁹⁸

²⁹⁸ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 286-289.

İşte bütün bu gerekçeler ışığında İbn Hacer, Buhârî'nin kitabının, Müslim'in kitabından çok daha sahih olduğunu tafsilatlı bir şekilde dile getirmekte ve böylece İbnü's-Salâh'ın sadece Buhârî'nin bab başlıklarında yer alan hadislerden hareketle bertaraf etmeye çalıştığı aksi kanaatlerin yanlışlığını daha doyurucu bir şekilde ortaya koymaktadır.

B. HÂKİM'İN MÜSTEDREK ADLI ESERİ

1. Müstedrek'in Tasnif Metodu

İbnü's-Salâh, Hâkim'in, *Müstedrek*'ine Buhârî ve Müslim'in rivâyetlerine yer verdiği râvîlerden gelip Şeyhân'ın kitaplarına almadıkları hadisleri kaydettiğini bildirmektedir.²⁹⁹ Irâkî ise Hâkim'in yanlış anlaşıldığını hâlbuki kendisinin mukaddimesinde de belirttiği üzere³⁰⁰ “sadece Şeyhân'ın râvîlerinden” şeklinde bir kayıt koymadığını ifade etmekte ve “على شرط الشيخين أو أحدهما” dediği halde Buhârî veya Müslim'in rivâyetine yer vermediği bir râvîden gelen hadisi kaydettiği gerekçesiyle Hâkim'i eleştiren İbnü's-Salâh, İbn-Dakîku'l-îd ve Zehebi'yi tenkit etmektedir. Zira Irâkî'ye göre Hâkim'in mukaddimede kullanmış olduğu “مثلها” kelimesi ya Buhârî ve Müslim'in râvîlerine benzer olan râvîler veya Şeyhân'ın hadislerine benzer hadisler olarak anlaşılmalıdır. Bu durumda Hâkim'in eleştirilmesi yersizdir.³⁰¹

İbn Hacer ise hocası Irâkî'nin, Hâkim'in mukaddimesinde yer alan söz konusu ifade ile ilgili olarak öne sürdüğü iki ihtimalden ikincisinin daha güçlü olduğunu düşünmektedir. Zira Hâkim'in *Müstedrek*'inde takip ettiği metod incelendiğinde, esasen Hâkim'in sadece Buhârî ve Müslim'in râvîlerinden gelen bir rivâyet kaydettiği zaman

²⁹⁹ أودعه ما ليس في واحد من الصحيحين: مما رآه على شرط الشيخين قد أخرجنا عن روايته في كتابيهما أو على شرط البخاري وحدثه أو على شرط مسلم وحدثه. İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 22.

³⁰⁰ Hâkim'in mukaddimesinde yer alan söz konusu ifade “وأنا أستعين الله تعالى على اخراج أحاديث رواها ثقات قد احتج مثلها الشيخان أو أحدهما” şeklindedir. Hâkim, *Müstedrek*, I, 42.

³⁰¹ Irâkî, *et-Takyîd*, I, 247-248.

“صحيح الإسناد” ifadesini kullandığı aksi takdirde sadece “صحيح علي شرط الشيخين أو أحدهما” açıklamasıyla iktifa ettiği görülmektedir. Nitekim tevbe kitabında Hâkim, Yahyâ b. Yahyâ > Cerîr > Mansûr > Ebû Osman³⁰² > Ebû Hureyre tarikiyle merfû olarak gelen “صحيح الإسناد” değerlendirmesinde bulunmaktadır. Akabinde ise Hâkim, senette geçen Ebû Osman’ın, Muğire b. Şu’be’nin mevlâsı olup Buhârî ve Müslim’in *Sahîh*’lerinde kendisinden rivâyette bulunmadığını ifade etmekte ve söz konusu râvînin Buhârî ve Müslim râvîsi olan Ebû Osman en-Nehdî³⁰³ olması durumunda “صحيح علي شرط الشيخين” değerlendirmesinde bulunması gerektiğini bildirmektedir.³⁰⁴ Hâkim’in mezkûr ifadeleri, Buhârî ve Müslim’in râvîlerinden biri olmadığında “صحيح علي شرطهما” şeklinde bir ifade kullanmadığını kanıtlamaktadır. Ancak bazı durumlarda Hâkim, dikkatsiz davranıp her hangi bir hadisin râvîleri, Buhârî veya Müslim râvîlerinden olmadığı halde sehven “صحيح علي شرطهما” ifadesini kullanmış olabilir. İşte bu durumda belki de İbn Dakikul-îd ve diğerlerinin itirazları³⁰⁵ geçerli olabilir.³⁰⁶

Buna göre İbn Hacer, Hâkim’in yanlış değerlendirildiği kanaatinde olan hocası Irâkî ile aynı kanaati taşımamaktadır. Zira Hâkim’in mukaddimesinde de takip ettiğini belirttiği metod, esasen doğru anlaşılmıştır. Bu durumda tenkit edilen husus sadece Hâkim’in yanlış değerlendirilmedi bulunduğ hadisler olmalıdır.

³⁰² Ebû Osman, Muğire b. Şu’be’nin mevlâsıdır. İsmi Saîd veya İmrân olduğu belirtilir. İbn Hacer, *Takrîb*, s. 579.

³⁰³ Ebû Osman en-Nehdî, Abdurrahman b. Mil, Muhadramlardandır. Yüz otuz sene yaşamış, hicri 95 senesinde vefat etmiştir. Buhârî ve Müslim *Sahîh*’lerinde rivayetine yer vermiştir. İbn Hacer, *Takrîb*, s. 292.

³⁰⁴ Hâkim, *Müstedrek*, IV, 277.

³⁰⁵ İbn Dakîkul-îd ve Zehebî, Hâkim’i, senedi Buhârî ve Müslim’in râvîleri arasında olmayan râvîlerden oluşan hadisler hakkında da “صحيح علي شرط الشيخين أو أحدهما” değerlendirmesinde bulunması sebebiyle tenkit etmektedirler. Irâkî, *et-Takyîd*, I, 248.

³⁰⁶ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 319-321.

2. Müstedrek'teki Hadislerin Sıhhat Durumu

İbnü's-Salâh, Hâkim'in sahih hükmü verme hususunda mütesâhil olduğunu bu nedenle Hâkim'in sahih hükmü verdiği bir hadise, güvenilir imamların eserlerinde mevcut değilse, ihtiyaten hasen hükmü vermek gerektiğini ifade etmektedir.³⁰⁷ Ancak İbn Hacer, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Mâlîni'nin (v. 412/1021) Hâkim'in *Müstedrek*'ini baştan sona incelediğini ancak içerisinde Şeyhân'ın şartlarına uyan herhangi bir hadis bulamadığını iddia ettiğini bildirmektedir. Bu bağlamda el-Mâlîni, İbnü's-Salâh'a aykırı bir görüş içerisinde. Ancak Zehebî, el-Mâlîni'yi söz konusu görüşü nedeniyle kınamakta ve bu görüşün çok aşırı bir düşünce olduğunu zira Hâkim'in *Müstedrek*'i içerisinde Şeyhân'ın şartlarına uyan pek çok hadis bulunduğunu, hadislerin neredeyse yarısının da Buhârî ve Müslim'den birinin şartlarına uyduğunu ve yaklaşık çeyreğinin ise isnadlarının sahih ya da hasen olduğunu ifade etmektedir. Öte yandan *Müstedrek*'te bazı illetler de bulunduğunu münker ve vahiyât türünden bazı hadislerin ve hatta bazı mevzû hadislerin de yer aldığını ilave etmektedir. Ancak İbn Hacer'e göre Zehebî'nin sözleri kısmen doğru olsa da izah edilmesi gereken bazı noktalar da içermektedir.³⁰⁸

C. MÜSTAHREC TÜRÜNÜN FAYDALARI

İbnü's-Salâh, Sahihayn üzerine ilave edilebilecek olan sahih hadislerin müstahrec türü eserlerden bulunabileceğini zikretmekte ve bu tür kitapların âli isnada ulaşmak ve hadislerin içerisinde bulunan ziyade lafızlardan dolayı hadisin sahihlik derecesini artırmak şeklinde iki faydasının bulunduğunu bildirmektedir.³⁰⁹ Ancak Irâkî,

³⁰⁷ وهو واسع الخطو في شرط الصحيح متساهل في القضاء به. فالأولى أن نتوسط في أمره فنقول: ما حكم بصحته ولم نجد ذلك فيه لغيره من إلامة إن لم يكن من قبيل الصحيح فهو من قبيل الحسن يحتج به ويعمل به إلا أن تظهر فيه علة توجب ضعفه. İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 22.

³⁰⁸ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 312-314.

³⁰⁹ ثم إن التخريج المذكورة على الكتابين يستفاد منها فائدتان: إحداهما: علو الإسناد. والثانية: الزيادة في قدر الصحيح لما يقع فيها من ألفاظ زائدة وتنمات في بعض إلهاديت يثبت صحتها بهذه التخريج لأنها واردة بإسناد الثابتة في الصحيحين أو أحدهما. İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s.24.

müstahrec türü eserlerin faydalarını sadece iki sayısı ile sınırlandıran İbnü's-Salâh'ı tenkit etmekte ve İbnü's-Salâh'ın söz konusu ifadesi hakkında “Bu iki fayda müstahrec türünün faydalarından sadece bazılarıdır.” şeklinde bir cümle kurmuş olsaydı daha doğru olurdu değerlendirmesinde bulunmaktadır. Ancak buna rağmen Irâkî, ilave olarak sadece müstahrec türünün, teâruz anında tercihi mümkün kılmak için tarik sayısını artırma faydasından bahsetmektedir.³¹⁰ İbn Hacer, öncelikle müstahrec türünün, Irâkî'nin ilave etmiş olduğu faydasına, İbnü's-Salâh'ın, *Sıyanetü Sahih-i Müslim* adlı eserinin mukaddimesinde yer verdiğini³¹¹ bildirmekte ve İmam Nevevî'nin muhtemelen İbnü's-Salâh'ın söz konusu eserinden bu bilgiye ulaştığını ve muhtasarına ilave ettiğini de haber vermektedir.³¹²

İbn Hacer, Müstahrec türünün yukarıda zikredilenlerden başka daha pek çok faydasının bulunduğunu zikretmektedir.³¹³

³¹⁰ Irâkî, *a.g.e.*, I, 252.

³¹¹ İbnü's-Salâh, *Sıyanetü Sahih-i Müslim*, s. 87.

³¹² Söz konusu ilâve, Nevevî'nin *et-Takrîb* adlı muhtasarında mevcut değildir. Muhtemelen *el-İrşâd* adlı eserinde zikretmiş olmalıdır. Ancak Suyutî *Tedribu'r-râvî* adlı *Takrîb* şerhinde müstahrec türünün pek çok faydasından söz etmiştir. Bkz. Süyûtî, *Tedrib*, s. 87-89.

³¹³ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 321-323.

SONUÇ

İbnü's-Salâh'ın *Ulûmu'l-hadîs* adlı eseri, kaleme alındığı hicri yedinci asırdan bu yana hadis usûlü çalışmalarının vazgeçilmez bir başvuru kaynağı olmuştur. *Ulûmu'l-hadîs* üzerine yapılan gerek ihtisar, gerek şerh, gerekse manzum eserlerin, üzerinde müstakil bir çalışma yapılmasını gerektirecek kadar çok olması bu durumun en büyük göstergelerinden biridir.

Her ne kadar İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*'inde pratikte uygulanan kuralları derli toplu olarak bir araya getirmiş ve pek çok kavramı belli bir tanıma kavuşturmuş olsa da eserinde yer alanlar, pek tabii bir şekilde, hadis usûlünde nihâi nokta olarak değerlendirilmemelidir. Nitekim özellikle İbnü's-Salâh'ın eseri üzerine tenkitleri de ihtiva eden eserlerin kaleme alınmış olması bu durumu ortaya koyar niteliktedir. Bu açıdan bakıldığında, yapmış olduğumuz bu çalışma neticesinde, eseri üzerine geniş bir edebiyat vücut bulan İbnü's-Salâh'ın her görüşünün değiştirilemez bir kanun addedilerek körü körüne takip edilmediği, sonraki âlimler tarafından eserinin her bir cümlesinin büyük bir ilmî titizlikle tetkik edildiği, bu bağlamda *Ulûmu'l-hadîs* üzerine yapılan çalışmaların da bazı küçük değişikliklerle birlikte asırlardır tekrar eden bilgilerden ibaret olmadığı ve esasen müellifin pek çok görüşünün de tenkit edildiğini tespit edilmiştir.

İbnü's-Salâh'ın görüşlerine yöneltilen tenkitlere örnek olması açısından ele aldığımız sahih hadis konusunu, hadis alanında iki önemli isim olan Irâkî ve meşhur talebesi İbn Hacer'in eserleri üzerinden yürüttüğümüz için yapmış olduğumuz çalışma,

iki eserin mukayesesi niteliğini de taşımaktadır. Bu açıdan ele alındığında Irâkî'nin *et-Takyîd ve'l izâh* adlı eserinde yer almayan bazı isim ya da meselelerin İbn Hacer'in *En-Nüket*'inde yer aldığı veya bunun tam tersinin mevcut bulunduğu tespit edilmiştir. Örneğin sahih hadisleri bir araya getiren ilk musannif ile ilgili tenkitin sahibi Irâkî'in eserinde belli değilken, İbn Hacer'in *en-Nüket*'inde, söz konusu münekkitten Alaeddin Moğoltay olduğunu görülmüş, bu açıdan ilmî eserlerin birbirini tamamlayıcı bir nitelik arz ettiği de yakînen müşahede edilmiştir.

Eserlerini incelediğimiz Irâkî ve İbn Hacer, hadis alanında önemli bir konuma sahip olmalarının yanında, aralarında hoca talebe ilişkisi bulunması açısından da ayrı bir önem arz etmektedirler. Zira aralarında böyle bir ilişki bulunmasına rağmen İbn Hacer, hocasının görüşlerine katılmadığı yerlerde, kendi kanaatini belirtmekten geri durmamıştır. Bu durum bir yandan ulemânın doğru bildiğini ifade etme konusunda ne kadar kararlı olduğunu, her türlü yakın ilişkiye rağmen meselelere bilimsel yöntemle yaklaştıklarını gösterirken, öte yandan birbirlerine karşı yönelttikleri tenkitlerini dile getirirken kullandıkları üslûbun saygınlığını da ortaya koymaktadır.

Irâkî ve İbn Hacer'in tespit ettikleri veya yönelttikleri tenkitler genel olarak hadis usûlü ile ilgili olup Irâkî'nin tespit ettiği tenkitler, İbn Hacer'e göre daha fazladır. Genel olarak her iki eserde de yer alan tenkitlerin yaklaşık yarısı Irâkî ve İbn Hacer'in bizatihi kendilerinin yönelttiği tenkitler iken diğer yarısı başka âlimlerin itiraz ettiği ancak Irâkî ve İbn Hacer'in İbnü's-Salâh'ı savunduğu tenkitlerdir. Irâkî ve İbn Hacer'in birlikte aynı meseleye işaret ettiği noktalar, tüm tenkitlerin ancak dörtte biri kadar olup diğer dörtte birlik kısım İbn Hacer'in tek başına ele aldığı tenkitler iken genel tenkitlerin yaklaşık yarısı Irâkî'nin tek başına tespit ettiği tenkitlerdir.

Ele aldığımız sahih hadis konusundan hareketle Irâkî ve İbn Hacer'in takip ettiği metod ile ilgili olarak, Irâkî'nin eserinde, yer verdiği tenkitleri genel hatlarıyla kısaca ele aldığını, buna karşın İbn Hacer'in ise, mevcut tenkitleri daha ayrıntılı olarak dile getirdiğini ayrıca yer yer konuyla ilgili ilave bilgiler vermeyi de ihmal etmediğini tespit etmiş bulunmaktayız. Bazen de Irâkî ve İbn Hacer'in aynı konuyla ilgili tenkiti

farklı açılardan yönelttikleri, İbnü's-Salâh'ın aynı cümleleri içerisinde farklı yerlere işaret ettikleri de dikkat çeken konular arasındadır.

Çalışmamız genel olarak İbnü's-Salâh'a yöneltilen tenkitleri tespit etmek olup değerlendirmeye girilmediğinden, söz konusu itirazların sadece birer ilmî malzeme olarak kitaplarda kalıp kalmadığı veyahut sonraki âlimler tarafından zikredilen tenkitler ışığında yeniden gözden geçirilip geçirilmediği konusu hakkında net bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak genel olarak İbnü's-Salâh'ın sahih tanımında yer alan ve tenkit edilen müsned ifadesinin, Nevevî'nin *et-Takrîb*'inde yer almamış olması, İbnü's-Salâh'ın hakkında hüküm bulunmayan herhangi bir hadis için sahih hükmü verilemeyeceği ve bu düşüncesinden hareketle müstahreclerde veya müstedreklerde yer alan hadislerin sahih olduğu gibi kanaatlerinin günümüzde kabulle karşılanmaması, bahsi geçen tenkitlerin dikkate alındığını ve İbnü's-Salâh'ın görüşlerinin tamamının olduğu gibi kabul edilmediğini göstermektedir.

Bununla birlikte söz konusu tenkitlerin ayrı ayrı değerlendirilip bir sonuca ulaşılmaya çalışılması veya genel olarak usûl konularının günümüze intikali sürecinde geçirmiş olduğu değişimin müstakil bilimsel çalışmalara konu edilmesi çok daha doyurucu olacaktır.

EKLER

EK: 1

İrâkî'nin Tespit Ettiği veya Yönelttiği Tenkitlerin Listesi			
	<i>Tenkît</i>	<i>Münekkit</i>	<i>İrâkî'nin Görüşü</i>
1	Sıhhat açısından hadislerin taksimi	Belli değil	İrâkî savunuyor
2	Şaz ve illetli olmamak şart koşulması	İbn Dakîkul'îd	İrâkî savunuyor
3	Esahhu'l Esânîd	Belli değil	İrâkî savunuyor
4	<i>Sahihayn</i> 'da yer almayan hadisler hakkında sahih hükmü vermek	Nevevî	İrâkî tenkit ediyor
5	Müellifi tarafından "sahihtir" hükmü bulunmayan hadisler hakkında hüküm vermek	İrâkî	İrâkî tenkit ediyor
6	Humeydî'nin el-Cem' beyne's-Sahîhayn'daki ziyadelerin sıhhat durumu	İrâkî	İrâkî tenkit ediyor
7	Hâkim'in sahih hükmü verdiği hadisleri ihtiyaten hasen kabul etmek	İbn Cemâa	İrâkî tenkit ediyor
8	Verilen örneklerin üst başlıkla uyumsuzluğu	İrâkî	İrâkî tenkit ediyor
9	Konu ile ilgili verilen örneklerin tutarsızlığı	İrâkî	İrâkî tenkit ediyor
10	Cezm ve temrîz siğalarının kullanımı	Belli değil	İrâkî savunuyor
11	Sahih hadisin mertebeleri	Belli değil	İrâkî savunuyor
12	Sahih hadisin değeri	Nevevî	İrâkî tenkit ediyor

13	Buhârî ve Müslim'in teferrüdü	Irâkî	Irâkî tenkit ediyor
14	Hadislerle amel şartları	Nevevî	Irâkî savunuyor
15	İlk Musannif	Belli değil	Irâkî savunuyor
16	<i>Sahihayn</i> 'ın tasnif tarihleri	Belli değil	Irâkî savunuyor
17	Buhârî ve Müslim'in eserlerinin üstünlük tartışması	Belli değil	Irâkî savunuyor
18	Buhârî'nin <i>Sahîh</i> 'indeki hadislerin sayısı	Irâkî	Irâkî tenkit ediyor
19	Müslim'in <i>Sahîh</i> 'indeki hadislerin sayısı	Irâkî	Irâkî tenkit ediyor
20	Hâkim'in <i>Müstedrek</i> adlı eseri	Irâkî	Irâkî tenkit ediyor
21	İbn Hibbân'ın <i>Sahîh</i> 'i ve Hâkim'in <i>Müstedrek</i> adlı eserinin üstünlük tartışması	Bulkînî	Irâkî savunuyor
22	Müstahreç türünün faydaları	Irâkî	Irâkî tenkit ediyor
23	Buhârî'nin eserine dair övgülerin mahiyeti	Belli değil	Irâkî savunuyor

EK: 2

İbn Hacer'in Tespit Ettiği veya Yönelttiği Tenkitlerin Listesi			
	<i>Tenkit</i>	<i>Münekkit</i>	<i>İbn Hacer'nin Görüşü</i>
1	İsnad kelimesinin gereksiz kullanımı	Belli değil	İbn Hacer savunuyor
2	İllet lafzının kayıtsız kullanımı	Belli değil	İbn Hacer savunuyor
3	Herhangi bir hadisin veya isnadın en sahih olduğunu söylemek	İbn Hacer	İbn Hacer tenkit ediyor
4	İmam Malik'in en sika talebesi	Alâeddin Moğoltay	İbn Hacer savunuyor
5	Sahih hadis için hıfzın şart koşulması	İbn Hacer	İbn Hacer tenkit ediyor
6	Sahih hadisleri hakkında hüküm verilenlerle sınırlamak	İbn Hacer	İbn Hacer tenkit ediyor
7	Mutemed kitaplarda bulunduğu halde hakkında "sahihtir" hükmü bulunmayan hadisler	İbn Hacer	İbn Hacer tenkit ediyor
8	Müstahreç kitaplarında yer alan hadislerin sahih kabul edilmesi	İbn Hacer	İbn Hacer tenkit ediyor
9	Humeydî'nin el-Cem' beyne's-Sahihayn'ında yer alan ziyadeler	İrâkî/İbn Mülakkın	İbn Hacer savunuyor
10	Buhârî'nin cezm şıgasıyla rivâyet ettiği hadislerin sıhhat durumu	İbn Hacer	İbn Hacer tenkit ediyor
11	Temrîz şıgalarının sözün isnad edildiği kişiye aidiyeti	İbn Hacer	İbn Hacer tenkit ediyor

12	Sahih hadisleri tasnif eden ilk musannif	Alâeddin Moğoltay	İbn Hacer savunuyor
13	Sahih hadisleri tasnif eden ilk musannifin ilk takipçileri	Alâeddin Moğoltay	İbn Hacer savunuyor
14	Buhârî'nin Sahîh'i ile Müslim'in Sahih'inin üstünlük tartışması	Bazı Mağrib Ulemâsı	İbn Hacer savunuyor
15	Hâkim'in Müstedrek adlı eserini tasnif metodu	İbn Hacer	İbn Hacer tenkit ediyor
16	Hâkim'in Müstedrek adlı eserindeki hadislerin sıhhat durumu	Ahmed b. Muhammed el-Mâlînî	İbn Hacer tenkit ediyor
17	Müstahreç türünün faydaları	Irâkî	İbn Hacer tenkit ediyor

BİBLİYOGRAFYA

KİTAPLAR

Ali el-Kârî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker*

Ali el-Kârî, Nureddin Ali b. Muhammed, *Şerhu nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*, Raymond, İstanbul 1909.

Arberry, *Fihrisü'l-mâhtûtât*

Arthur John Arberry, *Fihrisü'l-mâhtûtati'l-Arabiyye fi mektebeti chester beatty*, I-III, trc. Mahmûd Şakir Saîd; thk. İhsan Sıdkı Amed, Müessesetü Âli'l-Beyt, Dublin 1992.

Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*

Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, Timaş Yayınları, İstanbul 1987.

Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*

Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, I-II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1951.

Brockelmann, GAL

Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen litteratur: zweite den supplementbanden angepasste auflage*, E. J. Brill, Leiden 1943, *Geschichte der Arabischen litteratur: erster supplementband*, E. J. Brill, Leiden 1937.

Bulkînî, Mehâsinü'l-istulâh

Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Reslân b. Nasîr b. Sâlih el-Bulkînî, *Mehâsinü'l-istulâh ft tazmîni [Kitâbi] İbni's-Salâh*, thk: Halil Mansur, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1999.

Buhârî

Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Dârü's-Selâm, Riyad 1999.

Çakan, Hadis Edebiyatı

İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2009.

Dârekutnî, Sünen

Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Sünen*, I-VII, thk: Şu'ayb el-Arnaût, Hasan Abdülmün'im Şelebî, Abdüllatîf Hırzullah, Ahmed Berhum, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2004.

Dârimî

Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl ed-Dârimî, *Sünen*, I-II, thk: Mustafa Dîb el-Buğâ, Dârü'l-Mustafa, Dımaşk 2007.

Dâvûdî, Tabakâtü'l-müfessirîn

Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetu Vehbe, Kahire 1972.

Ebnâsi, eş-Şeze'l-feyyâh

Burhâneddîn İbrahim b. Mûsâ b. Eyyüb el-Ebnâsî, *eş-Şeze'l-feyyâh min ulûmi'bni's-Salâh*, Dârü'l kütübü'l-ilmîyye, Beyrut 1998.

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Müsned

Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, I-IV, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dârü'l-hicr li't-tibâa ve'n-neşr, Cîze 1999.

Ebû Dâvûd

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*, Dârü's-Selâm, Riyad 1999.

Ebû Gudde, el-İsnâd

Abdüfettâh Ebû Gudde, *el-İsnâd mine'd-dîn; Safha müşrika min târihi semâi'l-hadîs 'inde'l-muhaddisîn*, Dârü'l-Kalem, Dımaşk 1992.

Ebû Şâme, Terâcimu ricâl

Ebü'l-Kâsım Şehabeddin Abdurrahman Ebû Şâme, *Terâcimu ricâli ez-zeyl ale'r-Ravzateyn*, thk. Muhammed Zâhid b. el-Hasan b. Ali Zahid el-Kevserî, Dârü'l-Cil, Beyrut 1974.

Fuad Seyyid, Fihrisü'l-mâhtûtât

Fuad Seyyid, *Fihrisü'l-mâhtûtâti'l-musavvere: et-târîh*, I-VII, thk. Lütfî Abdülbedî', Câmîatü'd-düveli'l-arabiyye, Kahire trs.

Hâkim, Müstedrek

Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I-V, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 2002.

Humeydî, *el-Cem‘ beyne’s-Sahihayn*

Muhammed b. Fettuh el-Humeydî, *el-Cem‘ beyne’s-Sahihayn*, I-IV, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Dâru İbn Hazm, trs.

Itr, *Menhecü’n-nakd*

Nureddin Itr, *Menhecü’n-nakd fî ulûmi’l-hadîs*, Dârü’l-fikr, Dimeşk 1991.

Irâkî, *et-Takyîd*

Zeynüddin Abdurrahim b. Hüseyin el-Irâkî, *et-Takyîd ve’l-îzâh*, I-II, thk. Üsâme b. Abdullah Hâyâyâd, Dârül-beşâiri’l-islâmiyye, Beyrut 2011.

_____, ***Fethu’l-müğîs***

Fethu’l-müğîs bi şerhi Elfiyeti’l-hadîs, thk. Mahmut Rebî‘, Müessesetü’l-kütübi’s-sikâfiyye, Lübnan 1995.

_____, ***Elfiye***

Elfiyetü’l-hadîs, thk: Ahmed Muhammed Şakir, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut 1988.

İbn Dakîkul‘îd, *el-İktirâh*

Ebü’l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Ali, İbn Dakîkul‘îd, *el-İktirâh fî beyâni’l-istilâh*, thk: Âmir Hasan Sabrî, Dârül beşâiri’l-islâmiyye, Beyrut 1996.

İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*

Ebü’l-Fazl Şihâbuddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Nüzhetü’n-nazar şerhi nuhbeti’l-fiker*, thk. Amr Abdulmün‘im, Mektebetü İbni Teymiyye, Kahire h. 1415.

_____, ***Nüket***

en-Nüket alâ kitâbi’bni’s-Salâh, thk: Rebî‘ b. Hâdî, I-II, Dârü’r-Râye, Riyad 1988.

_____, *Takrib*

Takribu't-Tehzib, Müessesetü'r-risale naşirûn, Beyrut 2009.

_____, *Fethu'l-bâri*

Fethu'l-bâri, Dârü'l-ma'rife, I-XII, Beyrut trs.

İbn Hallikân, Vefeyât

Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnai'z-zamân [mimma sebete bi'n-nakl evi's-semâ ev esbetehü'l-'ayân]*, thk. İhsan Abbas, Dâru Sadır, I-VIII, Beyrut 1968.

İbn Kâdî Şühbe, Tabakâtü'ş-Şafi'iyye

Ebü's-Sıdk Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ahmed İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü'ş-Şafi'iyye*, thk. Hâfız Abdülhalîm Han, Âlemü'l-Kütüb, I-IV, Beyrut 1987.

İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-nihâye

Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Hicr li't-tıbbâ'a ve'n-Neşr, I-XXI, Cize 1997.

_____, *İhtisâr*

İhtisâru ulûmi'l-hadis, şrh: Salâh Muhammed Muhammed Uveyza, Dârü'l-kütübi'l-arabiyye, Beyrut 1989.

İbn Mâce

Ebü Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Sünen*, Dârü's-Selâm, Riyad 1999.

İbnü'l-Arabî, Ârizatü'l-ahvezî

Ebü Bekr İbnü'l-Arabî, *Ârizatü'l-ahvezî bi şerhi sahihi't-Tirmizî*, I-XIII, Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut trs.

İbnü'l-Hanbelî, *Kafvü'l-eser*

Ebû Abdullah Radyüddîn Muhammed b. İbrâhim el-Halebî, *Kafvü'l-eser fî safvi ulûmi'l-eser*, haz. Abdülfettâh Ebû Gudde, Darü'l-beşâiri'l-islâmiyye, Beyrut 1408.

İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*

Ebû Amr Takiyyüddin Osman b. Salâhuddîn İbnü's-Salâh, eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-hadîs*, thk. Nurettin Itr, Dârü'l-fikr, Dimeşk 1998.

_____, *Mukaddime*

Mukaddimetu İbni's-Salâh ve mehâsinü'l-istilâh, thk. Âişe Abdurrahmân (Neşredenin girişi), Dârü'l-Maârif, Kahire 1989.

_____, *Sıyânetü Sahîhi Müslim*

Sıyânetü Sahîhi Müslim mine'l-ihlâli ve'l-galat ve himâyetuhû mine'l-ıskâti ve's-sakat, thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir, Dârü'l-garbi'l-islâmî, Beyrut 1984.

_____, *Tabakâtü'l-Fukahâ*

Tabakâtü'l-fukahâi's-Şafi'iyye, I-II, thk. Muhyiddin Ali Necîb, (Neşredenin girişi), Dârü'l-beşâiri'l-islâmiyye, Beyrut 1992.

İbnü's-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*

Ebû Nasr Taceddin İbnü's-Sübkî Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi, *Tabakâtü Şafi'iyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed Tanahî, Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Matbaatü İsâ el-Babî el-Halebî, I- VIII, Kahire 1964.

İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*

Ebû Muhammed Cemaleddin Abdürrahim b. el-Hasan el-İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, thk. Abdullah Muhammed Cubûrî, Dârü'l-ulûm, I-II, Riyad, 1981.

Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*

Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, I-II, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1971.

Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*

Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin: terâcimu musannifi'l-kütübi'l-arabiyye, Müessesetü'r-Risâle*, I-XV, Beyrut 1993.

Koçyiğit, *Hadis Istılahları*

Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1985.

_____, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*

Hadis Istılahları Hakkında Nuhbetu'l-Fiker Şerhi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1971.

Komisyona, *el-Fihrisü's-şâmil*

el-Fihrisü's-şâmil li't-türâsi'l-Arabî: el-hadisü'n-nebevî eş-şerîf ve ulûmuhû ve ricâluhû, I-III, Mecmaü'l-Melik li-buhûsi'l hadâratî'l-islâmîyye (Müessesetü Âli'l-Beyt), Amman 1991.

Kurtubî, *el-Müfhim*

Ebû Abbâs Ahmed b. Ömer el-Kurtubî, *el-Müfhim şerhu Sahîhi Müslim*, I-VII, Dârü'l-kütübi'l-lübnânî, Beyrut 1995.

Leknevî, *el-Ecvibe*

Ebü'l Hasenât Muhammed Abdülhayy el-Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâdıla*, Mektebetü'l-matbûâtî'l-islamiyye, Kahire 2003.

Müslim

Ebü'l-Hüseyin, Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, Darü'l-Kurtuba, Beyrut 2009.

Nesâî

Ebü Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *Sünen*, Dârü's-Selâm, Riyad 1999.

Nevevî, Minhâc

Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el- Minhâc fî şerh-i Sahih-i Müslim*, I-XVIII, Dârü ihyait't-turasil Arabî, Beyrut 1972.

Nuaymî, ed-Dâris

Ebü'l-Mefahir Muhyiddin Abdülkadir b. Muhamed b. Ömer, *ed-Dâris fî tarihi'l-medâris*, I-II, thk. Cafer el-Haseni, Matbuatü'l-mecmai'l-ilmî'l-arabî, Dımaşk 1948,

Rudanî, Sılatü'l-halef

Ebü Abdullah Şemseddin Muhammed b. Süleyman er-Rudanî, *Sılatü'l-halef bi-mevsûli's-selef*, thk. Muhammed Hacci, Dârü'l-ğarbi'l-islâmî, Beyrut 1988.

Muhammed İsâ, el-Mu'cemü's-şâmil

Muhammed İsâ Sâlihiyye, *el-Mu'cemü's-şâmil li't-türasi'l-Arabî el-matbu'*, I-V, Ma'hedü'l-mahtûtâti'l-arabiyye, Kahire 1995.

Sıbt İbnü'l Cevzî, Mir'âtü'z-zamân

Ebü'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu ibnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fî târihi'l-a'yân*, Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1968.

Süyûtî, Tedrib

Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerh-i Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Muhammed Eymen b. Abdullah, Daru'l-hadis, Kahire 2002.

Taşköprüzade, *Miftâhü's-sa'âde*

Ebü'l-Hayr Taşköprüzade, İsmüddîn Ahmed Efendi, *Miftâhü's-sa'âde ve misbâhü's-siyae fî mevzûâti'l-ulûm*, thk. Kamil Kamil Bekri, Abdülvehhab Ebü'n-Nur, Dârü'l-Kütübi'l-Hadise, Kahire 1968.

Tebrîzî, *el-Kâfi*

Ebü'l-Hasan Tebrizi, *el-Kâfi fî 'Ulûmi'l-hadîs*, şerh ve tahric: Ebu Ubeyde Meşhur b. Hasan, Dârü'l-eseriyye, Amman 2008.

Tirmizî

Ebü İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *el-Camiu's-sahîh*, Daru's-Selâm, Riyâd 1999.

Tîbî, *el-Hulâsa*

Şerefuddin el-Hüseyn b. Muhammed b. Abdullah et- Tîbî, *el-Hulâsa fî usûli'l-hadîs*, thk: Subhâ es-Sâmerrâî, Âlemü'l-kütüb, Beyrut 1985.

Zehebî, *Siyeru a'lâm*

Ebü Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût, Hüseyin Esat, Müessesetü'r-Risâle, I- XXIII, Beyrut 1985.

_____, *Tezkiretü'l-huffâz*

Tezkiretü'l-huffâz, Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, I- IV, Beyrut 1956.

_____, *Târîhü'l-İslâm*

Târîhü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî, Dârü'l-kütübi'l-arabî, Beyrut 1996.

MAKALE VE MADDELER

- Akpınar**, Cemil, “İbnü’l-Lebbân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXI, İstanbul 2000.
- Bağcı**, Musa, “Hadis Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadiste İctihad Kapısının Kapatılması Sorunu”, *Sünnetin Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Kutlu Doğum Sempozyumu 2001*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2008.
- Çelik**, Ali, “Bazı Manzum Hadis Usulleri ve Manzûmetü’l-Beykûniyye” *Süleyman Demirel İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, sayı: 3.
- Kahraman**, Hüseyin, “İbnü’s-Salâh ve Ulûmu’l-Hadîs’i”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:6, cilt:6, Bursa 1994.
- Kandemir**, Mehmet Yaşar “İrâkî, Zeynüddîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIX, İstanbul 1999.
- _____, “İbn Hacer el-Askalânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIX, İstanbul 1999.
- _____, “İbnü’s-Salâh eş-Şehrezûrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXI, İstanbul 2000.
- Koçyiğit**, Talat, “İlmu Usûli’l-Hadîs veya Ilmu Mustalahi’l-Hadîs”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVII, 1969.
- Özaydın**, Abdulkerim, “İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XX, İstanbul 1999.
- Özel**, Ahmet “İbn Dakîkul’îd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIX, İstanbul 1999.
- Özkan**, Halit “Süyûtî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXVIII, İstanbul 2010.

- Özşenel**, Mehmet “Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnü’s-Salâh Ve Eseri Ulûmü’l-Hadis”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, sayı: 15.
- Polat**, Selahattin, “İbnü’t-Türkmânî, Alâeddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXI, İstanbul 2000.
- Sönmez**, Mehmet Ali, “İbnü’s-Salâh’ın Mukaddimesinden Önce Hadis Usulü Alanındaki Çalışmalar”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, sayı: 1.
- Şeşen**, Ramazan, “Eyyübîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XII, İstanbul 1995.
- Uzunpostalcı**, Mustafa “Bulkînî, Ömer b. Raslân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VI, İstanbul 1992.